

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΡΟΔΙΑΤΡΟΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ.
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ: Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΑΓΡΙΩΝ ΒΡΩΣΙΜΩΝ ΧΟΡΤΩΝ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΘΝΟΒΟΤΑΝΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟΝ
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΟ ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΤΗΣ ΑΥΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ, UNESCO».**

Της φοιτήτριας ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΒΑΡΔΟΥΛΑΚΗ

Επιβλέπουσα. Καθηγήτρια Α': **ΕΛΕΝΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ**

Επιβλέπων Καθηγητής Β': **ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ**

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Περιεχόμενα

Κατάλογος Πινάκων	5
Κατάλογος Πινάκων Παραρτήματος IV	5
Κατάλογος Εικόνων	6
Κατάλογος Σχημάτων	6
Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή.....	9
Μέρος Α΄	11
Θεωρητικό Υπόβαθρο	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	12
1.1 Η UNESCO και η Πολιτιστική Πολιτική σε Παγκόσμιο και Εθνικό Επίπεδο	12
1.2 Έννοια της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	12
1.2.1 Ορισμός, Θεωρητικό Πλαίσιο, Νομική και Θεσμική Θεμελίωση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	13
1.2.2 Προκλήσεις και Στρατηγικές Διατήρησης	14
1.2.3 Επιστημονικές Προσεγγίσεις στην Εθνοβοτανική και την ΑΠΚ ...	16
1.3. Η Ελλάδα και η Εναρμόνιση με τη Σύμβαση της UNESCO.....	20
1.3.1 Εθνική Πολιτική και Νομικό Πλαίσιο για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά στην Ελλάδα	21
1.3.2 Ο Ελληνικός Κατάλογος Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διαδικασία Υποψηφιότητας και Κοινοτική Συμμετοχή	22
1.3.3 Προκλήσεις και Δυνατότητες του Ελληνικού Πλαισίου Εφαρμογής της Σύμβασης.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Πολιτισμική Οικολογία και Ανάδειξη της Βιοποικιλότητας..	25
2.1 Έννοια και θεωρητικό πλαίσιο της πολιτισμικής οικολογίας και Παραδοσιακή Οικολογική Γνώση (Traditional Ecological Knowledge - TEK)	25

2.2 Η Κρήτη ως βιοπολιτισμικό τοπίο και ο ρόλος των άγριων χόρτων στη διατήρηση της αγροδιατροφικής ποικιλομορφίας	27
2.3 Βιώσιμες αγροοικολογικές πρακτικές και ΑΠΚ.....	28
2.4 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (ΑΠΚ), ως παράγοντας περιβαλλοντικής και κοινωνικής ανθεκτικότητας	29
Μέρος Β΄	31
Μελέτη Περίπτωσης	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Περίπτωση των Άγριων Βρώσιμων Χόρτων της Κρήτης ..	32
3.1 Ιστορική συνέχεια και πολιτισμική σημασία της πρακτικής	32
3.2 Η εθνοβοτανική γνώση ως φορέας ταυτότητας	33
3.3 Διατροφική αξία και σύνδεση με τη Μεσογειακή Διατροφή	34
3.4 Η πορεία ένταξης στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO ...	34
3.5 Κοινοτική συμμετοχή και τοπικές πρωτοβουλίες διατήρησης	35
3.6 Προβληματισμοί γύρω από την εμπορευματοποίηση και την αυθεντικότητα	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πολιτιστική Βιωσιμότητα, Τοπική Γνώση και Ανάπτυξη.....	38
4.1 Πολιτιστική Βιωσιμότητα: Έννοια και Θεωρητική Ανάλυση.....	38
4.2 Τοπική Γνώση και Εθνοβοτανική ως Μορφές Πολιτισμικού Κεφαλαίου	39
4.2.1.Πώς ενσωματώνεται η τοπική γνώση στην αγροδιατροφική ταυτότητα.....	39
4.2.2.Η αξία των άγριων χόρτων ως παραδείγματα «πράσινης πολιτιστικής κληρονομιάς».....	40
4.3 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και η Ενδυνάμωση των Κοινοτήτων	41
4.3.1 Συμμετοχική πολιτιστική πολιτική	42
4.3.2 Παραδείγματα καλών πρακτικών στην Κρήτη και παρόμοιες κοινότητες	43

4.4 Εκπαίδευση, Νεολαία και Μετάδοση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	44
4.4.1 Η εθνοβοτανική ως εργαλείο βιωματικής εκπαίδευσης	45
4.4.2 Εκπαιδευτικά προγράμματα, μουσεία, σχολικοί λαχανόκηποι	46
4.5 Κριτική και Εναλλακτικές Στρατηγικές για τη Βιώσιμη Πολιτιστική Ανάπτυξη.....	47
4.5.1 Αντιστάσεις στην εμπορευματοποίηση	48
4.5.2 Αποανάπτυξη, αυτονομία, κοινοτικές πρωτοβουλίες	49
Μέρος Γ΄	51
Ποιοτική Έρευνα	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Μεθοδολογία.....	52
5.1 Σκοπός της Μελέτης	52
5.2 Ερευνητικά Ερωτήματα	53
5.3 Επιστημονική και Κοινωνική Σημασία	54
5.4 Μεθοδολογική Προσέγγιση	54
5.5 Ερευνητικό Εργαλείο (Οδηγός Συνέντευξης).....	55
5.6 Πληθυσμός και Δείγμα της Έρευνας	56
5.7 Μέθοδος Ανάλυσης Δεδομένων (Θεματική Ανάλυση)	59
5.8 Ηθική και Δεοντολογία της Έρευνας.....	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Αποτελέσματα.....	63
6.1 Βιοπολιτισμική γνώση και τρόποι αναγνώρισης των χόρτων/βοτάνων	63
6.2 Πρακτικές συλλογής και οικολογική ηθική	66
6.3 Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία.....	69
6.4 Διαγενεακή μετάδοση και μετασχηματισμός της γνώσης	72
6.5 Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και μετασχηματισμοί του τοπίου.....	76
6.6 Πολιτισμική ταυτότητα, κληρονομιά και UNESCO.....	79
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	94

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	94
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	101
Παράρτημα Ι – Οδηγός Συνέντευξης.....	103
Παράρτημα ΙΙ – Αναλυτικό σύστημα αρχικής θεματικής κωδικοποίησης	109
Παράρτημα ΙΙΙ - Θεματική ανάλυση ανά συνέντευξη (ενδεικτικά αποσπάσματα).....	111

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1 Θεματικές Ενότητες και Αντιστοίχιση Ερευνητικών Ερωτημάτων	56
Πίνακας 2 Δημογραφικά και χαρακτηριστικά συμμετεχόντων	57
Πίνακας 3 Αρχικό θεματικό σύστημα κωδικοποίησης συνεντεύξεων.....	60

Κατάλογος Πινάκων Παραρτήματος ΙV

Πίνακας Παραρτήματος 1 Σύστημα αρχικής θεματικής κωδικοποίησης.....	109
Πίνακας Παραρτήματος 2 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ1 και ενδεικτικά αποσπάσματα	111
Πίνακας Παραρτήματος 3 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ2 και ενδεικτικά αποσπάσματα	111
Πίνακας Παραρτήματος 4 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ3 και ενδεικτικά αποσπάσματα	112
Πίνακας Παραρτήματος 5 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ4 και ενδεικτικά αποσπάσματα	113
Πίνακας Παραρτήματος 6 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ5 και ενδεικτικά αποσπάσματα	115
Πίνακας Παραρτήματος 7 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ6 και ενδεικτικά αποσπάσματα	116
Πίνακας Παραρτήματος 8 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ7 και ενδεικτικά αποσπάσματα	118
Πίνακας Παραρτήματος 9 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ8 και ενδεικτικά αποσπάσματα	121

Πίνακας Παραρτήματος 10 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ9 και ενδεικτικά αποσπάσματα	123
---	-----

Πίνακας Παραρτήματος 11 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ10 και ενδεικτικά αποσπάσματα	126
--	-----

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1 Χόρτα αγρού -Σταμναγκάθι (Cichorium Spinosum) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025) ...	16
Εικόνα 2 Χόρτα αγρού -γλιστρίδα (Portulaca Oleracea) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025) ...	17
Εικόνα 3 Χόρτα αγρού-Παπούλες Ή Ψαρές Ή Καμπυλιές. (Lathyrus ochrus) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025)	17
Εικόνα 4 Χόρτα αγρού- ραδίκιο (Cichorium intibus) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025)	18
Εικόνα 5 Χόρτα αγρού Μάραθο (Foeniculum vulgare , Fennel) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025) ...	18
Εικόνα 6 Χόρτα αγρού -Αγριόπρασο ή σχινόπρασο (Allium Schoenoprasum, chives) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025)	19
Εικόνα 7 Χόρτα αγρού -Σκούλος: Τραγοπόγων (Tragopogon porrifolius L., Salisify ή Oyster plant) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el , Ανάκτηση 1/7/2025)	19
Εικόνα 8 Campanula Pelviformis (Πηγή https://www.cretanflora.com/campanula_pelviformis.html , Ανάκτηση 1/7/2025).....	20

Κατάλογος Σχημάτων

Σχήμα 1 Εννοιολογικό πλαίσιο: Σχέσεις ΑΠΚ, τοπικής γνώσης και κοινοτικής ανθεκτικότητας (Βαρδουλάκη Γ., 2025)	48
---	----

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τα άγρια βρώσιμα χόρτα και βότανα της Κρήτης ως πεδίο όπου συναντώνται η εθνοβοτανική γνώση, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και η βιοπολιτισμική σχέση ανθρώπου και τόπου. Σε μια εποχή κατά την οποία οι κοινωνικο-οικολογικές μεταβολές, η αλλαγή των τρόπων ζωής και οι νέες μορφές πολιτιστικής αναγνώρισης επηρεάζουν τη συνέχεια των τοπικών πρακτικών, η έρευνα επιδιώκει να κατανοήσει πώς η γνώση αυτή βιώνεται, μεταδίδεται και νοσηματοδοτείται από τα ίδια τα μέλη της κοινότητας, καθώς και πώς συνδέεται με την πολιτισμική ταυτότητα και με την προοπτική πιθανής αναγνώρισής της ως στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η μελέτη βασίστηκε σε ποιοτική μεθοδολογία και ειδικότερα σε ημιδομημένες συνεντεύξεις με δέκα συμμετέχοντες από διαφορετικές περιοχές της Κρήτης, οι οποίοι διαθέτουν βιωματική, επαγγελματική ή ερευνητική σχέση με τη συλλογή, χρήση και ερμηνεία των άγριων χόρτων. Το υλικό αναλύθηκε με θεματική ανάλυση και οδήγησε στη διαμόρφωση έξι βασικών θεματικών ενοτήτων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η γνώση γύρω από τα χόρτα συγκροτείται ως βιοπολιτισμική, τοπική και ενσώματη γνώση, στενά δεμένη με το τοπίο, την εποχικότητα, τις αισθήσεις, τη μνήμη και την καθημερινή πρακτική. Παράλληλα, αναδείχθηκε ότι η συλλογή διέπεται από αρχές μέτρου και οικολογικής ευθύνης, ενώ η διαγενεακή μετάδοση της γνώσης εμφανίζεται σήμερα περισσότερο εύθραυστη, εξαιτίας των μεταβολών στον τρόπο ζωής και στο ίδιο το κοινωνικο-οικολογικό περιβάλλον. Η έρευνα κατέδειξε ακόμη ότι οι συμμετέχοντες αποδίδουν στα χόρτα ισχυρή πολιτισμική σημασία και αντιμετωπίζουν θετικά την πιθανή θεσμική αναγνώριση, υπό τον όρο ότι αυτή δεν θα οδηγήσει σε τυποποίηση και απομάκρυνση από την κοινότητα. Τα άγρια χόρτα της Κρήτης αναδεικνύονται ως ζώσα μορφή άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, της οποίας η διαφύλαξη προϋποθέτει σύνδεση της καταγραφής με την πράξη, ενεργό κοινοτική συμμετοχή και μέριμνα για τη διατήρηση των κοινωνικών και οικολογικών όρων που στηρίζουν τη συνέχειά της.

Λέξεις-κλειδιά: άγρια βρώσιμα χόρτα, Κρήτη, εθνοβοτανική γνώση, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, βιοπολιτισμική γνώση

Abstract

This thesis examines the wild edible greens and herbs of Crete as a field where ethnobotanical knowledge, intangible cultural heritage, and the biocultural relationship between people and place converge. At a time when socio-ecological shifts, changing lifestyles, and new forms of cultural recognition are affecting the continuity of local practices, this research seeks to understand how this knowledge is experienced, transmitted, and interpreted by the community members themselves, as well as how it relates to cultural identity and the prospect of its potential recognition as an element of intangible cultural heritage. The study used a qualitative methodology, specifically semi-structured interviews with 10 participants from different regions of Crete who have an experiential, professional, or research-based connection to the collection, use, and interpretation of wild greens. The data were analyzed using thematic analysis, leading to the identification of six key thematic units. The results showed that knowledge about wild greens is constituted as biocultural, local, and embodied knowledge, closely tied to the landscape, seasonality, the senses, memory, and daily practice. At the same time, it emerged that foraging is governed by principles of moderation and ecological responsibility, while the intergenerational transmission of knowledge appears more fragile today due to changes in lifestyle and the socio-ecological environment. The research also demonstrated that participants attribute strong cultural significance to wild greens and view potential institutional recognition positively, provided that it does not lead to standardization and alienation from the community. The wild greens of Crete emerge as a living form of intangible cultural heritage, the preservation of which requires linking documentation with action, active community participation, and care for the social and ecological conditions that sustain its continuity.

Keywords: wild edible greens, Crete, ethnobotanical knowledge, intangible cultural heritage, biocultural knowledge

Εισαγωγή

Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί δυναμικό και διαχρονικό πεδίο μελέτης, εφόσον αντικατοπτρίζει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες ερμηνεύουν, διαχειρίζονται και μεταβιβάζουν τις αξίες και τις παραδόσεις τους (Smith, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (ΑΠΚ) συνιστά έναν ζωντανό οργανισμό γνώσεων, δεξιοτήτων και πρακτικών που διαμορφώνουν τη συλλογική ταυτότητα των κοινοτήτων και ενισχύουν την επιβίωσή τους (Blake, 2014; UNESCO, 2003). Η παρούσα εργασία εστιάζει στην Κρήτη, έναν τόπο με πλούσιο φυσικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, όπου οι αγροδιατροφικές παραδόσεις αποτελούν κεντρικό στοιχείο της καθημερινής ζωής, της συλλογικής μνήμης και της τοπικής ταυτότητας (Pieroni et al., 2022· Sđukand & Kalle, 2016). Η εθνοβοτανική παράδοση της Κρήτης εκφράζει έναν ιδιαίτερο τρόπο αλληλεπίδρασης ανθρώπου και φύσης, ο οποίος διατηρείται μέσα από τη μετάδοση πρακτικών, ονομασιών και τεχνικών από γενιά σε γενιά (Reguant-Aleix et al., 2009).

Στόχος της εργασίας είναι να αναδείξει τη σημασία των αγροδιατροφικών πρακτικών ως στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ πολιτισμικής οικολογίας και βιοποικιλότητας και να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο η παραδοσιακή γνώση μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο βιωσιμότητας και τοπικής ανάπτυξης (Bortolotto, 2021; Parente & Sinibaldi, 2020). Η εργασία δομείται σε πέντε βασικές ενότητες, πέραν της εισαγωγής και των κατακλείδων.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, με αναφορά στη Συνθήκη της UNESCO του 2003 και στη σπουδαιότητά της για τη διαφύλαξη και προβολή των τοπικών παραδόσεων. Εξετάζονται οι κύριες έννοιες, οι στρατηγικές διαχείρισης και οι θεσμικές παράμετροι που σχετίζονται με την προάσπιση της πολιτιστικής πολυμορφίας.

Το τρίτο μέρος αναλύει την έννοια της πολιτισμικής οικολογίας και εστιάζει στη σχέση της με τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και τη βιωσιμότητα των αγροτικών κοινωνιών. Διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η παραδοσιακή γνώση και οι τοπικές μέθοδοι συμβάλλουν στη φύλαξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αποτελώντας βάση για τη σύγχρονη προσέγγιση της αειφορίας.

Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζεται η περίπτωση των άγριων βρώσιμων χόρτων της Κρήτης, τα οποία εξετάζονται ως στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και φορείς συλλογικής μνήμης. Η υποενότητα αυτή επιδιώκει να αναδείξει την αξία των εθνοβοτανικών πρακτικών και τη σύνδεσή τους με τη διατροφική παράδοση, την οικολογία και την τοπική ταυτότητα.

Το πέμπτο μέρος, περιέχει τη θεματική επεξεργασία των συνεντεύξεων και την ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων της πρωτογενούς έρευνας.

Τέλος, στα Συμπεράσματα ανακεφαλαιώνονται τα κυριότερα ευρήματα της μελέτης και διατυπώνονται προτάσεις πολιτιστικής πολιτικής για τη διατήρηση και ενίσχυση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Κρήτης.

Μέρος Α΄

Θεωρητικό Υπόβαθρο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Η UNESCO και η Πολιτιστική Πολιτική σε Παγκόσμιο και Εθνικό Επίπεδο

Η UNESCO αποτελεί τον κορυφαίο διακυβερνητικό οργανισμό στο πεδίο της διεθνούς πολιτιστικής πολιτικής. Η έμφαση στην πολιτιστική ετερότητα ενισχύθηκε θεσμικά με τη Σύμβαση του 2003 για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ), η οποία καθιέρωσε ένα νέο, ανθρωποκεντρικό παράδειγμα πολιτιστικής διαχείρισης. Η Σύμβαση αναγνωρίζει ότι οι κοινότητες είναι βασικοί φορείς δημιουργίας, διατήρησης και μετάδοσης πολιτισμικών εκφράσεων. Η σύλληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς ως «ζώσας» σηματοδοτεί την απομάκρυνση από την εστίαση στο μνημειακό παρελθόν και την ανάδειξη των καθημερινών πρακτικών, τελετουργιών, γνώσεων και δεξιοτήτων που είναι ζωντανές στις κοινότητες (Duvellé, 2014).

Παράλληλα, η UNESCO προωθεί τη συμμετοχική πολιτιστική διακυβέρνηση, δίνοντας έμφαση στην εμπλοκή των ίδιων των κοινοτήτων στην τεκμηρίωση και προστασία της κληρονομιάς τους. Ωστόσο, η εφαρμογή αυτών των αρχών συνοδεύεται από προκλήσεις, καθώς στη διεθνή βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι οι διαδικασίες τεκμηρίωσης και ανάδειξης συχνά παραμένουν κρατικά ελεγχόμενες, περιορίζοντας τη δυνατότητα έκφρασης της πολυπλοκότητας και της δυναμικής της πολιτιστικής μνήμης (Aikawa-Faure, 2009; Bortolotto, 2021).

1.2 Έννοια της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η ΑΠΚ περιλαμβάνει τις ζωντανές εκφράσεις πολιτισμού — όπως παραδόσεις, προφορικές αφηγήσεις, τελετουργίες, γλωσσικές μορφές, εθιμικές πρακτικές και γνώσεις που σχετίζονται με το περιβάλλον — οι οποίες μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά και διαμορφώνουν την ταυτότητα και τη συνοχή των κοινοτήτων (UNESCO, 2003). Η έννοια αυτή ξεπερνά τον παραδοσιακό διαχωρισμό ανάμεσα σε υλικό και άυλο πολιτισμό, προτάσσοντας τη δυναμική, μεταβαλλόμενη και βιωματική διάσταση της πολιτισμικής δημιουργίας (Aikawa-Faure 2009; UNESCO, 2003).

Στην περίπτωση της Κρήτης, η διαγενεακή μετάδοση γνώσεων για τη συλλογή και χρήση άγριων βρώσιμων χόρτων αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ζώσας

πολιτιστικής πρακτικής. Οι εθνοβοτανικές αυτές παραδόσεις δεν διαμορφώνουν μόνο την καθημερινή διατροφή, αλλά λειτουργούν ως φορείς οικολογικής γνώσης και πολιτισμικής συνοχής (Pieroni et al., 2022). Με αυτή την έννοια, η ΑΠΚ συνδέεται με τη βιώσιμη διαχείριση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και με την ενεργό συμμετοχή των κοινοτήτων στη διατήρηση των πρακτικών τους (Aikawa-Faure, 2009; Reguant-Aleix et al., 2009; Scepi & Petrillo, 2015).

1.2.1 Ορισμός, Θεωρητικό Πλαίσιο, Νομική και Θεσμική Θεμελίωση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO (2003), η ΑΠΚ ορίζεται ως "οι πρακτικές, παραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και δεξιότητες – καθώς και τα συναφή εργαλεία, αντικείμενα, τεχνουργήματα και πολιτιστικοί χώροι – που αναγνωρίζονται από τις κοινότητες ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς". Ο ορισμός αυτός τονίζει τη σημασία της κοινοτικής αναγνώρισης και της διαγενεακής μετάδοσης. Όπως επισημαίνει η Pietrobruno (2009), η ΑΠΚ δεν είναι στατική αλλά ρευστή, προσαρμόσιμη και επαναπροσδιοριζόμενη με βάση τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές. Η UNESCO, μέσα από την έννοια της "ζώσας κληρονομιάς", υιοθετεί μια δυναμική προσέγγιση στην πολιτιστική προστασία που ξεπερνά το μουσειακό μοντέλο.

Στη θεωρητική προσέγγιση της ΑΠΚ, εντοπίζεται έντονα η διάκριση ανάμεσα στη θεσμική (top-down) και στη συμμετοχική (bottom-up) διαχείριση της πολιτιστικής μνήμης. Όπως αναλύει η Aikawa-Faure (2008), ενώ η καταγραφή και διατήρηση της ΑΠΚ από θεσμικά όργανα είναι απαραίτητη, είναι εξίσου κρίσιμο να διασφαλίζεται η ενεργός συμμετοχή των φορέων της κληρονομιάς. Το θεωρητικό πλαίσιο της ΑΠΚ οφείλει, επομένως, να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές σχέσεις, τις μορφές εξουσίας και τις οικονομικές συνθήκες που επηρεάζουν την αναπαραγωγή της, καθώς και τις εντάσεις που προκύπτουν όταν οι πολιτιστικές πρακτικές εισέρχονται στην αγορά (Bortolotto, 2021; Smith, 2006).

Σε αγροτικές περιοχές, όπως η Κρήτη, η έννοια της ΑΠΚ συνδέεται άρρηκτα με την τοπική οικολογική γνώση, τις αγροδιατροφικές παραδόσεις και την εθνοβοτανική πρακτική. Η γνώση και χρήση των άγριων βρώσιμων χόρτων διαμορφώνει ένα πεδίο πολιτισμικής αναπαραγωγής, οικολογικής βιωσιμότητας και συλλογικής ταυτότητας (Pieroni et al., 2022).

Η νομική κατοχύρωση της ΑΠΚ σε διεθνές επίπεδο θεμελιώνεται στη Σύμβαση της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του 2003, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 2006. Η Σύμβαση εισάγει ένα πλαίσιοπολιτιστικής προστασίας που βασίζεται στην αναγνώριση κοινοτικά ενσωματωμένων γνώσεων και πρακτικών, με έμφαση στη συμμετοχή των φορέων, στη βιώσιμη ανάπτυξη και στη διατήρηση της πολιτιστικής πολυμορφίας (Parente & Sinibaldi, 2020; UNESCO, 2003). Ειδικά στην Κρήτη, οι πρακτικές συλλογής, ονομασίας και κατανάλωσης άγριων χόρτων μπορούν να εξεταστούν υπό το πρίσμα της ΑΠΚ, καθώς συνδέονται με το φυσικό περιβάλλον, τη διαγενεακή μετάδοση, την τοπική ταυτότητα και τη βιωματική εμπειρία των κοινοτήτων (Pieroni et al., 2022; Psaroudaki et al., 2012). Επομένως, μια ενδεχόμενη πρόταση εγγραφής του στοιχείου σε εθνικό ή διεθνές μητρώο θα πρέπει να τεκμηριώνει την ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, τη σχέση με την τοπική ταυτότητα και τη δυναμική παρουσία της πρακτικής στη σύγχρονη ζωή.

1.2.2 Προκλήσεις και Στρατηγικές Διατήρησης

Η ΑΠΚ δεν αποτελεί στατικό πολιτιστικό υπόλειμμα, αλλά διαρκώς εξελισσόμενη πρακτική, η οποία επανανοηματοδοτείται ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και τα σύγχρονα περιβάλλοντα στα οποία εντάσσεται (UNESCO, 2003). Η περίπτωση των άγριων βρώσιμων χόρτων στην Κρήτη είναι χαρακτηριστική αυτής της πολιτισμικής δυναμικής, καθώς μια παραδοσιακή αγροδιατροφική πρακτική επανέρχεται σήμερα μέσα από την τουριστική αναγνώριση της τοπικής γαστρονομίας, την επαναξιολόγηση της μεσογειακής διατροφής και την επιστημονική τεκμηρίωση της βιοπολιτισμικής της αξίας (Pieroni et al., 2022). Παράλληλα, η καταγραφή και προβολή τέτοιων πρακτικών μπορεί να συμβάλει στη διατήρησή τους, υπό την προϋπόθεση ότι δεν αποσυνδέονται από το βιωματικό και κοινοτικό τους πλαίσιο. Όπως επισημαίνουν οι Parente και Sinibaldi (2020), η προστασία της ΑΠΚ απαιτεί ενεργή συμμετοχή των φορέων της, ώστε να αποφεύγεται η «μουσειοποίηση» ή η απλή συμβολική αναπαράστασή της. Από εθνοβοτανική σκοπιά, η γνώση για τα χόρτα παραμένει κοινωνικά και πολιτισμικά ενταγμένη, καθώς συνδέεται με οικογενειακές σχέσεις, πρακτικές συλλογής, διαχείριση τοπίου και καθημερινές μορφές πολιτισμικής συνέχειας (Alrhoun et al., 2024).

Η διατήρηση της ΑΠΚ ενέχει πολυεπίπεδες προκλήσεις, θεσμικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές. Ένα από τα κύρια εμπόδια που επισημαίνεται διεθνώς είναι η

τάση «μουσειοποίησης» των πολιτιστικών πρακτικών, δηλαδή η αποκοπή τους από το ζωντανό και βιωματικό τους πλαίσιο. Όπως παρατηρούν οι Parente και Sinibaldi (2020), ο θεσμικός λόγος περί πολιτιστικής προστασίας ενδέχεται να επικεντρώνεται υπερβολικά στην τυπική καταγραφή και αναγνώριση, παραμελώντας τη σημασία της κοινοτικής συμμετοχής και της διαγενεακής μετάδοσης που αποτελούν τη βάση της βιωσιμότητας της ΑΠΚ.

Ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, όπως η Κρήτη, οι πιέσεις από τον τουρισμό, την εντατική γεωργία και την αστικοποίηση επηρεάζουν άμεσα τη βιοπολιτισμική ισορροπία. Η περίπτωση της Ελούντας είναι χαρακτηριστική, καθώς δείχνει ότι η υποβάθμιση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αφορά μόνο τη φθορά υλικών καταλοίπων, αλλά και τις κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές πιέσεις που μεταβάλλουν το πολιτισμικό τοπίο. Σε σχέση με την ΑΠΚ, το παράδειγμα αυτό αναδεικνύει ότι οι άυλες πρακτικές εξαρτώνται από τη συνέχεια του τοπίου και από τις κοινότητες που το χρησιμοποιούν· όταν οι σχέσεις αυτές διαρρηγνύονται, περιορίζονται και οι συνθήκες μέσα στις οποίες η κληρονομιά μπορεί να παραμείνει ζωντανή (Alexandrakis et al., 2023). Οι στρατηγικές διατήρησης πρέπει, επομένως, να συνδυάζουν τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, την εκπαίδευση και πολιτιστική ευαισθητοποίηση, καθώς και τη χρήση ψηφιακών και γεωχωρικών τεχνολογιών για την τεκμηρίωση της ΑΠΚ. Εργαλεία όπως η γεωχωρική χαρτογράφηση (GIS) και η τρισδιάστατη τεκμηρίωση συμβάλλουν στην παρακολούθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην ανάλυση κινδύνων σε ευάλωτες περιοχές πολιτιστικού ενδιαφέροντος (Alexakis & Sarris, 2010). Επομένως, η βιωσιμότητα της ΑΠΚ –και ειδικά εθνοβοτανικών πρακτικών όπως η χρήση των άγριων χόρτων στην Κρήτη– απαιτεί ένα μοντέλο προστασίας, το οποίο αναγνωρίζει τη δυναμική φύση της πρακτικής, τη σύνδεσή της με το τοπίο και την ενεργή συμμετοχή των κοινοτήτων που τη φέρουν.

1.2.3 Επιστημονικές Προσεγγίσεις στην Εθνοβοτανική και την ΑΠΚ

Η εθνοβοτανική ως επιστημονικός κλάδος μελετά τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπων και φυτών, εξετάζοντας πώς οι κοινωνίες αναγνωρίζουν, χρησιμοποιούν και ενσωματώνουν τη φυτική βιοποικιλότητα στις πολιτιστικές τους πρακτικές. Στο πλαίσιο της ΑΠΚ, αποτελεί βασικό εργαλείο για την τεκμηρίωση της σχέσης ανάμεσα σε παραδοσιακές γνώσεις και τοπικά οικοσυστήματα.

Η περίπτωση της Κρήτης προσφέρει ένα προνομιακό πεδίο μελέτης, καθώς χρήση των άγριων βρώσιμων χόρτων — γνωστών ως χόρτα ή χόρτα του αγρού — συνιστά ένα σύστημα γνώσης ενσωματωμένο στην καθημερινότητα και την αγροδιατροφική ταυτότητα των κοινοτήτων. Η έρευνα των Pieroni, Sulaiman και Sdukand (2022) τεκμηριώνει τη σημασία της συλλογής, ονομασίας και χρήσης άγριων χόρτων ως βιοπολιτισμικής πρακτικής με διατροφική, συμβολική και οικολογική αξία. Ενδεικτικά κάποια από τα πιο γνωστά άγρια χόρτα περιλαμβάνουν :

1. Σταμναγκάθι (*Cichorium Spinosum*): χαρακτηριστικό κρητικό χόρτο, με διατροφική, γαστρονομική και συμβολική αξία.

Εικόνα 1 Χόρτα αγρού -Σταμναγκάθι (*Cichorium Spinosum*) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

2. Γλιστρίδα (*Portulaca oleracea*): γνωστή και ως αντράκλα, καταναλώνεται κυρίως ως σαλατικό και συνδέεται με τη θερινή κρητική διατροφή.

Εικόνα 2 Χόρτα αγρού -γλιστρίδα (*Portulaca Oleracia*) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

3. Παπούλες / Ψαρές (*Lathyrus ochrus*): χόρτο με υπόπικρη γεύση, συνδεδεμένο με νηστίσιμες και εποχικές διατροφικές πρακτικές.

Εικόνα 3 Χόρτα αγρού-Παπούλες Ή Ψαρές Ή Καμπολιές. (*Lathyrus ochrus*) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

4. Ραδίκι (*Cichorium intibus*): πικρό χόρτο με ευρεία χρήση στην κρητική κουζίνα και ιδιαίτερη σημασία στη λαϊκή διατροφική εμπειρία.

Εικόνα 4 Χόρτα αγρού- ραδίκιο (*Cichorium intibus*) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

5. Μάραθο (*Foeniculum vulgare*): αρωματικό φυτό με μαγειρικές και θεραπευτικές χρήσεις.

Εικόνα 5 Χόρτα αγρού Μάραθο (*Foeniculum vulgare*, Fennel) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

6. Αγριόπρασο (*Allium schoenoprasum*): άγριο είδος με ήπια γεύση, που εντάσσεται σε παραδοσιακές μαγειρικές χρήσεις.

Εικόνα 6 Χόρτα αγρού -Αγριόπρασο ή σχινόπρασο (*Allium Schoenoprasum*, chives) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

7. Σκούλος / Τραγοπόγων (*Tragopogon porrifolius* L.): εποχικό χόρτο με ιστορικές ονομασίες και χρήση στην τοπική διατροφή.

Εικόνα 7 Χόρτα αγρού -Σκούλος: Τραγοπόγων (*Tragopogon porrifolius* L., Salisify ή Oyster plant) (Πηγή http://www.cretan-nutrition.gr/wp/?page_id=1728&lang=el, Ανάκτηση 1/7/2025)

Η πρόσφατη μελέτη των Alrhoun et al. (2024) εστιάζει στο πολιτισμικό νόημα του βρασίματος πικρών χόρτων, όπως τα ραδίκια και το σταμναγκάθι, αναδεικνύοντας τη σύνδεση της γαστρονομικής πρακτικής με την τοπική οικολογική γνώση και τη

διατροφική συνέχεια. Παράλληλα, επιστημονικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν και τη διατροφική ή φυτοχημική αξία ορισμένων ειδών. Ενδεικτικά, η μελέτη των Tsiftoglou et al. (2023) για το ενδημικό *Campanula pelviformis* στην Ανατολική Κρήτη συνδέει την παραδοσιακή χρήση άγριων χόρτων με τη σύγχρονη διατροφική επιστήμη.

Εικόνα 8 *Campanula Pelviformis* (Πηγή https://www.cretanflora.com/campanula_pelviformis.html ,
Ανάκτηση 1/7/2025)

Με τον τρόπο αυτό, η εθνοβοτανική λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στη λαϊκή γνώση, τη βιοποικιλότητα, τη διατροφή και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

1.3. Η Ελλάδα και η Εναρμόνιση με τη Σύμβαση της UNESCO

Η εναρμόνιση της Ελλάδας με τη Σύμβαση της UNESCO για τη Διαφύλαξη της ΑΠΚ σηματοδότησε μια στροφή προς μια περισσότερο συμμετοχική προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αποδοχή της Σύμβασης συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη θεσμικού πλαισίου που αποσκοπεί όχι μόνο στη διατήρηση, αλλά και στη συνεχή αναπαραγωγή των ζωντανών πολιτιστικών εκφράσεων, από τις κοινότητες που τις φέρουν.

Το ελληνικό κράτος, μέσω του Υπουργείου Πολιτισμού, θεσμοθέτησε τον Εθνικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ο οποίος λειτουργεί ως εργαλείο

καταγραφής και προστασίας πολιτισμικών πρακτικών που αναγνωρίζονται από τις κοινότητες ως σημαντικές για την πολιτιστική τους ταυτότητα. Η εφαρμογή της Σύμβασης στην Ελλάδα εντάσσεται στη διεθνή στροφή προς τη συμμετοχική τεκμηρίωση, με έμφαση στον ρόλο των ίδιων των φορέων της κληρονομιάς στην καταγραφή και διαφύλαξη των γνώσεων και πρακτικών τους (Blake, 2015).

Ωστόσο, η ενσωμάτωση αυτής της φιλοσοφίας στην ελληνική πολιτιστική διοίκηση συνοδεύεται από προκλήσεις. Η κρατοκεντρική και ιεραρχική λογική της δημόσιας διοίκησης συχνά δυσκολεύει την υιοθέτηση πιο ανοιχτών και συμμετοχικών μορφών πολιτισμικής διακυβέρνησης, ενώ οι τοπικές κοινότητες αντιμετωπίζουν περιορισμούς σε επίπεδο θεσμικής υποστήριξης, ανθρώπινου δυναμικού και οικονομικών πόρων (Aikawa-Faure, 2009). Παρά τις δυσκολίες, η περίπτωση της Κρήτης και των εθνοβοτανικών πρακτικών, όπως η συλλογή και χρήση άγριων χόρτων, εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο ως ζωντανό παράδειγμα εφαρμογής των αρχών της Σύμβασης.

1.3.1 Εθνική Πολιτική και Νομικό Πλαίσιο για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά στην Ελλάδα

Η υιοθέτηση της Σύμβασης του 2003 από την Ελλάδα οδήγησε στη διαμόρφωση θεσμικών εργαλείων για την προστασία και τεκμηρίωση της ΑΠΚ, με έμφαση στην κοινοτική συμμετοχή, τη διαγενεακή μετάδοση και την καταγραφή τοπικών πολιτισμικών πρακτικών. Το Υπουργείο Πολιτισμού, ως αρμόδιος εθνικός φορέας, ανέλαβε τη διαχείριση του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, μέσα από διαδικασίες που προϋποθέτουν τη συνεργασία κρατικών υπηρεσιών, τοπικών κοινοτήτων και επιστημονικών φορέων (Blake, 2015).

Σε θεσμικό επίπεδο, η Ελλάδα δεν έχει ενσωματώσει ρητά την έννοια της ΑΠΚ στον βασικό εθνικό νόμο για την πολιτιστική κληρονομιά, ενώ, η εφαρμογή της Σύμβασης γίνεται μέσω υπουργικών αποφάσεων, εγκυκλίων και προγραμμάτων τεκμηρίωσης. Η προσέγγιση αυτή θεωρείται λειτουργική ως προς τη συμμετοχική διαχείριση, αλλά παραμένει ελλιπής όταν δεν συνοδεύεται από ισχυρή νομοθετική θεμελίωση και σταθερούς μηχανισμούς υποστήριξης (Pietrobruno, 2009).

Παράλληλα, η περιορισμένη διασύνδεση της ΑΠΚ με τομείς όπως η αγροτική ανάπτυξη, η εκπαίδευση και ο τουρισμός περιορίζει τη δυνατότητά της να λειτουργήσει

ως εργαλείο κοινωνικής συνοχής, τοπικής οικονομίας και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας (Aikawa-Faure, 2009; Smith, 2006; Bortolotto, 2021).

1.3.2 Ο Ελληνικός Κατάλογος Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διαδικασία Υποψηφιότητας και Κοινοτική Συμμετοχή

Ο Ελληνικός Κατάλογος Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς συγκροτήθηκε ως εργαλείο εφαρμογής της Σύμβασης της UNESCO του 2003 και αποτελεί βασικό μηχανισμό αναγνώρισης και προστασίας της ζώσας πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό επίπεδο. Δημιουργήθηκε το 2010 και τηρείται από τη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού, λειτουργώντας και ως ενδιάμεσο στάδιο για πιθανή υποψηφιότητα στον διεθνή Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO.

Η ένταξη μίας πρακτικής προϋποθέτει φάκελο τεκμηρίωσης, στον οποίο παρουσιάζονται η σημασία της για την πολιτιστική ταυτότητα της κοινότητας, οι τρόποι διαγενεακής μετάδοσης και τα προτεινόμενα μέτρα διαφύλαξης. Η διαδικασία αυτή βασίζεται στην αρχή της συμμετοχικής τεκμηρίωσης, καθώς οι ίδιοι οι φορείς της κληρονομιάς καλούνται να συμβάλουν στην καταγραφή και ανάδειξή της (Blake, 2014).

Ο Κατάλογος περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα πολιτισμικών εκφράσεων, από τελετουργικά, χορούς και μουσικές, μέχρι πρακτικές σχετικές με τη διατροφή, την οικοτεχνία και το φυσικό περιβάλλον. Ωστόσο, η παρουσία εθνοβοτανικών ή αγροδιατροφικών πρακτικών, όπως η χρήση άγριων βρώσιμων χόρτων στην Κρήτη, παραμένει περιορισμένη, γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη ενίσχυσης της αναγνώρισής τους ως φορέων βιοπολιτισμικής γνώσης (Pieroni et al., 2022).

Παρότι ο Κατάλογος συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού και στην ενεργοποίηση των τοπικών κοινωνιών, παραμένουν ζητήματα άνισης εκπροσώπησης περιφερειακών κοινοτήτων και περιορισμένης υποστήριξης μετά την ένταξη ενός στοιχείου (Bortolotto, 2021).

Ένας από τους βασικούς άξονες της Σύμβασης του 2003 είναι η έμφαση στον ρόλο των κοινοτήτων, ομάδων και – σε ορισμένες περιπτώσεις – μεμονωμένων ατόμων ως φορέων της ΑΠΚ. Η διαδικασία υποψηφιότητας για τον Εθνικό Κατάλογο ξεκινά από την πρωτοβουλία των τοπικών φορέων, οι οποίοι συντάσσουν φάκελο

τεκμηρίωσης με περιγραφή της πρακτικής, της ιστορικότητας, της γεωγραφικής εξάπλωσης, των μεθόδων μετάδοσης και των μέτρων διαφύλαξης.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η ρητή συναίνεση της κοινότητας, καθώς η πολιτιστική κληρονομιά δεν πρέπει να καταγράφεται ή να προβάλλεται χωρίς την έγκριση και συμμετοχή των φορέων της. Στην ελληνική περίπτωση, αυτό αποτυπώνεται μέσα από δηλώσεις συναίνεσης και διαδικασίες συμμετοχικής τεκμηρίωσης, που επιδιώκουν να διασφαλίσουν την αυθεντικότητα και τη νομιμοποίηση της πρότασης(Blake, 2015).

Η περίπτωση της Κρήτης μπορεί να λειτουργήσει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς η γνώση για τη συλλογή και χρήση άγριων βρώσιμων χόρτων έχει βαθιές ρίζες στην καθημερινότητα των αγροτικών κοινοτήτων και στην τοπική ταυτότητα. Ωστόσο, η τεκμηρίωση τέτοιων πρακτικών προσκρούει συχνά σε περιορισμένη τεχνική υποστήριξη, έλλειψη θεσμικών εργαλείων και χαμηλή ενημέρωση σχετικά με τα οφέλη της ένταξης στον Κατάλογο (Pieroni et al., 2022).

Παράλληλα, η διαδικασία υποψηφιότητας χρειάζεται να αποφεύγει τον εξωραϊσμό και την τυποποίηση των πρακτικών, ώστε η κληρονομιά να παραμένει ζωντανή, δυναμική και συνδεδεμένη με τα κοινωνικά συμφραζόμενα των κοινοτήτων που τη φέρουν (Aikawa-Faure, 2009; UNESCO, 2003).

1.3.3 Προκλήσεις και Δυνατότητες του Ελληνικού Πλαισίου Εφαρμογής της Σύμβασης

Παρότι η Ελλάδα επικύρωσε νωρίς τη Σύμβαση της UNESCO του 2003 και ανέπτυξε σχετικό θεσμικό μηχανισμό, η εφαρμογή της συνοδεύεται από θεσμικές και κοινωνικές προκλήσεις. Μία βασική δυσκολία είναι το κρατοκεντρικό μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς η ιεραρχική διοικητική κουλτούρα περιορίζει συχνά την ουσιαστική επιρροή των κοινοτήτων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, παρά τη συμμετοχική φιλοσοφία της Σύμβασης (Blake, 2015). Επιπλέον, η ΑΠΚ συχνά δεν εντάσσεται σε συνολική αναπτυξιακή στρατηγική, και αντιμετωπίζεται αποσπασματικά, χωρίς επαρκή σύνδεση με την αγροτική ανάπτυξη, την εκπαίδευση, τον τουρισμό ή την περιβαλλοντική διαχείριση. Αυτό περιορίζει τη δυνατότητά της να λειτουργήσει ως μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης και ανθεκτικότητας για τις τοπικές κοινότητες (Aikawa-Faure, 2009; Bortolotto, 2021).

Άλλη κρίσιμη διάσταση είναι η έλλειψη συστηματικής χρηματοδότησης και υποστήριξης μετά την ένταξη ενός στοιχείου στον Εθνικό Κατάλογο. Σε πολλές περιπτώσεις, η αρχική κινητοποίηση κατά τη φάση τεκμηρίωσης και αναγνώρισης ατονεί ελλείπει συνεχιζόμενης υποστήριξης, με αποτέλεσμα η αναγνώριση να κινδυνεύει να παραμείνει συμβολική και να μη μεταφράζεται σε ουσιαστικά μέτρα διατήρησης της πρακτικής (Aikawa-Faure, 2008; Duvelle, 2014; Smith & Waterton, 2013).

Παρά τις προκλήσεις, η περίπτωση της Κρήτης δείχνει ότι η ισχυρή τοπική ταυτότητα, η διατήρηση αγροδιατροφικών πρακτικών και το ερευνητικό ενδιαφέρον για την εθνοβοτανική γνώση πρόσφορο πεδίο ανάδειξης της ΑΠΚ. Η συλλογή και χρήση άγριων χόρτων αναδεικνύει τη σχέση πολιτισμού – φύσης – διατροφής, σύμφωνα με τις αρχές της πολιτισμικής οικολογίας (Pieroni et al., 2022).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Πολιτισμική Οικολογία και Ανάδειξη της Βιοποικιλότητας

Η πολιτισμική οικολογία αποτελεί αναλυτικό πλαίσιο για την κατανόηση της αλληλεπίδρασης ανθρώπινων κοινωνιών και περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο της Μεσογείου, και ειδικότερα στην Κρήτη, οι πρακτικές συλλογής άγριων βρώσιμων χόρτων (Chorta) αντανakλούν ένα υπόδειγμα πολιτισμικής οικολογίας, όπου η φύση αποκτά κοινωνική νοηματοδότηση και συνδέεται με τη διατροφική και πολιτισμική κληρονομιά (Pieroni et al., 2022).

Η Κρήτη, ως νησιωτικό κέντρο βιοποικιλότητας, παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη αυτής της σχέσης, καθώς η τοπική γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα, τις παραδοσιακές καλλιέργειες και τα πολιτισμικά τοπία διατηρείται ακόμη υπό την πίεση της τουριστικοποίησης και της παγκοσμιοποίησης (Alexandrakis et al., 2023; Dimitrakopoulos et al., 2004). Η συνύπαρξη υψηλής βιοποικιλότητας με τοπικές διατροφικές και αγροτικές πρακτικές αναδεικνύει την ανάγκη διαχείρισης που συνδέει τη διατήρηση της φύσης με την πολιτισμική διάσταση, καθώς πολιτικές προστασίας, όπως το δίκτυο Natura 2000, δεν λαμβάνουν πάντα υπόψη την τοπική γνώση και τις κοινωνικές χρήσεις του περιβάλλοντος (Dimitrakopoulos et al., 2004).

2.1 Έννοια και θεωρητικό πλαίσιο της πολιτισμικής οικολογίας και Παραδοσιακή Οικολογική Γνώση (Traditional Ecological Knowledge - TEK)

Η πολιτισμική οικολογία αντλεί έμπνευση από τα πεδία της ανθρωπολογίας, της οικολογίας και της εθνοβοτανικής, εξετάζοντας τις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ των πολιτισμικών πρακτικών και του φυσικού περιβάλλοντος. Βασική της αρχή είναι ότι ο πολιτισμός και το περιβάλλον συνδιαμορφώνονται μέσα από την καθημερινή ζωή, τις πρακτικές επιβίωσης και τη βιωματική γνώση των κοινοτήτων (Steward, 1955; Moran, 2006).

Ο Steward (1972), θεμελιωτής της πολιτισμικής οικολογίας, υποστήριξε ότι η προσαρμογή των κοινωνιών στο περιβάλλον τους δεν αποτελεί μηχανικό αποτέλεσμα των φυσικών συνθηκών ούτε ακολουθεί μία ενιαία και καθολική πορεία πολιτισμικής εξέλιξης, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τη δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στο

περιβάλλον, στις διαθέσιμες τεχνολογίες και στις πρακτικές μέσω των οποίων οι κοινωνίες εξασφαλίζουν και οργανώνουν τους αναγκαίους πόρους. Στο πλαίσιο της θεωρίας της πολυγραμμικής εξέλιξης, σύμφωνα με την οποία διαφορετικές κοινωνίες μπορούν να ακολουθούν διαφορετικές ιστορικές διαδρομές, πρότείνει να εξετάζεται αρχικά η σχέση της παραγωγικής ή εκμεταλλευτικής τεχνολογίας με το περιβάλλον, στη συνέχεια τα πρότυπα συμπεριφοράς που συνδέονται με την αξιοποίηση μιας συγκεκριμένης περιοχής και, τέλος, ο βαθμός στον οποίο τα πρότυπα αυτά επηρεάζουν άλλες πλευρές της κοινωνικής και πολιτισμικής οργάνωσης. Ιδιαίτερη σημασία απέδωσε στον «πολιτισμικό πυρήνα» (culture core), ο οποίος περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά που συνδέονται στενότερα με τις δραστηριότητες διαβίωσης και τις οικονομικές διευθετήσεις, χωρίς όμως να θεωρεί ότι το φυσικό περιβάλλον καθορίζει μονοσήμαντα το σύνολο του πολιτισμού. Με αυτή την έννοια, παρόμοιες οικολογικές και τεχνολογικές συνθήκες μπορούν να ευνοήσουν συγκρίσιμες μορφές προσαρμογής, ενώ οι ιδιαίτερες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες εξακολουθούν να διαφοροποιούν τις πολιτισμικές διαδρομές των κοινωνιών (Steward, 1972).

Μεταγενέστερες προσεγγίσεις διεύρυναν τη συζήτηση, δίνοντας έμφαση στην τοπική γνώση, στη βιοπολιτισμική ποικιλομορφία και στα παραδοσιακά γνωστικά συστήματα ως ενεργά εργαλεία περιβαλλοντικής διαχείρισης (Hurrell & Albuquerque, 2012). Συγκεκριμένα, οι Hurrell και Albuquerque (2012), συνέβαλαν στην περαιτέρω εξέλιξη της έννοιας της πολιτισμικής οικολογίας, μέσα από την ενσωμάτωση σε αυτή της σημασίας της τοπικής γνώσης και της βιοπολιτισμικής ποικιλομορφίας, δεδομένου ότι πρόκειται για διαστάσεις που περιγράφουν τη σύνθετη αλληλεξάρτηση ανθρώπων, φυτών και περιβάλλοντος. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η οικολογία, ως επιστήμη σύνθεσης που εστιάζει στις σχέσεις των οργανισμών με το περιβάλλον τους, μπορεί να προσφέρει το εννοιολογικό πλαίσιο για μια πιο ολοκληρωμένη εθνοβοτανική, η οποία δεν περιορίζεται στην καταγραφή των χρήσεων των φυτών, αλλά εξετάζει τις σχέσεις αυτές μέσα στα οικολογικά και πολιτισμικά τους συμφραζόμενα. Με αυτή την έννοια, η εθνοβοτανική προσεγγίζεται ως οικολογική επιστήμη, της οποίας αντικείμενο αποτελούν οι σύνθετες σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και φυτών, ενώ κοινός άξονας των δύο πεδίων παραμένει και η διατήρηση των φυτικών πόρων (Hurrell & Albuquerque, 2012).

Στο πλαίσιο αυτό, η εθνοβοτανική επιτρέπει τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινότητες επιλέγουν, διαχειρίζονται και νοηματοδοτούν φυτικά είδη, όπως

τα άγρια χόρτα στην Κρήτη. Οι Gaoue et al. (2017) επισημαίνουν ότι το πεδίο έχει μετακινηθεί από την απλή καταγραφή της ποικιλίας των φυτικών χρήσεων προς μια περισσότερο θεωρητικά θεμελιωμένη και προσανατολισμένη σε ελέγξιμες υποθέσεις προσέγγιση, η οποία επιχειρεί να εξηγήσει πώς και γιατί ορισμένα φυτά επιλέγονται για συγκεκριμένες χρήσεις. Στη σύνθεσή τους παρουσιάζουν δεκαεπτά βασικές θεωρίες και υποθέσεις, μέσα από τις οποίες η επιλογή των φυτών εξετάζεται ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων, όπως είναι η διαθεσιμότητα των ειδών, η χρηστική τους αξία, τα μορφολογικά ή χημικά χαρακτηριστικά τους, η συγγένεια μεταξύ φυτικών ειδών και οι πρακτικές ανάγκες των χρηστών. Με αυτή την έννοια, η επιλογή ενός φυτού δεν θεωρείται τυχαία ή αποκλειστικά αποτέλεσμα παράδοσης, αλλά συνδέεται με οικολογικές συνθήκες, με ιδιότητες που αποδίδονται στο ίδιο το φυτό και με πολιτισμικά διαμορφωμένα κριτήρια αξιολόγησης.

Παράλληλα, οι συγγραφείς τονίζουν ότι η εθνοβοτανική γνώση διαφοροποιείται ανάλογα με κοινωνικούς και δημογραφικούς παράγοντες, όπως η ηλικία, το φύλο, η εμπειρία, η αστικοποίηση και η θέση του ατόμου στα κοινωνικά δίκτυα μέσω των οποίων η γνώση μεταδίδεται. Εξετάζουν, επίσης, τις συνέπειες της φυτικής επιλογής για τη διατήρηση των ειδών και για την πολιτισμική συνέχεια, αναδεικνύοντας έννοιες όπως τα «πολιτισμικά κομβικά είδη», δηλαδή φυτά που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την ταυτότητα και τη συνοχή μιας κοινότητας, καθώς και τους κοινωνικούς κανόνες ή περιορισμούς που μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο χρήσης και προστασίας των φυτικών πόρων. Στην περίπτωση των άγριων χόρτων της Κρήτης, το θεωρητικό αυτό πλαίσιο επιτρέπει να διερευνηθούν όχι μόνο τα είδη που αναγνωρίζονται και χρησιμοποιούνται, αλλά και οι λόγοι της επιλογής τους, οι κοινωνικές διαδρομές μέσα από τις οποίες μεταδίδεται η σχετική γνώση και οι επιπτώσεις των πρακτικών συλλογής στη διατήρηση τόσο των φυτών όσο και της πολιτισμικής γνώσης που τα περιβάλλει (Gaoue et al., 2017). Επομένως, η πολιτισμική οικολογία προσφέρει χρήσιμο θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση της ΑΠΚ, καθώς συνδέει την περιβαλλοντική αειφορία με την πολιτισμική ταυτότητα και την τοπική γνώση.

Η Παραδοσιακή Οικολογική Γνώση (Traditional Ecological Knowledge – TEK) αφορά τη συσσωρευμένη, εμπειρική γνώση των κοινοτήτων για το φυσικό τους περιβάλλον και διαμορφώνεται διαγενεακά μέσω προφορικής παράδοσης, καθημερινής πρακτικής και πολιτισμικής συμμετοχής. Αποτελεί στοιχείο πολιτισμικής

κληρονομιάς και εργαλείο κατανόησης της βιοποικιλότητας, ιδιαίτερα σε παραδοσιακά αγροτικά τοπία όπως η Κρήτη.

Μελέτες στην Κρήτη καταδεικνύουν πως οι παραδοσιακές αγροοικολογικές πρακτικές, όπως η καλλιέργεια της ελιάς και η βόσκηση, έχουν συμβάλει στη δημιουργία σύνθετων μωσαϊκών τοπίων που υποστηρίζουν υψηλή βιοποικιλότητα (Siebert, 2004). Η TEK δεν αφορά μόνο την οικολογική διαχείριση, αλλά συνδέεται με ταυτότητες, κοσμοαντιλήψεις και ηθικά συστήματα των κοινοτήτων, περιλαμβάνοντας τεχνικές διαχείρισης φυσικών πόρων, πρακτικές καλλιέργειας και χρήσης φυτών, καθώς και κοινωνικούς κανόνες για τη χρήση των κοινών αγαθών (Siebert, 2004).

Στην Κρήτη, η περίπτωση του δίκταμου (*Origanum dictamnus* L.), ενδημικού και ιστορικά σημαντικού φυτού, αναδεικνύει τη σύνδεση ανάμεσα σε ενδημικά είδη, πολιτισμική αξία και αειφορία (Solomou et al., 2024) και η παραδοσιακή καλλιέργεια της ελιάς και τα πρότυπα οικολογικής ελαιοπαραγωγής δείχνουν πως η τοπική γνώση μπορεί να συνδυαστεί με τη σύγχρονη οικολογική διαχείριση και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας (Georgoroulou et al., 2021; Gkisakis et al., 2021; Kabourakis, 1996; Krigas et al., 2015). Η διαφύλαξη της TEK μπορεί, επομένως, να ενισχύσει τόσο τη βιοποικιλότητα όσο και την ανθεκτικότητα των τοπικών κοινοτήτων.

2.2 Η Κρήτη ως βιοπολιτισμικό τοπίο και ο ρόλος των άγριων χόρτων στη διατήρηση της αγροδιατροφικής ποικιλομορφίας

Η Κρήτη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα βιοπολιτισμικού τοπίου, δηλαδή χώρου όπου η βιοποικιλότητα και η πολιτισμική ποικιλότητα συνυφαίνονται μέσα από την ιστορική διαχείριση της φύσης από τις τοπικές κοινότητες. Η καλλιέργεια ελαιώνων, η κτηνοτροφία και η συλλογή άγριων φυτών έχουν διαμορφώσει επί μακρόν ένα τοπίο υψηλής οικολογικής και πολιτιστικής αξίας, στο οποίο παραδοσιακές αγροτικές πρακτικές συνδέονται με τη διατήρηση της βιοποικιλότητας (Siebert, 2004).

Η παλαιοοικολογική μελέτη της λίμνης Κουρνά, δείχνει ότι η ανθρώπινη παρουσία και οι αγροκτηνοτροφικές πρακτικές επηρέασαν τη βλάστηση, τη διάβρωση και τη διαμόρφωση του τοπίου ήδη από πολύ πρώιμες περιόδους (Jouffroy-Bapicot et

al., 2021). Παράλληλα, περιπτώσειςόπως η κοιλάδα του Αποσελέμη, επιβεβαιώνουν τις πιέσεις που ασκούν σύγχρονα έργα υποδομής και η τουριστική ανάπτυξη στα πολιτισμικά τοπία της Κρήτης (Chifos, 2019). .

Το κρητικό τοπίο μπορεί επομένως να ιδωθεί ως ζωντανό αρχείο παραδοσιακής οικολογικής γνώσης, που αποτυπώνεται στις γεωργικές πρακτικές, στη βοτανική γνώση, στις διατροφικές συνήθειες και στη διαχείριση των φυσικών πόρων. Η κατανόηση αυτή είναι κρίσιμη για πολιτικές που συνδέουν τη διατήρηση της βιοποικιλότητας με την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς και της τοπικής ταυτότητας (Cañellas-Boltà et al., 2018; Siebert, 2004).

Η συμβολή των άγριων βρώσιμων χόρτων στη διατήρηση της αγροδιατροφικής ποικιλομορφίας της Κρήτης είναι θεμελιώδης, καθώς συνδέει τη βιοποικιλότητα με τις τοπικές διατροφικές παραδόσεις, την πολιτισμική ταυτότητα και την αειφορία (Pieroni et al., 2022). Πρόσφατες μελέτες αναδεικνύουν τη διατροφική και φυτοχημική αξία ενδημικών ειδών, όπως το *Campanula pelviformis* και το *Petromarula pinnata*, τα οποία περιέχουν βιοδραστικές ενώσεις και μπορούν να συνδεθούν με τη σύγχρονη διατροφική επιστήμη και τη Μεσογειακή διατροφή (Tsiftoglou et al., 2023; Dimitriadis et al., 2024).

Η παραδοσιακή συλλογή και κατανάλωση χόρτων διατηρεί ζωντανή την τοπική γνώση και τις πρακτικές που συνδέονται με τη γαστρονομική κληρονομιά και τη βιωσιμότητα του οικοσυστήματος. Η καθημερινή κατανάλωση άγριων χόρτων σε αγροτικές περιοχές της Κρήτης εμφανίζεται υψηλότερη σε σύγκριση με τα αστικά κέντρα, γεγονός που ενισχύει τη σύνδεση κοινότητας, διατροφής και οικοσυστήματος (Kaloteraki et al., 2016; Pieroni et al., 2022).

Από διατροφική άποψη, τα άγρια χόρτα της Κρήτης αποτελούν πηγή αντιοξειδωτικών, βιταμινών και πολύτιμων λιπαρών οξέων , ενισχύοντας το προστατευτικό προφίλ της Μεσογειακής διατροφής (Vardavas et al., 2006; Trichoroulou et al., 2000). Η αξία τους επεκτείνεται στην τοπική οικολογία, τη συλλογική μνήμη και τη μαγειρική παράδοση (Vekiari & Ouzounidou, 2018).

2.3 Βιώσιμες αγροοικολογικές πρακτικές και ΑΠΚ

Η ανάγκη διατήρησης και ανάδειξης της αγροδιατροφικής κληρονομιάς της Κρήτης έχει αναδείξει τις βιώσιμες αγροοικολογικές πρακτικές ως κομβικές για την

προστασία της βιοποικιλότητας και της ΑΠΚ. Στο πλαίσιο αυτό, τα άγρια βρώσιμα χόρτα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα βιοπολιτισμικού πόρου, καθώς η συλλογή, καλλιέργεια και κατανάλωσή τους εδράζεται σε διαγενεακή γνώση και πρακτικές διαχείρισης που συνδέουν τη διατροφή, το τοπίο και την οικολογική ισορροπία (Pieroni et al., 2022). Ενδεικτικά, είδη όπως το *Campanula pelviformis* δείχνουν τη σύνδεση παραδοσιακής χρήσης και διατροφικής αξίας (Tsiftoglou et al., 2023).

Παράλληλα, σε μια ευρύτερη προσέγγιση της τοπικής εθνοβοτανικής πρακτικής, τεκμηριώθηκε πως οι κοινότητες της Κρήτης, και ιδιαίτερα οι μεγαλύτερες ηλικίες και οι αγροτικοί πληθυσμοί, συλλέγουν και καταναλώνουν μεγάλο αριθμό αυτοφυών φυτών, διατηρώντας έμπρακτα τις σχετικές γνώσεις και οικολογικές στρατηγικές (Psaroudaki et al., 2012). Η διατροφική και φαρμακευτική αξία των άγριων χόρτων της Κρήτης τεκμηριώνεται από μελέτες που δείχνουν υψηλά επίπεδα ωφέλιμων λιπαρών οξέων και αντιοξειδωτικών ουσιών, επιβεβαιώνοντας την αξία τους ως στοιχείο βιώσιμης διατροφής και αγροοικολογίας (Vardavas et al., 2006). Η σύνδεση της ΑΠΚ με βιώσιμες πρακτικές ενισχύεται από την αναγνώριση των χόρτων ως στοιχείου της Μεσογειακής Διατροφής και της ιστορικής αντίστασης της Κρητικής αγροδιατροφικής κουλτούρας στην τυποποίηση και εμπορευματοποίηση (Pieroni, Sulaiman & Söukand, 2022).

Η σύνδεση της ΑΠΚ με βιώσιμες πρακτικές ενισχύεται και από αντίστοιχα παραδείγματα του διεθνούς ευρετηρίου της UNESCO, τα οποία δείχνουν ότι οι αγροδιατροφικές και φυτικές γνώσεις μπορούν να αναγνωριστούν ως βιοπολιτισμικές πρακτικές. Η καταχώριση της Μεσογειακής Διατροφής δείχνει ότι η διατροφική κληρονομιά περιλαμβάνει την καλλιέργεια, τη συγκομιδή, τη μεταποίηση, τη μαγειρική, την κοινή κατανάλωση και τη διαγενεακή μετάδοση. Παρόμοια, η καταχώριση *Argan, practices and know-how concerning the argan tree* στο Μαρόκο αναγνωρίζει τις γνώσεις γύρω από το δέντρο *argan* ως άυλη κληρονομιά που συνδέει τοπικές κοινότητες, φυτικούς πόρους και οικοσυστήματα. Αντίστοιχα, η πολυεθνική καταχώριση *Date palm, knowledge, skills, traditions and practices* τοποθετεί τη χουρμαδιά στο επίκεντρο γεωργικών, διατροφικών, τεχνικών και κοινωνικών γνώσεων σε αραβικές κοινότητες. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν ότι οι πρακτικές που αφορούν φυτικούς πόρους και τοπικά αγροδιατροφικά συστήματα μπορούν να αναγνωριστούν

ως ΑΠΚ όταν αντιμετωπίζονται ως μορφές γνώσης, ταυτότητας, οικολογικής προσαρμογής και κοινοτικής συνέχειας (UNESCO, 2013, 2014, 2019).

2.4 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (ΑΠΚ), ως παράγοντας περιβαλλοντικής και κοινωνικής ανθεκτικότητας

Η ΑΠΚ, ως φορέας πολιτισμικής συνέχειας, μπορεί να συμβάλει στην περιβαλλοντική και κοινωνική ανθεκτικότητα, ενισχύοντας τη συνοχή των κοινοτήτων, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και την προσαρμογή σε σύγχρονες προκλήσεις, όπως η κλιματική αλλαγή. Οι παραδοσιακές γνώσεις και οι τοπικές πρακτικές διαχείρισης της φύσης λειτουργούν ως αποθέματα εμπειρίας που μπορούν να υποστηρίξουν βιώσιμες στρατηγικές σε αγροτικές κοινωνίες (Petrillo, 2012). Στην Κρήτη, η κοινωνικο-οικολογική ανθεκτικότητα των Αστερουσίων Όρεων έχει συνδεθεί με τη διατήρηση του κοινωνικού κεφαλαίου, τις τοπικές συνεργασίες και τη διαχείριση των βοσκοτόπων, αναδεικνύοντας τη σημασία των κοινοτικών σχέσεων για τη βιώσιμη χρήση του τοπίου (Kizos et al., 2014).

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και η συμμετοχή των κοινοτήτων αποτελούν κρίσιμες παραμέτρους για τη διατήρηση και προσαρμογή στις σύγχρονες απειλές, όπως αναδεικνύεται στις σύγχρονες προσεγγίσεις για το νησί της Κρήτης (Vourdoubas, 2025). Η ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της τοπικής ευημερίας. Επιπρόσθετα, η προστασία και ανάδειξη της ΑΠΚ συνδέεται με ζητήματα δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας και γεωγραφικών ενδείξεων, που μπορούν να ενισχύσουν την οικονομική και πολιτισμική αυτονομία των κοινοτήτων, αναγνωρίζοντάς τες ως ενεργούς φορείς διαχείρισης της τοπικής οικολογικής γνώσης (Ubertazzi, 2020).

Επομένως, η σύνδεση της ΑΠΚ με την ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και την ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων, της τοπικής γνώσης και της ικανότητας των κοινοτήτων να προσαρμόζονται σε μεταβαλλόμενες οικολογικές και οικονομικές συνθήκες (Alexandrakis et al., 2023; Kizos et al., 2014; Petrillo et al., 2012; Ubertazzi, 2022).

Μέρος Β΄

Μελέτη Περίπτωσης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Περίπτωση των Άγριων Βρώσιμων Χόρτων της Κρήτης

3.1 Ιστορική συνέχεια και πολιτισμική σημασία της πρακτικής

Η Κρήτη αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση περιοχής όπου η τοπική εθνοβοτανική γνώση και οι πρακτικές συλλογής άγριων βρώσιμων φυτών έχουν διατηρηθεί ως μέρος της καθημερινής ζωής. Τα χόρτα αποτελούν φορέα γνώσης, μνήμης και σχέσης με το τοπικό οικοσύστημα, γεγονός που τους προσδίδει σαφή πολιτισμική σημασία (Pieroni et al., 2022).

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διαγενεακή μετάδοση της γνώσης γύρω από τη συλλογή και χρήση αυτών των φυτών. Η παράδοση μεταδίδεται προφορικά, ενσωματώνεται σε καθημερινές πρακτικές και επανερμηνεύεται σε σύγχρονα πλαίσια, εξελίσσοντας τα χόρτα σε βιοπολιτισμικό αγαθό που συνδέει την οικολογική γνώση με την τοπική ταυτότητα και τη βιωσιμότητα (Keys, 1980; Pieroni et al., 2022; Trichoroulou et al., 2000).

Η πρακτική της συλλογής άγριων χόρτων μπορεί να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο μακρόχρονης σχέσης ανθρώπου–τοπίου στην Κρήτη, από τη Μινωική εποχή έως σήμερα - χωρίς βέβαια, να εντοπίζονται αδιάσειστες πηγές που να τεκμηριώνουν αδιάλειπτη και αμετάβλητη συνέχεια της ίδιας πρακτικής. Η βιβλιογραφία για το κρητικό τοπίο δείχνει ότι η γεωργία, η βόσκηση, η χρήση φυτικών πόρων και η διαχείριση της βλάστησης έχουν συμβάλει διαχρονικά στη διαμόρφωση των τοπικών οικοσυστημάτων και των πολιτισμικών τοπίων του νησιού (Cañellas-Boltà et al., 2018; Jouffroy-Bapicot et al., 2021; Rackham & Moody, 1996).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι σύγχρονες πρακτικές συλλογής και κατανάλωσης χόρτων συνδέουν τη διατροφή, τη μνήμη, την εποχικότητα και την εμπειρική γνώση του τοπίου (Pieroni et al., 2022). Ιδιαίτερα η προτίμηση σε πικρά χόρτα, που καταγράφεται και στο Οροπέδιο Λασιθίου, έχει ερμηνευθεί ως πιθανή ένδειξη βαθύτερων πολιτισμικών και οικολογικών συσχετισμών (Alrhoun et al., 2024).

3.2 Η εθνοβοτανική γνώση ως φορέας ταυτότητας

Η εθνοβοτανική γνώση στην Κρήτη δεν αποτελεί απλώς σύνολο πρακτικών σχετικών με τα φυτά, αλλά ουσιώδη φορέα πολιτισμικής ταυτότητας που συνδέει το παρελθόν με το παρόν. Οι πρακτικές συλλογής, παρασκευής και κατανάλωσης άγριων βρώσιμων χόρτων αποτελούν μορφή πολιτισμικής μνήμης και ενσώματης γνώσης, η οποία μεταβιβάζεται διαγενεακά στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινότητας. Τα χόρτα στην Κρήτη λειτουργούν ως βιοπολιτισμικός πόρος, ενσωματώνοντας γλωσσικά, μαγειρικά και οικολογικά στοιχεία της τοπικής ταυτότητας. Η σημασία τους είναι υψηλή, όχι μόνο για τη διατροφή, αλλά και ως πολιτισμικός δείκτης του τρόπου με τον οποίο οι Κρητικοί προσδιορίζουν τη θέση τους στον πολιτισμικό χάρτη της Μεσογείου (Pieroni et al., 2022).

Η τεκμηρίωση αυτής της γνώσης αναδεικνύει τη σημασία των τοπικών κοινοτήτων ως φορέων ερμηνείας, μετάδοσης και επανερμηνείας της βιοπολιτισμικής κληρονομιάς. Στην Κρήτη, η μετάδοση της γνώσης για τα άγρια χόρτα φαίνεται να βασίζεται κυρίως σε άτυπα οικογενειακά και κοινοτικά δίκτυα, παρά σε φορείς αφιερωμένους αποκλειστικά σε αυτή την πρακτική. Ωστόσο, πολιτιστικοί σύλλογοι, εκπαιδευτικές δράσεις, ερευνητικές πρωτοβουλίες, γαστρονομικά εγχειρήματα και φορείς προστασίας του πολιτισμικού τοπίου μπορούν να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί τεκμηρίωσης και μετάδοσης της εθνοβοτανικής γνώσης, εφόσον εμπλέκουν ενεργά τις τοπικές κοινότητες (Alexandrakis et al., 2023; Alrhoun et al., 2024; Kyriakidis & Anagnostopoulos, 2017; Pieroni et al., 2022).

Πέρα από τον στενό διατροφικό και φυτολογικό τους ρόλο, τα άγρια βρώσιμα χόρτα συνδέονται στενά με το ίδιο το τοπίο της Κρήτης, το οποίο αποτελεί διαχρονικά ένα πεδίο αλληλεπίδρασης φυσικών και κοινωνικών παραγόντων. Όπως αναλύουν οι Rackham και Moody (1996), η μακροχρόνια σχέση ανθρώπου και τοπίου στο νησί έχει διαμορφώσει ένα ιδιαίτερο γεωπολιτιστικό περιβάλλον όπου η συλλογή άγριων φυτών εντάσσεται στην καθημερινότητα των τοπικών κοινοτήτων. Η πρακτική αυτή δεν είναι στατική αλλά αναπροσαρμόζεται στις συνθήκες κάθε εποχής, ενισχύοντας την ανθεκτικότητα απέναντι σε κοινωνικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις (Alexandrakis et al., 2023).

3.3 Διατροφική αξία και σύνδεση με τη Μεσογειακή

Διατροφή

Τα άγρια βρώσιμα χόρτα της Κρήτης αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της τοπικής διατροφής και συνδέονται στενά με το διατροφικό πρότυπο της Μεσογειακής διατροφής, το οποίο έχει τεκμηριωθεί ως πρότυπο υγείας και μακροβιότητας (Keys, 1980; Trichopoulou et al., 1995). Η θρεπτική τους αξία είναι υψηλή, χάρη στην περιεκτικότητά τους σε βιταμίνες, αντιοξειδωτικά, πολυφαινόλες και ωφέλιμα λιπαρά οξέα, γεγονός που ενισχύει τη συμβολή τους στην πρόληψη χρόνιων ασθενειών και στην προαγωγή της καρδιαγγειακής υγείας (Vardavas et al., 2006).

Πρόσφατες εθνοβοτανικές και φυτοχημικές μελέτες επικυρώνουν τη διατροφική αξία αυτοφυών ειδών της Κρήτης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το *Campanula pelviformis* και το *Petromarula pinnata*, τα οποία παρουσιάζουν αυξημένη συγκέντρωση φαινολικών ενώσεων και έχουν προσεγγιστεί ως σημαντικοί βιοπολιτισμικοί πόροι με δυνατότητα αξιοποίησης ως φυσικά λειτουργικά τρόφιμα (Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022). Η κατανάλωση άγριων χόρτων παραμένει ιδιαίτερα ζωντανή σε αγροτικές περιοχές της Κρήτης, όπου οι πρακτικές συλλογής, προετοιμασίας και μαγειρέματος συνδέονται με την καθημερινή διατροφή και τη βιοπολιτισμική κληρονομιά των κοινοτήτων. Συνεπώς, τα χόρτα δεν αποτελούν μόνο διατροφικό πόρο, αλλά και στοιχείο που συνδέει τη Μεσογειακή Διατροφή με την τοπική γνώση και την πολιτισμική συνέχεια (Alexandrakis et al., 2023; Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022; Rackham & Moody, 1996).

3.4 Η πορεία ένταξης στον Αντιπροσωπευτικό

Κατάλογο της UNESCO

Η πιθανή αναγνώριση των άγριων βρώσιμων χόρτων της Κρήτης ως στοιχείου ΑΠΚ εντάσσεται σε ένα θεσμικό πλαίσιο που προϋποθέτει τεκμηρίωση της κοινωνικής λειτουργίας, της διαγενεακής μετάδοσης και της ενεργής συμμετοχής των κοινοτήτων. Η διαδικασία αφορά τη διαφύλαξη ενός ζωντανού πεδίου γνώσης που εξακολουθεί να νοηματοδοτείται από τους φορείς του (UNESCO, 2003).

Στην περίπτωση της Κρήτης, τα άγρια χόρτα συνδέονται με την καθημερινή διατροφή, την τοπική βιοπολιτιστική γνώση και το αγροδιατροφικό τοπίο. Η

εθνοβοτανική έρευνα των Pieroni et al. (2022), τεκμηριώνει τον πλούτο γνώσεων γύρω από τη συλλογή, την εποχικότητα και την κατανάλωση αυτοφυών ειδών, οι οποίες μεταδίδονται προφορικά εντός της κοινότητας, διατηρώντας έναν ζωντανό δεσμό μεταξύ φύσης και πολιτισμού.

Η πορεία ένταξης θα προϋπέθετε, σε πρώτο στάδιο, εγγραφή στο Εθνικό Ευρετήριο ΑΠΚ, ενεργοποίηση τοπικών κοινοτήτων και συνεργασία με επιστημονικούς φορείς, ώστε να διαμορφωθεί ένα συνεκτικό αφήγημα που να τεκμηριώνει τη σχέση της πρακτικής με την τοπική ταυτότητα, τη βιωσιμότητα και τη διαγενεακή μετάδοση. Παράλληλα, η διαδικασία χρειάζεται να αποφύγει την τουριστική τυποποίηση ή την αποκοπή της πρακτικής από το βιωματικό της πλαίσιο, ώστε η αναγνώριση να λειτουργήσει ως μέσο διαφύλαξης και όχι ως απλή συμβολική προβολή της κληρονομιάς (Reguant-Aleix et al., 2009).

3.5 Κοινοτική συμμετοχή και τοπικές πρωτοβουλίες διατήρησης

Η προστασία της ΑΠΚ προϋποθέτει τη συμμετοχή των κοινοτήτων που δημιουργούν, μεταδίδουν και νοσηματοδοτούν τις πρακτικές της. Στην Κρήτη, η εθνοβοτανική γνώση για τη συλλογή, κατανάλωση και ταξινόμηση των χόρτων μεταδίδεται κυρίως άτυπα, μέσα στην οικογένεια και την καθημερινή πρακτική. Οι Alrhmoun et al. (2024) και Pieroni et al. (2022) καταγράφουν τις ηλικιωμένες γυναίκες ως σημαντικούς φορείς τοπικής οικολογικής γνώσης, χωρίς όμως η πρακτική να περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτές, καθώς και άνδρες αγρότες, κτηνοτρόφοι ή συλλέκτες συμμετέχουν στη γνώση του τοπίου και των φυτών, δείχνοντας ότι η αναγνώριση, η προετοιμασία και η μαγειρική χρήση των χόρτων συνδέονται συχνά με ρόλους οικιακής φροντίδας και διατροφικής διαχείρισης, στους οποίους οι μεγαλύτερες γυναίκες έχουν κεντρικό ρόλο.

Η δημόσια προβολή της κρητικής αγροδιατροφικής κληρονομιάς υποστηρίζεται από συγκεκριμένες τοπικές δράσεις και φορείς, παρόλο που δεν είναι όλοι αφιερωμένοι αποκλειστικά στα άγρια χόρτα. Ενδεικτικά, το Φεστιβάλ Κρητικής Διατροφής στο Ρέθυμνο, το Κρητικό Σύμφωνο Ποιότητας και το Βοτανικό Πάρκο & Κήποι Κρήτης αποτελούν διαφορετικά παραδείγματα προβολής της κρητικής διατροφής, των τοπικών προϊόντων και του φυτικού πλούτου του νησιού (Grigoroudis & Psaroudaki, 2013; Sotiriadis, 2017). Παράλληλα, οι Psaroudaki et al. (2012)

καταγράφουν στην Ανατολική Κρήτη πρακτικές τεκμηρίωσης και συνεργασίες κατοίκων, εκπαιδευτικών και επιστημόνων γύρω από τα «γνωστά χόρτα».

Αντίστοιχα, οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αποτελούν σημαντικά παραδείγματα συλλογικής ανάδειξης της τοπικής παραγωγής και της κρητικής αγροδιατροφικής ταυτότητας. Ενδεικτικά, ο Γυναικείος Συνεταιρισμός Κριτσάς στο Λασίθι και ο Γυναικείος Συνεταιρισμός «Η Κρουσανιώτισσα» στον Κρουσώνα Μαλεβιζίου συνδέουν τη γυναικεία εργασία με την παραγωγή, τη διατήρηση και την προβολή τοπικών διατροφικών πρακτικών (Discover Crete, χ.χ.; Visit Malevizi, χ.χ.).

Η σύνδεση με εκπαιδευτικά ιδρύματα και ερευνητικά προγράμματα λειτουργεί επίσης ως μορφή κοινοτικής συμμετοχής.. Η μελέτη των Pieroni et al. (2022) καταγράφει συνεργασίες ντόπιων συλλεκτών, επιστημόνων και τοπικών φορέων, αναδεικνύοντας την εθνοβοτανική γνώση ως πεδίο διαλόγου και συνδιαμόρφωσης. Έτσι, η σύγχρονη επανεκτίμηση των άγριων χόρτων μπορεί να ενισχύσει τη θέση τους ως πολιτιστικού πόρου και να στηρίξει ήπιες μορφές ανάπτυξης βασισμένες στην τοπική ταυτότητα (Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Reguant-Aleix et al., 2009).

3.6 Προβληματισμοί γύρω από την εμπορευματοποίηση και την αυθεντικότητα

Η καταγραφή παραδοσιακών πρακτικών, όπως η συλλογή και κατανάλωση άγριων χόρτων στην Κρήτη, στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO, αναγνωρίζει τη σημασία τους για την πολιτιστική ποικιλομορφία, αλλά ταυτόχρονα εγείρει ζητήματα αυθεντικότητας, εμπορευματοποίησης και τουριστικής αξιοποίησης. Η έννοια της αυθεντικότητας είναι πολυσήμαντη και δυναμική, καθώς η πολιτιστική κληρονομιά δεν αποτελεί στατικό κατάλοιπο, αλλά διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενο σύστημα αξιών και κοινωνικών σχέσεων (Smith, 2015).

Η εμπορευματοποίηση μπορεί να λειτουργήσει θετικά ως μέσο ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας και ενδυνάμωσης των κοινοτήτων. Ωστόσο, ενέχει τον κίνδυνο της απώλειας νοήματος και του αποχωρισμού της πρακτικής από το πολιτισμικό της πλαίσιο, καθώς και υπερκατανάλωσης, με πιθανό αποτέλεσμα τη σταδιακή εξάλειψη των βαθύτερων νοημάτων, αλλά και προϊόντων. Στην περίπτωση των άγριων χόρτων της Κρήτης, η μετατροπή τους σε τυποποιημένα προϊόντα για την αγορά ή σε

«εμπειρίες» για τουρίστες μπορεί να οδηγήσει σε αλλοίωση της παραδοσιακής γνώσης, ιδίως όταν δεν συμμετέχουν οι ίδιοι οι φορείς της πρακτικής στη διαδικασία διαχείρισης και προβολής (Alrhoun et al., 2024). Η μελέτη των Alrhoun et al. (2024) δείχνει, για παράδειγμα, ότι η πικρή γεύση των χόρτων φέρει ιστορικό και πολιτισμικό βάθος, το οποίο μπορεί να απαλείφεται ή να εξωραϊζεται όταν η πρακτική προσαρμόζεται αποκλειστικά σε τουριστικές προσδοκίες.

Επιπλέον, η ένταξη στην πολιτιστική βιομηχανία μπορεί να μεταβάλει τα παραγωγικά μοντέλα, αντικαθιστώντας εποχικές και ήπιες πρακτικές συλλογής με εντατικές καλλιέργειες ή μηχανισμούς μαζικής διάθεσης, με συνέπειες για το οικολογικό και κοινωνικό αποτύπωμα της πρακτικής (Bortolotto, 2020).

Οι προβληματισμοί αυτοί συνδέονται άμεσα με τα κριτήρια εγγραφής ενός στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο ΑΠΚ και, σε επόμενο στάδιο, στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO. Σε εθνικό επίπεδο, η τεκμηρίωση ενός στοιχείου ΑΠΚ αφορά τόσο την περιγραφή της πρακτικής, την κοινοτική αναγνώριση, τη διαγενεακή μετάδοση, τη βιωσιμότητα και τα μέτρα διαφύλαξης. Αντίστοιχα, τα κριτήρια R.1–R.5 της UNESCO εστιάζουν στο αν το στοιχείο συνιστά ζωντανή ΑΠΚ, αν η εγγραφή του συμβάλλει στην ορατότητα της ΑΠΚ, αν έχουν διαμορφωθεί κατάλληλα μέτρα διαφύλαξης, αν η υποψηφιότητα έχει προκύψει με ευρεία συμμετοχή και ελεύθερη, πρότερη και ενήμερη συναίνεση των κοινοτήτων, και αν το στοιχείο έχει ήδη ενταχθεί σε εθνικό ευρετήριο. Επομένως, ζητήματα όπως η εμπορευματοποίηση, η τουριστική αξιοποίηση ή η τυποποίηση των άγριων χόρτων σχετίζονται άμεσα με το κατά πόσο η πρακτική παραμένει βιώσιμη, κοινοτικά αναγνωρισμένη και ελεγχόμενη από τους ίδιους τους φορείς της (UNESCO, χ.χ.).

Στην περίπτωση των άγριων χόρτων της Κρήτης, οποιαδήποτε διαδικασία τεκμηρίωσης ή πιθανής υποψηφιότητας θα πρέπει να στηρίζεται στη συμμετοχή των φορέων της πρακτικής και σε μέτρα διαφύλαξης που προστατεύουν όχι μόνο το τελικό διατροφικό προϊόν, αλλά και τη γνώση αναγνώρισης, συλλογής, εποχικότητας, προετοιμασίας και οικολογικής διαχείρισης. Έτσι, η αυθεντικότητα δεν νοείται ως στατικότητα ή αμετάβλητη αναπαραγωγή του παρελθόντος, αλλά ως συνέχιση της πρακτικής μέσα στο κοινωνικό και οικολογικό πλαίσιο των κοινοτήτων που τη φέρουν (Reguant-Aleix et al., 2009; UNESCO, 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πολιτιστική Βιωσιμότητα, Τοπική Γνώση και Ανάπτυξη

4.1 Πολιτιστική Βιωσιμότητα: Έννοια και Θεωρητική Ανάλυση

Η πολιτιστική βιωσιμότητα αποτελεί θεμελιώδη παράμετρο στις σύγχρονες συζητήσεις για την πολιτιστική κληρονομιά, καθώς συνδέει τις παραδοσιακές πρακτικές με το μέλλον των κοινοτήτων (Soini & Birkeland, 2014; Vallega, 2007). Σε αντίθεση τις προσεγγίσεις που εστιάζουν κυρίως στα υλικά πολιτιστικά αγαθά, η πολιτιστική βιωσιμότητα δίνει έμφαση στη γνώση, τις πρακτικές, τις αξίες και τις σχέσεις που συνδέουν τις κοινότητες με το περιβάλλον και το παρελθόν τους (Soini & Birkeland, 2014).

Στη σχετική βιβλιογραφία, ο πολιτισμός έχει προταθεί ως «τέταρτος πυλώνας» της βιώσιμης ανάπτυξης, πλάι στην οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση (Hawkes, 2001). Η Σύμβαση της UNESCO για την ΑΠΚ ενισχύει αυτή την προσέγγιση, καθώς αντιμετωπίζει την πολιτιστική κληρονομιά όχι ως παθητικό τεκμήριο του παρελθόντος, αλλά ως ζωντανή, εξελισσόμενη και κοινωνικά ενταγμένη πρακτική (UNESCO, 2003).

Η πολιτιστική βιωσιμότητα δεν σημαίνει απλή διατήρηση του «ίδιου», αλλά ικανότητα των κοινοτήτων να ανανεώνουν τις παραδόσεις τους, να τις προσαρμόζουν σε νέα κοινωνικά και περιβαλλοντικά συμφραζόμενα και να διατηρούν την αυτονομία τους σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης (Soini et al., 2015). Στην περίπτωση της Κρήτης, οι πρακτικές συλλογής και χρήσης άγριων χόρτων αποτελούν ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της σχέσης, καθώς συνδέουν την τοπική γνώση, τη διατροφική παράδοση, τη βιοποικιλότητα και τη διαγενεακή συνέχεια (Petrillo, 2012). Επομένως, η ενσωμάτωση της ΑΠΚ σε πολιτικές ανάπτυξης μπορεί να ενισχύσει τη συλλογική ανθεκτικότητα και την αειφορία, ιδιαίτερα σε αγροτικά και νησιωτικά τοπία όπως η Κρήτη (Soini et al., 2015; UNESCO, 2003).

4.2 Τοπική Γνώση και Εθνοβοτανική ως Μορφές Πολιτισμικού Κεφαλαίου

Η ανάδειξη της τοπικής εθνοβοτανικής γνώσης συνδέεται άμεσα με τη βιοπολιτισμική ποικιλομορφία, τη διατροφική αυτάρκεια και την ανθεκτικότητα αγροτικών κοινοτήτων (Petrillo, 2012). Αντίστοιχο παράδειγμα προσφέρει η περιοχή Gargano στην Απουλία της Ιταλίας, όπου η μελέτη των Biscotti et al. (2022) δείχνει ότι η εθνοβοτανική γνώση μπορεί να συνδέει τη βιοποικιλότητα με τη γαστρονομική ταυτότητα και την τοπική ανθεκτικότητα. Οι συγγραφείς καταγράφουν την παραδοσιακή χρήση τοπικών ποικιλιών καρποφόρων δέντρων, των λεγόμενων ancient fruits, σε μια περιοχή όπου παλαιότερα αγροτικά συστήματα και μικτές καλλιέργειες εγκαταλείπονται σταδιακά. Συνολικά τεκμηριώνουν 217 καρποφόρα δέντρα, που ανήκουν σε 33 είδη, αναδεικνύοντας ότι η απώλεια παραδοσιακών καλλιεργειών συνεπάγεται και απώλεια γαστρονομικής, οικολογικής και κοινωνικής γνώσης. Το παράδειγμα αυτό είναι χρήσιμο για την περίπτωση της Κρήτης, καθώς δείχνει ότι η τοπική γνώση γύρω από φυτικούς πόρους μπορεί να λειτουργήσει ως μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου και ως βάση για τη διατήρηση της αγροδιατροφικής κληρονομιάς (Biscotti et al., 2022).

Παράλληλα, η εθνοβοτανική συνδέεται με μορφές ΑΠΚ που εμπεριέχουν πρακτικές, παραδόσεις και αφηγήσεις γύρω από τη χρήση φυτών, λειτουργώντας ως κοινωνικοί μηχανισμοί συνοχής και ταυτότητας. Η ανάδειξη αυτών των μορφών πολιτισμικού κεφαλαίου μπορεί να υποστηρίξει τοπικές στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης, προωθώντας την ενεργό συμμετοχή των κοινοτήτων στη διαχείριση των φυσικών πόρων και την επανασύνδεση με το τοπικό τοπίο (Petrillo, 2012).

4.2.1. Πώς ενσωματώνεται η τοπική γνώση στην αγροδιατροφική ταυτότητα

Η τοπική γνώση, ή παραδοσιακή οικολογική γνώση (TEK), αποτελεί βασικό στοιχείο της αγροδιατροφικής ταυτότητας, καθώς διαμορφώνεται μέσα από τη βιωματική σχέση με τον τόπο και μεταδίδεται διαγενεακά μέσω καθημερινών πρακτικών. Στο αγροδιατροφικό πεδίο, η γνώση αυτή καθορίζει τη συλλογή φυτικών ειδών, την επιλογή και επεξεργασία πρώτων υλών και τη μαγειρική πρακτική, συνδέοντας τη διατροφή με την πολιτισμική κληρονομιά. Στην Κρήτη, η συλλογή και

η χρήση άγριων βρώσιμων χόρτων αποτελεί ένα παράδειγμα ενσωμάτωσης της τοπικής γνώσης στην καθημερινή αγροδιατροφική ζωή, γνώση που ενισχύει τη συλλογική ταυτότητα και λειτουργεί ως δείκτης περιβαλλοντικής ευαισθησίας και κοινωνικής συνοχής (Pieroni et al., 2022).

Επιπλέον, η εθνοβοτανική γνώση συμβάλλει στη βιώσιμη χρήση των φυτικών πόρων, καθώς οι τοπικές κοινωνίες εφαρμόζουν άγραφους κανόνες για το πότε και πώς συλλέγονται συγκεκριμένα είδη, αποφεύγοντας την υπερεκμετάλλευση και προστατεύοντας τον κύκλο αναπαραγωγής των φυτών. Όπως δείχνουν οι Alrhoun et al. (2024), η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα της Κρήτης συνδυάζει οικολογική προσαρμογή, αισθητηριακή εμπειρία και πολιτισμική αξία.

Σε ευρύτερο μεσογειακό επίπεδο, η φυλογενετική και εθνοβοτανική ποικιλομορφία των άγριων βρώσιμων φυτών δείχνει ότι τα φυτικά είδη λειτουργούν ταυτόχρονα ως οικολογικοί και πολιτισμικοί πόροι, συνδέοντας τη βιώσιμη διατροφή με την πολιτιστική κληρονομιά και την προσαρμογή σε περιβαλλοντικές αλλαγές. Επομένως, η διατήρηση και μετάδοση της τοπικής οικολογικής γνώσης ενισχύει την αγροδιατροφική ταυτότητα και την ανθεκτικότητα των τοπικών κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων (Alrhoun et al., 2025).

4.2.2. Η αξία των άγριων χόρτων ως παραδείγματα «πράσινης πολιτιστικής κληρονομιάς»

Ο όρος «πράσινη πολιτιστική κληρονομιά» περιγράφει πρακτικές στη διασταύρωση πολιτισμού και φύσης, οι οποίες απορρέουν από την αλληλεπίδραση με το φυσικό περιβάλλον και συμβάλλουν στη διατήρηση τόσο της πολιτισμικής ποικιλομορφίας όσο και της βιοποικιλότητας. Τα άγρια χόρτα αποτελούν εμβληματικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας. Τα άγρια χόρτα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας, καθώς συνδυάζουν διατροφική χρήση, οικολογική γνώση, μνήμη και τοπική ταυτότητα. Η σημασία τους υπερβαίνει τη θρεπτική αξία, καθώς ενσωματώνουν συμβολισμούς και κοινωνικές πρακτικές που τα καθιστούν μορφές πολιτισμικού κεφαλαίου. Η Μεσογειακή Διατροφή, αναγνωρισμένη ως ΑΠΚ από την UNESCO, εντάσσει αντίστοιχες τοπικές πρακτικές χρήσης φυτικών ειδών σε ένα ευρύτερο πλαίσιο βιώσιμης σχέσης με τη φύση και διαμόρφωσης πολιτισμικών ταυτοτήτων (Reguant-Aleix et al., 2009).

Στην Κρήτη, η ποικιλία των χόρτων και οι πρακτικές συλλογής και κατανάλωσής τους διατηρούνται ζωντανές, παρότι πολλές παραδοσιακές πρακτικές μετασχηματίζονται ή εγκαταλείπονται. Η ανθεκτικότητα αυτής της γνώσης δείχνει ότι τα χόρτα λειτουργούν ως στοιχείο πράσινης πολιτιστικής κληρονομιάς, συνδέοντας τη διατροφική παράδοση με βιώσιμες σχέσεις ανθρώπου–φύσης (Pieroni et al., 2022).

Αντίστοιχα, στην Ικαρία, η κατανάλωση πικρών άγριων χόρτων έχει συνδεθεί με τη βιοπολιτισμική γαστρονομική κληρονομιά της Μεσογείου και με τοπικές αντιλήψεις για υγεία, γεύση και κοινωνική μνήμη (Pieroni et al., 2023). Η ιστορική παρουσία άγριων φυτών στη μεσογειακή διατροφή αναδεικνύει τη σημασία τους όχι μόνο ως τροφή, αλλά και ως φορείς πολιτισμικής συνέχειας απέναντι στις πιέσεις της βιομηχανοποίησης και της απώλειας παραδοσιακής γνώσης (Torija-Isasa & Matallana-González, 2016).

4.3 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και η Ενδυνάμωση των Κοινοτήτων

Για να κατανοηθεί η πρακτική της συλλογής και χρήσης άγριων χόρτων ως δυνητικό στοιχείο ΑΠΚ, είναι απαραίτητο να συνδεθεί με τα βασικά κριτήρια αναγνώρισής της. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO του 2003, η ΑΠΚ περιλαμβάνει πρακτικές, γνώσεις και δεξιότητες που αναγνωρίζονται από τις κοινότητες ως μέρος της κληρονομιάς τους, μεταδίδονται διαγενεακά, αναδημιουργούνται σε συνάρτηση με το περιβάλλον και την ιστορία τους και προσφέρουν αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας (UNESCO, 2003). Η γνώση για τα άγρια χόρτα της Κρήτης ανταποκρίνεται σε αυτά τα χαρακτηριστικά, καθώς αποτελεί τοπικά αναγνωρισμένη πρακτική, συνδέεται με γνώσεις για τη φύση, μεταδίδεται βιωματικά στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινότητας και συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτισμικής ταυτότητας. Παράλληλα, τα κριτήρια εγγραφής στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO δίνουν έμφαση στο αν το στοιχείο αποτελεί ζωντανή ΑΠΚ, αν συνοδεύεται από μέτρα διαφύλαξης, αν η υποψηφιότητα διαμορφώνεται με τη συμμετοχή και συναίνεση των κοινοτήτων και αν έχει προηγουμένως καταγραφεί σε εθνικό ευρετήριο (UNESCO, χ.χ.).

Με βάση τα παραπάνω, η ΑΠΚ δεν λειτουργεί μόνο ως πολιτιστικό απόθεμα προς προστασία, αλλά και ως παράγοντας κοινοτικής ενδυνάμωσης. Μέσα από την αναγνώριση και τεκμηρίωση παραδοσιακών γνώσεων, όπως οι εθνοβοτανικές

πρακτικές στην Κρήτη, μπορούν να ενισχυθούν η τοπική αυτοεκτίμηση, η συμμετοχική διακυβέρνηση και η κοινωνική συνοχή (UNESCO, 2003).

Η πρακτική της συλλογής και χρήσης άγριων χόρτων, πέρα από διατροφική συνήθεια, συνιστά κώδικα επικοινωνίας και πολιτισμικής ταυτότητας, ενισχύοντας την αίσθηση του «ανήκειν» στην κοινότητα (Pieroni et al., 2022). Η αναγνώρισή της ως ΑΠΚ, εφόσον στηριχθεί σε ενεργή κοινοτική συμμετοχή και σε ουσιαστικά μέτρα διαφύλαξης, μπορεί να ενισχύσει τη μετάδοση της γνώσης, τη συλλογική αυτοεκτίμηση και τη βιώσιμη διαχείριση της τοπικής βιοπολιτισμικής κληρονομιάς (Alrhoun et al., 2025; Petrillo, 2012).

4.3.1 Συμμετοχική πολιτιστική πολιτική

Η σύγχρονη προσέγγιση στην πολιτιστική διαχείριση μετατοπίζεται από τα κεντρικά μοντέλα προς συμμετοχικές μορφές, στις οποίες οι κοινότητες αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτιστικής τους εκπροσώπησης. Στο πλαίσιο αυτό, η ΑΠΚ μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο πολιτιστικής δημοκρατίας και ενίσχυσης της πολιτιστικής αυτονομίας, ιδίως όταν οι κοινότητες συμμετέχουν στην τεκμηρίωση, ερμηνεία και προβολή της κληρονομιάς τους (Parente & Sinibaldi, 2020).

Η περίπτωση του χωριού Γωνιές στην Κρήτη δείχνει ότι η συμμετοχική αρχαιολογική έρευνα μπορεί να μετατραπεί σε κοινό έργο, όπου οι κάτοικοι συμβάλλουν στη λήψη αποφάσεων και στην ερμηνεία της δικής τους ιστορίας. Μέσα από ανοιχτές εκδηλώσεις, εργαστήρια και διαβούλευση, η τοπική γνώση αποκτά αξία ισότιμη με την ακαδημαϊκή (Kyriakidis & Anagnostopoulos, 2017). Οι Anagnostopoulos, Kyriakidis και Stefanou (2022) αναλύουν το εγχείρημα στις Γωνιές ως μακροχρόνια διαδικασία αρχαιολογικής εθνογραφίας και κοινοτικής εμπλοκής, όπου η παραγωγή γνώσης μετακινείται από το μοντέλο της ειδικής αυθεντίας προς μια συνεργατική και αναστοχαστική πρακτική. Η έμφαση δίνεται στη διαδικασία της διαβούλευσης, των εργαστηρίων, της συλλογικής χαρτογράφησης και των αφηγήσεων των κατοίκων, μέσα από τις οποίες η τοπική μνήμη συνομιλεί ισότιμα με την επιστημονική γνώση.

Αντίστοιχα, οι κοινωνικο-οικολογικές πρακτικές, όπως η διαχείριση τοπικών βοτανικών πόρων, μπορούν να ενταχθούν σε στρατηγικές ήπιας τουριστικής ανάπτυξης και προστασίας των πολιτισμικών τοπίων. Η περίπτωση της Ελούντας δείχνει ότι οι τουριστικές και περιβαλλοντικές πιέσεις μπορούν να απειλήσουν τη συνέχεια του

πολιτιστικού αποθέματος, αναδεικνύοντας την ανάγκη κοινοτικών στρατηγικών που συνδέουν την ΑΠΚ με τον τοπικό σχεδιασμό (Alexandrakis et al., 2023). Παράλληλα, η ψηφιακή τεκμηρίωση και προβολή παραδοσιακών πρακτικών μπορεί να ενισχύσει τη συλλογική μνήμη, την εκπαίδευση και τη συμμετοχική ταυτότητα των κοινοτήτων (Fragkou et al., 2021).

4.3.2 Παραδείγματα καλών πρακτικών στην Κρήτη και παρόμοιες κοινότητες

Η Κρήτη προσφέρει κοινοτικής πολιτιστικής ενεργοποίησης με επίκεντρο τη συμμετοχική διαχείριση της κληρονομιάς. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Γωνιών Μαλεβυζίου, όπου η συμμετοχική αρχαιολογική έρευνα συνδέθηκε με τη συλλογική καταγραφή τοπικών μνημών, αφηγήσεων και πρακτικών. Οι κάτοικοι, μέσα από εκδηλώσεις και εργαστήρια, δεν λειτουργούν μόνο ως αποδέκτες της έρευνας, αλλά και ως συνδιαμορφωτές του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύεται και προβάλλεται η πολιτιστική τους κληρονομιά, ενισχύοντας το κοινωνικό κεφάλαιο και τη συλλογική τους φωνή (Anagnostopoulos et al., 2022; Kyriakidis & Anagnostopoulos, 2017).

Στο πεδίο της εθνοβοτανικής γνώσης, η περίπτωση των άγριων χόρτων της Κρήτης μπορεί να συνδεθεί με ευρύτερες πρακτικές καταγραφής, συμμετοχικής τεκμηρίωσης και μετάδοσης της τοπικής αγροδιατροφικής γνώσης. Η έρευνα των Pieroni et al. (2022) δείχνει ότι η γνώση γύρω από τη συλλογή, την ονομασία, την εποχικότητα και τη χρήση των χόρτων παραμένει ζωντανή σε τοπικές κοινότητες, ενώ η περίπτωση της Ελούντας αναδεικνύει την ανάγκη προστασίας των πολιτισμικών τοπίων από τις πιέσεις του τουρισμού και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης (Alexandrakis et al., 2023).

Παρόμοιες πρωτοβουλίες παρατηρούνται και σε άλλα νησιά της Μεσογείου, όπως η Ικαρία, όπου η συλλογή και κατανάλωση άγριων πικρών χόρτων τεκμηριώνεται ως στοιχείο βιοπολιτισμικής γαστρονομικής κληρονομιάς, συνδεδεμένο με τοπικές γνώσεις, γεύσεις και κοινωνικές πρακτικές (Pieroni et al., 2023).

Αντίστοιχα διεθνή παραδείγματα δείχνουν ότι η σύνδεση ΑΠΚ, τοπικής αγροδιατροφικής γνώσης και κοινοτικής ενδυνάμωσης δεν αποτελεί αποκλειστικά κρητικό φαινόμενο. Η εγγραφή της Μεσογειακής Διατροφής στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO αναδεικνύει τη διατροφή ως πλέγμα γνώσεων και κοινωνικών

πρακτικών που περιλαμβάνει την καλλιέργεια, τη συγκομιδή, τη μεταποίηση, την κοινή κατανάλωση και τη διαγενεακή μετάδοση. Αντίστοιχα, η περίπτωση Argan, practices and know-how concerning the argan tree στο Μαρόκο συνδέει τη γυναικεία εργασία, την τοπική παραγωγή, τη διαχείριση του οικοσυστήματος και την κοινοτική ταυτότητα, ενώ η πολυεθνική εγγραφή Date palm, knowledge, skills, traditions and practices δείχνει πώς ένα φυτικό είδος μπορεί να αποτελέσει κέντρο τεχνικών, διατροφικών, κοινωνικών και τελετουργικών γνώσεων. Εκτός πλαισίου UNESCO, το παράδειγμα του Gargano στην Απουλία της Ιταλίας δείχνει ότι η τεκμηρίωση τοπικών ποικιλιών και παραδοσιακών χρήσεων φυτικών πόρων μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, της γαστρονομικής μνήμης και της αγροτικής ταυτότητας των κοινοτήτων (Biscotti et al., 2022; UNESCO, 2013, 2014, 2019).

4.4 Εκπαίδευση, Νεολαία και Μετάδοση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η μετάδοση της ΑΠΚ στις νεότερες γενιές αποτελεί προϋπόθεση για τη διατήρησή της στον χρόνο. Η UNESCO υπογραμμίζει τη σημασία της εκπαίδευσης ως μηχανισμού ενσωμάτωσης της ΑΠΚ στη σύγχρονη ζωή και ενδυνάμωσης των κοινοτήτων μέσω της πολιτιστικής συνέχειας (UNESCO, 2003). Στην περίπτωση της Κρήτης, η παιδαγωγική αξιοποίηση γνώσεων όπως η συλλογή άγριων χόρτων μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση της διατροφικής, περιβαλλοντικής και πολιτισμικής ταυτότητας.

Η ανάπτυξη συμμετοχικών εκπαιδευτικών δράσεων που συνδέουν τη βιωματική γνώση με σύγχρονες διδακτικές μεθόδους αποτελεί σημαντική πρακτική για τη διατήρηση της ΑΠΚ. Η πρωτοβουλία «Mediterranean Sea of Educational Culture» στην Κρήτη δείχνει ότι η συνεργασία εκπαιδευτικών, τοπικών φορέων και μαθητών μπορεί να καλλιεργήσει περιβαλλοντική συνείδηση και να ενισχύσει τη σχέση των νέων με την τοπική πολιτιστική ταυτότητα (Kalathaki, 2018).

Παράλληλα, οι ψηφιακές τεχνολογίες μπορούν να διευρύνουν την πρόσβαση των νέων στην πολιτιστική πληροφορία. Το «Digital Archaeological Atlas of Crete», αν και αφορά κυρίως την αρχαιολογική τεκμηρίωση, προσφέρει ένα παράδειγμα ψηφιακής οργάνωσης του πολιτιστικού αποθέματος που μπορεί να αξιοποιηθεί

εκπαιδευτικά (Sarris et al., 2008). Έτσι, η εκπαίδευση γύρω από την ΑΠΚ μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα ανάμεσα στη διαγενεακή μετάδοση, τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ενεργό συμμετοχή των νέων στις τοπικές κοινότητες (Sinibaldi & Cabasino, 2016).

4.4.1 Η εθνοβοτανική ως εργαλείο βιωματικής εκπαίδευσης

Η εθνοβοτανική προσφέρει πλούσιο πεδίο βιωματικής εκπαίδευσης, καθώς μέσα από την αναγνώριση, συλλογή και χρήση άγριων φυτών τα παιδιά και οι νέοι μαθαίνουν όχι μόνο για τη βιοποικιλότητα και τη διατροφή, αλλά και για την πολιτιστική σημασία των πρακτικών αυτών. Η διαγενεακή μετάδοση ενισχύεται, όταν η γνώση μεταφέρεται σε συμμετοχικά πλαίσια μάθησης, με τη συμβολή ηλικιωμένων κατοίκων, γυναικείων συνεταιρισμών και τοπικών παραγωγών.

Στην Κρήτη, το έργο της Fanioudaki et al. (2024) δείχνει ότι η διδασκαλία της πολιτισμικής οικολογίας μέσα από αφηγήσεις, ασκήσεις πεδίου και βιωματικές τεχνικές μπορεί να ενισχύσει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και τους δεσμούς των εκπαιδευόμενων με το τοπικό τοπίο και την πολιτιστική ταυτότητα.

Παρόμοιες καλές πρακτικές καταγράφονται και στη Σικελία και την Καταλονία, όπου ενσωματώνονται άγρια φυτά στο αναλυτικό πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Όπως δείχνουν οι Parente & Sinibaldi (2020), οι μαθητές που συμμετέχουν σε αυτά τα προγράμματα παρουσιάζουν βαθύτερη κατανόηση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας, της τοπικής οικολογίας και της διατροφικής αυτάρκειας, ενώ ενισχύεται η αίσθηση πολιτιστικής ταυτότητας. Αντίστοιχα, το παράδειγμα των Γωνιών δείχνει ότι η συνύπαρξη ερευνητών, κατοίκων και εκπαιδευόμενων μπορεί να παράγει συλλογική γνώση και βιωματική κατανόηση του πολιτιστικού τοπίου (Anagnostopoulos et al., 2022).

Η εμπλοκή μουσείων, εκπαιδευτικών φορέων και χώρων πολιτιστικής ή περιβαλλοντικής ερμηνείας μπορεί επίσης να ενισχύσει τη βιωματική διάσταση της εθνοβοτανικής εκπαίδευσης. Στην Κρήτη, ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, το Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας στους Βώρους και το Υπαίθριο Μουσείο «Λυχνοστάτης» στη Χερσόνησο. Παρότι οι φορείς αυτοί δεν είναι αφιερωμένοι αποκλειστικά στην εθνοβοτανική ή στα άγρια χόρτα, προσφέρουν κατάλληλα πλαίσια για τη σύνδεση φυσικής ιστορίας, τοπικής γνώσης, αγροδιατροφικών πρακτικών και πολιτισμικής μνήμης. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση πολυμέσων, τρισδιάστατων εφαρμογών και συμμετοχικών εκπαιδευτικών

περιβαλλόντων μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά, συνδέοντας τις παραδοσιακές πρακτικές με καινοτόμες μορφές μάθησης (Kalochristianakis et al., 2016).

4.4.2 Εκπαιδευτικά προγράμματα, μουσεία, σχολικοί λαχανόκηποι

Η ενσωμάτωση της ΑΠΚ στην εκπαιδευτική πράξη μπορεί να λάβει διαφορετικές μορφές: από θεματικά προγράμματα σε σχολεία μέχρι δράσεις τοπικής ιστορίας και μουσειακής εκπαίδευσης. Σχολεία στην Κρήτη έχουν ήδη εφαρμόσει πιλοτικά προγράμματα δημιουργίας σχολικών λαχανόκηπων, με σκοπό τη σύνδεση των παιδιών με την τοπική γεωργική γνώση, τη διατροφική κληρονομιά και τις εθνοβοτανικές ταξινομήσεις που μεταβιβάζονται από τις προηγούμενες γενιές.

Παράλληλα, φορείς όπως το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης και χώροι ανάδειξης της αγροτικής ζωής, όπως το Μουσείο Αγροτικής Ζωής στο Κατώγι, μπορούν να λειτουργήσουν ως πλαίσια βιωματικής μάθησης, συνδέοντας τους μαθητές με φυσικά και πολιτισμικά στοιχεία του τοπίου και με τη χρήση φυτών στην τοπική διατροφή και καθημερινότητα, σε συνάφεια με ευρήματα για τη σύγχρονη χρήση γηγενών βρώσιμων φυτών στην Ανατολική Κρήτη (Psaroudaki et al., 2012). Συμπληρωματικά, ψηφιακά εργαλεία όπως ο Digital Archaeological Atlas of Crete μπορούν να υποστηρίξουν εκπαιδευτικές δράσεις που ενισχύουν τη σχέση των μαθητών με τον τόπο και την πολιτιστική πληροφορία (Sarris et al., 2008), ενώ οι σχολικοί λαχανόκηποι, οι εκπαιδευτικές εκδρομές και οι δράσεις τοπικής γαστρονομίας μπορούν να συνδεθούν με ευρύτερες μορφές περιβαλλοντικής και πολιτιστικής εκπαίδευσης, όπως αναδεικνύει και η συζήτηση για τις προοπτικές του γεωτουρισμού στην Κρήτη (Trihas, 2024).

Η επιτυχία τέτοιων δράσεων προϋποθέτει τη συνεργασία εκπαιδευτικών, γονέων, πολιτιστικών συλλόγων, μουσείων και τοπικών φορέων, ώστε η γνώση να μη μεταδίδεται ως αφηρημένη πληροφορία, αλλά ως βιωματική πρακτική που συνδέει το σχολείο με την κοινότητα. Με αυτόν τον τρόπο, η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας νέας γενιάς που αναγνωρίζει τη σημασία της βιοποικιλότητας, της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και της βιώσιμης διαχείρισης των τοπικών πόρων.

4.5 Κριτική και Εναλλακτικές Στρατηγικές για τη Βιώσιμη Πολιτιστική Ανάπτυξη

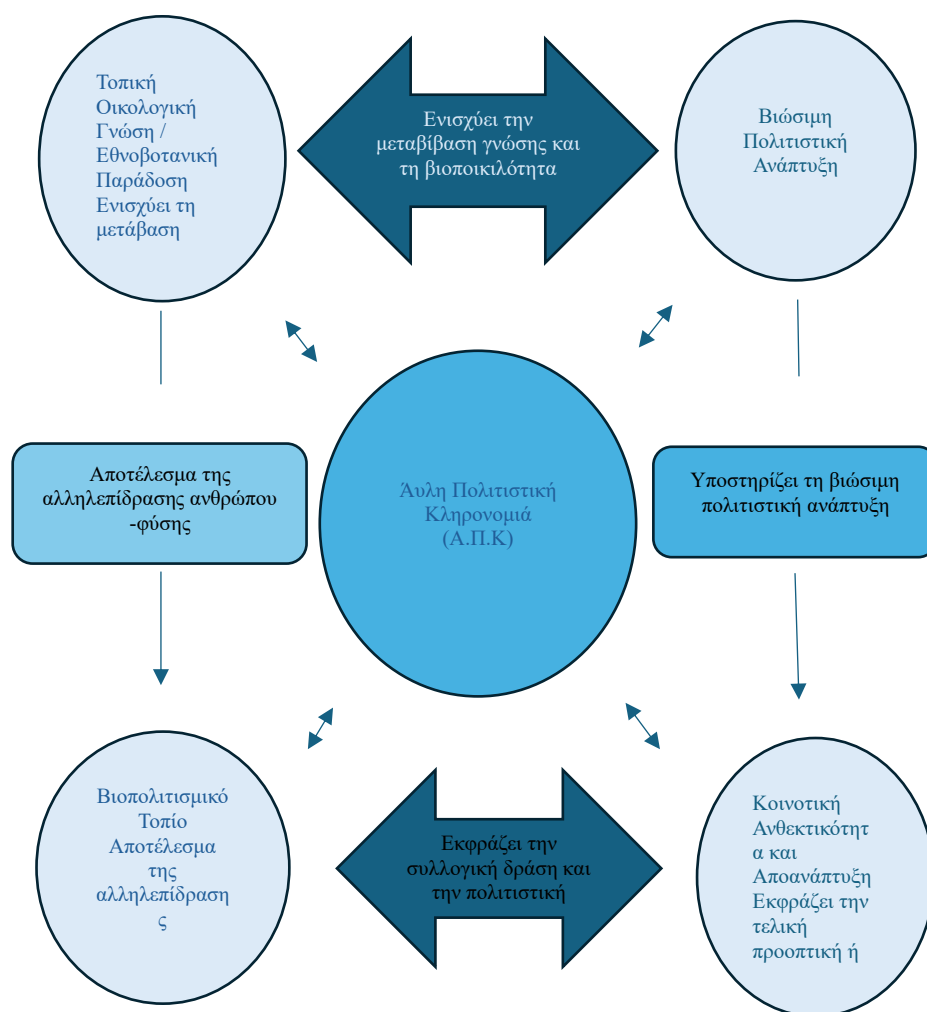
Η πολιτιστική ανάπτυξη δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία, καθώς συχνά συνοδεύεται από εντάσεις, ανισότητες και κινδύνους αποδυνάμωσης της αυθεντικότητας. Οι πρακτικές της ΑΠΚ υφίστανται διαρκείς πιέσεις από την τουριστική βιομηχανία, τη μαζική παραγωγή και την επιταχυνόμενη κατανάλωση, γεγονός που καθιστά αναγκαία την κριτική αποτίμηση της εμπορευματοποίησης και τη διαμόρφωση εναλλακτικών στρατηγικών βασισμένων στην κοινοτική αυτάρκεια και την πολιτισμική αυτονομία.

Η άκριτη τουριστική αξιοποίηση της ΑΠΚ μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα «πολιτιστικού θεάματος», όπου παραδοσιακές πρακτικές παρουσιάζονται αποσπασματικά και εκτός πλαισίου, χάνοντας τον βιωματικό και κοινωνικό τους χαρακτήρα (Smith & Waterton, 2009). Στην περίπτωση της Κρήτης, η πρόκληση είναι η ισορροπία ανάμεσα στην ανάπτυξη και στην προστασία της πολιτιστικής αυθεντικότητας.

Επιπλέον, η μαζική παραγωγή τοπικών προϊόντων, χωρίς την ανάλογη μέριμνα για τις τοπικές ποικιλίες και την παραδοσιακή γνώση, υπονομεύει τη βιοπολιτισμική ποικιλομορφία. Όπως υπογραμμίζει ο Petrillo (2012), η μεσογειακή διατροφή και τα άγρια βότανα είναι ευάλωτα στη μονοκαλλιέργεια και στη βιομηχανική εκμετάλλευση, αν δεν υπάρξουν τοπικά συστήματα διαχείρισης και συλλογικής ευθύνης.

Μια ρεαλιστική στρατηγική είναι η ενίσχυση κοινοτικών συστημάτων διακυβέρνησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, στα οποία οι τοπικοί φορείς αναγνωρίζονται ως ενεργοί συνδιαμορφωτές και όχι απλώς ως «φορείς παράδοσης» (Parente & Sinibaldi, 2020). Συμπληρωματικά, εργαλεία όπως οι γεωγραφικές ενδείξεις μπορούν να προστατεύσουν την τοπική παραγωγή από φαινόμενα υποκλοπής ταυτότητας και αθέμιτου ανταγωνισμού, ενισχύοντας τη σύνδεση προϊόντος, τόπου και κοινότητας (Ubertazzi, 2022). Τέλος, η βιώσιμη πολιτιστική ανάπτυξη προϋποθέτει κριτική παιδαγωγική προσέγγιση και διαρκή επαναδιαπραγμάτευση του νοήματος των πρακτικών από τις ίδιες τις κοινότητες, καθώς η πολιτιστική βιωσιμότητα δεν είναι στατική αλλά δυναμική διαδικασία (Soini et al., 2015).

Το παρόν εννοιολογικό πλαίσιο συνοψίζει τις βασικές έννοιες και σχέσεις που αναλύθηκαν στο Θεωρητικό Πλαίσιο (Κεφάλαια 5.1–5.5.2). Αποτυπώνει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ), της τοπικής οικολογικής γνώσης και των κοινοτικών στρατηγικών ανθεκτικότητας, υποδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι παραδοσιακές πρακτικές μπορούν να λειτουργήσουν ως φορείς βιώσιμης πολιτιστικής ανάπτυξης.

Σχήμα 1 Εννοιολογικό πλαίσιο: Σχέσεις ΑΠΚ, τοπικής γνώσης και κοινοτικής ανθεκτικότητας (Βαρδουλάκη Γ., 2025)

4.5.1 Αντιστάσεις στην εμπορευματοποίηση

Η εμπορευματοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς απειλεί συχνά την αυθεντικότητα και τη βιωσιμότητα των πολιτιστικών πρακτικών. Όταν η ΑΠΚ εντάσσεται σε τουριστικά ή εμπορικά προϊόντα χωρίς τη συμμετοχή των κοινοτήτων που τη φέρουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις, υπάρχει κίνδυνος αποκοπής της πρακτικής από

το βιωματικό της πλαίσιο και μετατροπής της σε τυποποιημένη αναπαράσταση, αντί για ζωντανή κληρονομιά (Parente & Sinibaldi, 2020).

Στην Κρήτη, πρακτικές όπως η συλλογή και η χρήση άγριων χόρτων αποτελούν μέρος της καθημερινής ζωής και της διαγενεακής γνώσης. Η μετατροπή τους σε τουριστικό «θέαμα» ή τυποποιημένο προϊόν εγείρει το ερώτημα του ποιος ωφελείται από την εμπορική της αξία. Όπως υπογραμμίζει ο Petrillo (2012), η εμπορευματοποίηση χωρίς κοινωνικό έλεγχο μπορεί να υπονομεύσει τον τοπικό χαρακτήρα και την πολιτιστική συνοχή.

Ως εναλλακτική, η ΑΠΚ μπορεί να προσεγγιστεί ως κοινό πολιτισμικό αγαθό, το οποίο διαχειρίζεται συλλογικά μέσα από κοινοτική συμμετοχή και διαγενεακή ευθύνη. Με αυτόν τον τρόπο, οι κοινότητες παραμένουν ενεργοί συνδιαμορφωτές και όχι απλοί φορείς μιας παράδοσης που αξιοποιείται από εξωτερικούς μηχανισμούς (Bortolotto, 2021; Parente & Sinibaldi, 2020). Μια ακόμα κρίσιμη στρατηγική αντίστασης είναι η ανάπτυξη εναλλακτικών μοντέλων τουρισμού, όπως ο αγροτουρισμός και ο γεωτουρισμός, που προωθούν τη βιωματική γνωριμία με την ΑΠΚ χωρίς να την αποξενώνουν από το τοπικό πλαίσιο. Μελέτες σε περιοχές της Κρήτης και της Σικελίας δείχνουν ότι οι επισκέπτες που συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά μονοπάτια, συλλογή άγριων χόρτων ή παραδοσιακά μαγειρέματα αναγνωρίζουν τη σημασία της αυθεντικής εμπειρίας και συμβάλλουν στην τοπική οικονομία με όρους σεβασμού (Trihas, 2024).

Τέλος, η εκπαίδευση και η δημόσια ευαισθητοποίηση αποτελούν βασικές μορφές αντίστασης στην εμπορευματοποίηση, καθώς ενισχύουν τη μετάδοση της γνώσης, την κριτική κατανόηση της ΑΠΚ και την ικανότητα των κοινοτήτων να διατηρούν τον έλεγχο του αφηγήματός τους (Ubertazzi, 2022; Soini et al., 2015).

4.5.2 Αποανάπτυξη, αυτονομία, κοινοτικές πρωτοβουλίες

Απέναντι στις πιέσεις εμπορευματοποίησης, αναδύονται εναλλακτικές στρατηγικές που συνδέονται με την πολιτιστική αυτονομία, την κοινοτική δράση και λογικές αποανάπτυξης. Οι προσεγγίσεις αυτές δίνουν έμφαση στη μείωση της εξάρτησης από μαζικές αλυσίδες παραγωγής και κατανάλωσης, στην ενίσχυση των τοπικών δεσμών και στη βιώσιμη διαχείριση φυσικών και πολιτιστικών πόρων (Soini et al., 2015).

Στην Κρήτη, πρωτοβουλίες όπως οι συνεργατικοί αγροτικοί συνεταιρισμοί, οι ανταλλαγές σπόρων και οι δράσεις καταγραφής εθνοβοτανικής γνώσης μπορούν να λειτουργήσουν ως μορφές ήπιας πολιτιστικής αντίστασης, εφόσον στηρίζονται στη συμμετοχή των κοινοτήτων και στην αναγνώριση της τοπικής γνώσης ως κοινού πόρου. Στην περίπτωση των άγριων χόρτων της Κρήτης, η εθνοβοτανική γνώση δεν εξαντλείται στη διατήρηση μιας διατροφικής πρακτικής, αλλά συνδέεται με την οικολογική προσαρμογή, την τοπικότητα και τον πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό (Alrhoun et al., 2024).

Με αυτή την έννοια, τα άγρια χόρτα δεν αποτελούν μόνο κληρονομημένο πολιτισμικό στοιχείο, αλλά πεδίο διαρκούς επαναδιαπραγμάτευσης της τοπικότητας, της διατροφικής αυτονομίας και της σχέσης με το περιβάλλον. Η ΑΠΚ παραμένει ζωντανή όταν οι κοινότητες έχουν τη δυνατότητα να την προσαρμόζουν στις νέες κοινωνικές και οικολογικές προκλήσεις, μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες και μορφές συλλογικής ευθύνης (Parente & Sinibaldi, 2020).

Μέρος Γ΄

Ποιοτική Έρευνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Μεθοδολογία

5.1 Σκοπός της Μελέτης

Η παρούσα εργασία διερευνά την ένταξη των άγριων βρώσιμων χόρτων της Κρήτης και των συναφών εθνοβοτανικών πρακτικών στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO, καθώς και την ευρύτερη σημασία του φαινομένου ως στοιχείου πολιτιστικής κληρονομιάς και βιοπολιτισμικής ταυτότητας. Το επίκεντρο της έρευνας εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο οι παραδοσιακές πρακτικές συλλογής, κατανάλωσης και μετάδοσης γνώσεων για τα χόρτα στην Κρήτη συνδέονται με την προστασία της πολιτιστικής και οικολογικής ποικιλομορφίας, αλλά και με τη βιωμένη σχέση των ανθρώπων με τη φύση, το τοπίο και τον τόπο.

Συνεπώς, σκοπός της παρούσας ποιοτικής έρευνας είναι η διερεύνηση της βιωμένης γνώσης, των πολιτισμικών σημασιών, των πρακτικών και των προσωπικών αφηγήσεων που σχετίζονται με τη συλλογή, χρήση και κατανάλωση των άγριων βρώσιμων χόρτων στην Κρήτη, όπως αυτές κατανοούνται, βιώνονται και μεταδίδονται από τα ίδια τα μέλη της κοινότητας.

Η έρευνα εστιάζει σε πολιτισμικές αφηγήσεις, αισθητηριακές εμπειρίες, διαγενεακές μεταδόσεις, στις σχέσεις των συμμετεχόντων με τη φύση και το τοπίο, καθώς και στις κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές που επηρεάζουν αυτές τις πρακτικές. Επιμέρους στόχοι της ποιοτικής έρευνας είναι:

1. Να καταγραφεί η τοπική εθνοβοτανική γνώση σχετικά με τα άγρια χόρτα: είδη, χαρακτηριστικά, ονοματοδοσία, τόποι συλλογής και χρήσεις.
2. Να αποτυπωθούν οι αισθητηριακές και ενσώματες εμπειρίες που συνδέονται με τη συλλογή και μαγειρική των χόρτων.
3. Να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους μεταδίδεται η γνώση αυτή διαγενεακά και κοινωνικά.
4. Να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται και βιώνουν τη σχέση τους με τη φύση, το τοπίο και τους τόπους συλλογής.
5. Να διερευνηθούν οι επιδράσεις κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτισμικών αλλαγών στην εξέλιξη των πρακτικών.

6. Να κατανοηθούν οι συμβολικές σημασίες, οι προφορικές αφηγήσεις και οι μνήμες που συνδέονται με τα χόρτα ως στοιχείο της τοπικής πολιτισμικής εμπειρίας.
7. Να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με την άυλη πολιτισμική κληρονομιά, καθώς και τις προοπτικές της επίσημης αναγνώρισής της (π.χ. UNESCO).

5.2 Ερευνητικά Ερωτήματα

Από το διατυπωμένο σκοπό και τους επιμέρους στόχους της έρευνας πηγάζουν τα εξής βασικά ερωτήματα:

EE1. Ποια άγρια βρώσιμα χόρτα γνωρίζουν και χρησιμοποιούν οι κάτοικοι της Κρήτης και πώς τα περιγράφουν με βάση τις τοπικές ονομασίες, τα χαρακτηριστικά, τις χρήσεις, τους τόπους συλλογής και τις πολιτισμικές τους σημασίες;

EE2. Πώς αποτυπώνεται από τους συμμετέχοντες η βιωματική και αισθητηριακή εμπειρία που συνδέεται με τη συλλογή, αναγνώριση, μαγειρική και κατανάλωση των άγριων χόρτων;

EE3. Με ποιους τρόπους αποκτάται και μεταδίδεται η σχετική γνώση από γενιά σε γενιά και ποιοι παράγοντες ενισχύουν ή εμποδίζουν αυτή τη μετάδοση σήμερα;

EE4. Πώς αντιλαμβάνονται και βιώνουν οι συμμετέχοντες τη σχέση τους με τη φύση, το τοπίο και τους τόπους συλλογής των άγριων χόρτων;

EE5. Πώς βιώνουν οι συμμετέχοντες τις αλλαγές που έχουν προκύψει στις σχετικές πρακτικές εξαιτίας κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών και χωρικών μετασχηματισμών;

EE6. Πώς νοηματοδοτούν οι συμμετέχοντες την πολιτισμική αξία της πρακτικής συλλογής και χρήσης άγριων χόρτων, πώς τη συνδέουν με την τοπική ταυτότητα και πώς αντιλαμβάνονται την πιθανότητα θεσμικής αναγνώρισης ή προστασίας της ως στοιχείου πολιτιστικής κληρονομιάς εδώ έχεις τρία ερωτήματα μαζί. Μήπως να τα χωρίσεις? ;

Ακόμη, διατυπώνονται και τα κάτωθι αναδυόμενα υπο-ερωτήματα:

1. Πώς η σχέση με τα χόρτα συγκροτεί πολιτισμική ταυτότητα σε τοπικό επίπεδο;

2. Ποια είναι τα νοητικά και πολιτισμικά σχήματα που καθοδηγούν τη διάκριση ανάμεσα σε «πολύτιμα», «δυνατά» και «καθημερινά» φυτά;
3. Πώς συνδέονται τα χόρτα/βότανα με προσωπικές ιστορίες, μνήμες, συναισθηματικά βιώματα και λαϊκή γνώση;
4. Με ποιον τρόπο η σχέση με τα χόρτα λειτουργεί ως σχέση με τη φύση και το τοπίο;

5.3 Επιστημονική και Κοινωνική Σημασία

Η έρευνα εντάσσεται στο ευρύτερο επιστημονικό πεδίο της πολιτισμικής οικολογίας, της εθνοβοτανικής και της πολιτιστικής πολιτικής. Αξιοποιεί διεπιστημονικές προσεγγίσεις για να αναδείξει την αξία της τοπικής γνώσης σε ένα περιβάλλον παγκοσμιοποίησης και ομογενοποίησης. Παράλληλα, συμβάλλει στη συζήτηση γύρω από την αειφορία, τη βιοποικιλότητα και την κοινοτική ενδυνάμωση, προσφέροντας εμπειρικό υλικό με άμεση εφαρμογή σε πολιτιστικές και περιβαλλοντικές πολιτικές.

5.4 Μεθοδολογική Προσέγγιση

Η εργασία στηρίζεται στη μελέτη επιστημονικών δημοσιεύσεων ανοικτής πρόσβασης, στη συστηματική ανάλυση θεσμικών κειμένων διεθνών και εθνικών οργανισμών, όπως της UNESCO και του Υπουργείου Πολιτισμού, καθώς και στη βιβλιογραφική αναζήτηση που επικεντρώνεται στην εθνοβοτανική γνώση, την άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τις αγροδιατροφικές παραδόσεις της Κρήτης. Η μελέτη του θεωρητικού υποβάθρου σε συνδυασμό με το δευτερογενές υλικό που αξιοποιείται στη μελέτη περίπτωσης, βοηθά στην ερμηνεία των πολιτισμικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών επεκτάσεων του αγροτικού χώρου και των αγροδιατροφικών παραδόσεων της Κρήτης (Bowen, 2009; Snyder, 2019).

Παράλληλα, η έρευνα αναπτύσσεται με ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, με βασικό εργαλείο τις ημιδομημένες συνεντεύξεις. Η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση των πολιτισμικών νοημάτων που περιβάλλουν τις εθνοβοτανικές πρακτικές, καθώς και την ανάλυση των αντιλήψεων, εμπειριών, μνημών και βιωμάτων που συνθέτουν την τοπική γνώση. (Kvale & Brinkmann, 2009). Η επιλογή αυτή είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για τη μελέτη εθνοβοτανικών πρακτικών, καθώς η γνώση για τα άγρια χόρτα μεταδίδεται συχνά

προφορικά, εμπειρικά και διαγενεακά. Τα δεδομένα των συνεντεύξεων αναλύθηκαν θεματικά, με στόχο την ανάδειξη επαναλαμβανόμενων μοτίβων και νοηματικών κατηγοριών που σχετίζονται με τη συλλογή, χρήση, μετάδοση και πολιτισμική αξία των άγριων χόρτων στην Κρήτη (Braun & Clarke, 2006). Η εστίαση γίνεται αποκλειστικά στην Κρήτη, ώστε να αναδειχθεί η τοπικότητα των πρακτικών και η ξεχωριστή σύνδεσή τους με την πολιτιστική ταυτότητα και το αγροτικό τοπίο του νησιού.

5.5 Ερευνητικό Εργαλείο (Οδηγός Συνέντευξης)

Η παρούσα ερευνητική εργασία αξιοποιεί ως βασικό μέσο συλλογής δεδομένων την ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία επιλέχθηκε ως κατάλληλη προσέγγιση βιωμένων εμπειριών, πολιτισμικών σημασιών και προσωπικών αφηγήσεων γύρω από την παραδοσιακή γνώση και χρήση των άγριων βρώσιμων χόρτων στην Κρήτη. Η ημιδομημένη μορφή επέτρεψε τη χρήση ενός κοινού θεματικού οδηγού, διατηρώντας ταυτόχρονα την ευελιξία ανάπτυξης προσωπικών αφηγήσεων από τους συμμετέχοντες (Brinkmann, 2014; Kvale & Brinkmann, 2009).. Το εργαλείο των συνεντεύξεων διαμορφώθηκε με βάση τις αρχές της εθνογραφικής έρευνας (Hamilakis & Anagnostopoulos, 2009), και της ερμηνευτικής προσέγγισης, εστιάζοντας στην υποκειμενική εμπειρία, την προφορική μνήμη, καθώς και στις διαγενεακές και κοινωνικές μεταδόσεις γνώσης.

Ο οδηγός συνέντευξης σχεδιάστηκε ώστε να ανταποκρίνεται στον σκοπό, στα ερευνητικά ερωτήματα και στο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης, ενώ αντλεί θεματικές από αντίστοιχες ποιοτικές και εθνοβοτανικές έρευνες για τη βιωμένη γνώση, τη χρήση φυτών, τη διαγενεακή μετάδοση και τις πολιτισμικές σημασίες των τοπικών πρακτικών (Alrhoun et al., 2024; Anagnostopoulos et al., 2021; Fragkou et al., 2021; Gaoue et al., 2017; Pieroni et al., 2022).

Περιλαμβάνει μία εισαγωγική ενότητα προσωπικού και βιοματικού πλαισίου και έξι βασικούς θεματικούς άξονες: βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές, αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία, διαγενεακή μετάδοση, κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές, πολιτισμική ταυτότητα και άυλη κληρονομιά, καθώς και συμβολισμούς και προφορικές αφηγήσεις. Οι ερωτήσεις διατυπώθηκαν με ανοικτό και μη καθοδηγητικό τρόπο, ώστε να επιτρέπουν την αυθόρμητη αφήγηση και τη συγκρότηση νοημάτων από τους ίδιους τους συμμετέχοντες.

Η αναλυτική αντιστοίχιση των θεματικών ενοτήτων με τα ερωτήματα του οδηγού, τα ερευνητικά ερωτήματα και τις βασικές βιβλιογραφικές πηγές παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1 Θεματικές Ενότητες και Αντιστοίχιση Ερευνητικών Ερωτημάτων

Θεματική Ενότητα	Ερωτήματα Οδηγού	Ερευνητικό Ερώτημα	Πηγές
Εισαγωγική Ενότητα: Προσωπικό και Βιωματικό Πλαίσιο	1-6	Υποστηρικτικά όλων των ΕΕ, κυρίως των ΕΕ2, ΕΕ3, ΕΕ4 και ΕΕ5	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Anagnostopoulos et al., 2021
LEK – Βιοπολιτισμική Γνώση	7-15	ΕΕ1	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Gaoue et al., 2017
Αισθητηριακή & Ενσώματη Εμπειρία	16-25	ΕΕ2, ΕΕ4	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Anagnostopoulos et al., 2021
Διαγενεακή Μετάδοση	26-29	ΕΕ3	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021
Κοινωνικο-οικολογικές Αλλαγές	30-36	ΕΕ5	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Gaoue et al., 2017; Fragkou et al., 2021
Πολιτισμική Ταυτότητα & UNESCO	37-43	ΕΕ6	Pieroni et al., 2022; Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021
Συμβολισμοί & Αφηγήσεις	44-45	ΕΕ2, ΕΕ6, Αναδυόμενα υποερωτήματα 1-4	Pieroni et al., 2022; Gaoue et al., 2017; Alrhoun et al., 2024

5.6 Πληθυσμός και Δείγμα της Έρευνας

Ο πληθυσμός της παρούσας έρευνας ορίζεται σε ενήλικα άτομα που κατοικούν στην Κρήτη ή συνδέονται βιωματικά με κρητικές αγροτικές κοινότητες και διαθέτουν εμπειρική γνώση ή άμεση σχέση με τις πρακτικές συλλογής, χρήσης και κατανάλωσης των άγριων βρώσιμων χόρτων/βοτάνων, ώστε να είναι δυνατή η εστίαση σε άτομα με ουσιαστική γνώση, οι οποίοι έχουν αποκτήσει τη σχετική εμπειρία μέσα από την καθημερινή πρακτική, τη διαγενεακή μετάδοση και τη βιωματική επαφή με το τοπικό περιβάλλον.

Η επιλογή του δείγματος πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της σκόπιμης δειγματοληψίας (purposive sampling), η οποία θεωρείται κατάλληλη για ποιοτικές έρευνες που επιδιώκουν την εις βάθος κατανόηση συγκεκριμένων φαινομένων, χωρίς στόχο τη γενίκευση των αποτελεσμάτων (Etikan et al., 2016; Palinkas et al., 2015). Στο

πλαίσιο αυτό, επιλέχθηκαν συμμετέχοντες που διαθέτουν πλούσια βιωματική σχέση με το αντικείμενο της έρευνας, ώστε να παραχθεί επαρκές και ποιοτικά πυκνό ερευνητικό υλικό. Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από δέκα (10) συμμετέχοντες, αριθμός ο οποίος θεωρήθηκε επαρκής για τη διεξαγωγή ποιοτικής θεματικής ανάλυσης, λαμβάνοντας υπόψη το εύρος και το βάθος του οδηγού συνέντευξης, καθώς και τη διάρκεια και τον αφηγηματικό χαρακτήρα των συνεντεύξεων.

Ως προς τη σύνθεση του δείγματος, δόθηκε έμφαση σε άτομα που διαθέτουν άμεση εμπειρία με τη συλλογή, τη χρήση και τη μαγειρική των άγριων χόρτων, καθώς και σε άτομα που συμμετέχουν, σε μικρότερο βαθμό, σε διαδικασίες μετάδοσης της σχετικής γνώσης σε οικογενειακό ή κοινοτικό επίπεδο. Σε γεωγραφικό επίπεδο, η έρευνα εστιάζει σε επιλεγμένες περιοχές της Κρήτης, χωρίς να επιδιώκεται η αντιπροσώπευση του συνόλου του νησιού. Η επιλογή των περιοχών βασίστηκε κυρίως στη δυνατότητα πρόσβασης σε συμμετέχοντες με σχετική εμπειρία, καθώς και στην ύπαρξη ενεργών ή πρόσφατων πρακτικών συλλογής άγριων χόρτων. Τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 που ακολουθεί.

Πίνακας 2 Δημογραφικά και χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Κωδικός Συμμετέχοντα	Φύλο	Ηλικιακή ή Ομάδα	Τόπος Διαμονής	Σχέση με τα άγρια χόρτα	Εμπειρία (έτη ή από παιδική ηλικία)
Σ1	Άνδρας	60+	Αγροτική/ημιορεινή ή περιοχή Χανίων	Ενεργός συλλέκτης, χρήστης και άτυπος μεταδότης τοπικής γνώσης	Από παιδική ηλικία
Σ2	Γυναίκα	30-45	Αστική/ημιαστική περιοχή Ρεθύμνου	Γαστρονόμος/μαγείρισσα με ενεργή χρήση τοπικά συλλεγμένων χόρτων και ρόλο μετάδοσης γνώσης μέσω της γαστρονομίας	Από παιδική ηλικία και επαγγελματική άσκησή στη συνέχεια
Σ3	Άνδρας	46-60	Αγροτική περιοχή Ιεράπετρας	Αγρότης με ενεργή ενασχόληση με τη συλλογή και χρήση παραδοσιακών χόρτων, καθώς και με μετάδοση της γνώσης στα παιδιά του	Από παιδική ηλικία
Σ4	Άνδρας	46-60	Χανιά / αστικό περιβάλλον με καταγωγή από χωριό	Παραδοσιακός μάγειρας/σεφ με ενεργή επαγγελματική χρήση άγριων χόρτων, γνώση συλλογής, αναγνώρισης και μαγειρικής αξιοποίησης	Από παιδική ηλικία και επαγγελματική άσκησή στη συνέχεια
Σ5	Γυναίκα	30-45	Ρέθυμνο / ημιαστική περιοχή	Δασκάλα Δημοτικού με ενεργό βιωματική και	Από παιδική ηλικία

			με σύνδεση με χωριό	παιδαγωγική ενασχόληση με βότανα και παραδοσιακές πρακτικές	
Σ6	Άνδρας	60+	Ανώγεια / ορεινή περιοχή Ρεθύμνου	Συνταξιούχος κτηνοτρόφος με βαθιά βιωματική γνώση της ορεινής ζωής και της συλλογής άγριων χόρτων	Από παιδική ηλικία
Σ7	Γυναίκα	30-45	Αρκαλοχώρι / ενδοχώρα Ηρακλείου	Οικοτουρίστρια και επιχειρηματίας με ενεργή ενασχόληση με βιωματικές εκδρομές και εργαστήρια γύρω από τα άγρια χόρτα, τα βότανα και την τοπική παράδοση	Από την ενήλικη ζωή (24-25 ετών)
Σ8	Γυναίκα	46-60	Σητεία / αγροτική περιοχή	Παραγωγός βιολογικών προϊόντων με ενεργή καθημερινή σχέση με τη συλλογή, χρήση και διάθεση άγριων χόρτων	Από παιδική ηλικία
Σ9	Άνδρας	18-30	Ρέθυμνο / αστικό περιβάλλον με επιτόπια ερευνητική παρουσία στην ύπαιθρο	Φοιτητής Εθνολογίας με συμμετοχική και ερευνητική ενασχόληση με τις πρακτικές συλλογής και τη λαϊκή γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα	Από την ενήλικη ζωή / μέσω επιτόπιας έρευνας
Σ10	Άνδρας	30-45	Ηράκλειο / αστικό περιβάλλον με συστηματική παρουσία στην ύπαιθρο της Κρήτης	Βοτανολόγος με ενεργή συμμετοχή σε ερευνητικά και εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με την εθνοβοτανική και τα άγρια χόρτα της Κρήτης	Από την ενήλικη ζωή / μέσω επιστημονικής και επιτόπιας ενασχόλησης

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά, σε χρόνο που εξυπηρετούσε τους συμμετέχοντες και, κατόπιν συγκατάθεσής τους, καταγράφηκαν ηχητικά με στόχο τη διασφάλιση της ακρίβειας κατά την επεξεργασία του υλικού. Στη συνέχεια, το σύνολο των συνεντεύξεων απομαγνητοφωνήθηκε, προκειμένου να καταστεί δυνατή η συστηματική ανάλυση των δεδομένων.

Για την προστασία της ιδιωτικότητας και της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, τα προσωπικά τους στοιχεία δεν καταγράφηκαν στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα, ενώ χρησιμοποιήθηκαν κωδικοί (π.χ. Σ1, Σ2 κ.ο.κ.) αντί πραγματικών ονομάτων. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίστηκε η εμπιστευτικότητα των πληροφοριών και η συμμόρφωση με τις βασικές αρχές δεοντολογίας της ποιοτικής έρευνας.

Τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων αποτέλεσαν το βασικό σώμα δεδομένων για τη διαδικασία κωδικοποίησης και θεματικής ανάλυσης, όπως αυτή παρουσιάζεται στις επόμενες ενότητες του κεφαλαίου.

5.7 Μέθοδος Ανάλυσης Δεδομένων (Θεματική Ανάλυση)

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2006), καθώς επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση βιωμάτων, αντιλήψεων και πολιτισμικών σημασιών που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στις πρακτικές που σχετίζονται με τα άγρια βρώσιμα χόρτα. Η διαδικασία ανάλυσης ακολούθησε μία κατευθυνόμενη (deductive) λογική, με βάση ένα αρχικό θεματικό σύστημα κωδικοποίησης, που διαμορφώθηκε εκ των προτέρων από τις θεματικές ενότητες του οδηγού συνέντευξης και τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης (Fereday & Muir-Cochrane, 2006). Παράλληλα, η ανάλυση παρέμεινε ανοιχτή στην ανάδυση επιμέρους θεμάτων που προέκυψαν από το ίδιο το υλικό των συνεντεύξεων.

Η κωδικοποίηση πραγματοποιήθηκε σε διαδοχικά στάδια. Αρχικά, τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα αναγνώστηκαν συνολικά, ώστε να αποκτηθεί γενική εικόνα του υλικού. Στη συνέχεια, οργανώθηκαν με βάση τις κύριες θεματικές κατηγορίες και, όπου κρίθηκε απαραίτητο, εφαρμόστηκαν ειδικότεροι υποκωδικοί για την αποτύπωση επαναλαμβανόμενων μοτίβων, διαφοροποιήσεων και σημαντικών νοημάτων. Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε τόσο εντός κάθε συνέντευξης όσο και συγκριτικά μεταξύ των συνεντεύξεων, με στόχο τη διαμόρφωση συνεκτικών θεματικών αξόνων.

Μετά την αρχική κωδικοποίηση, οι επιμέρους κωδικοί ομαδοποιήθηκαν σε ευρύτερες θεματικές κατηγορίες, οι οποίες συνδέθηκαν με τα ερευνητικά ερωτήματα και αποτέλεσαν τη βάση για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Οι τελικές θεματικές δεν αντιστοιχούν μηχανικά σε μεμονωμένες ερωτήσεις του οδηγού, αλλά προέκυψαν μέσα από τη συνολική ερμηνευτική επεξεργασία των αφηγήσεων. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται το αρχικό θεματικό σύστημα κωδικοποίησης, ενώ η αναλυτική μορφή της κωδικοποίησης παρατίθεται στο Παράρτημα II.

Πίνακας 3 Αρχικό θεματικό σύστημα κωδικοποίησης συνεντεύξεων

Θεματική	Ενδεικτικοί κωδικοί	Περιγραφή
Βιογραφικό και βιωματικό πλαίσιο	ΠΒΠ, ΠΒΠ-ΜΑΘ, ΠΒΠ-ΣΥΝ	Αναφορές στο βιογραφικό και κοινωνικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων, στη σχέση τους με την ύπαιθρο, στην πρώτη επαφή με τα άγρια χόρτα, στον τρόπο εκμάθησης της πρακτικής και στη συνέχιση ή μεταβολή της ενασχόλησής τους με τη συλλογή στο παρόν.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ, ΒΓΠ-ΟΝΟΜ, ΒΓΠ-ΑΝΑΓ, ΒΓΠ-ΤΟΠ, ΒΓΠ-ΠΡΑΚ, ΒΓΠ-ΧΡΗΣ	Κωδικοί που αφορούν τη γνώση των ειδών, τις τοπικές ονομασίες, τους τρόπους αναγνώρισης και ταξινόμησης, τους τόπους συλλογής, τις πρακτικές και τους άγραφους κανόνες, καθώς και τις διατροφικές, θεραπευτικές ή άλλες χρήσεις των χόρτων.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ, ΑΕΕ-ΓΕΥ, ΑΕΕ-ΟΣΜ, ΑΕΕ-ΜΝΗΜ, ΑΕΕ-ΣΥΛΛ, ΑΕΕ-ΦΥΣΗ	Αναφορές στις αισθήσεις, στη γεύση, στις οσμές, στις μνήμες, στα συναισθήματα και στα βιώματα που συνδέονται με τη συλλογή, τη μαγειρική, την κατανάλωση και τη σχέση με τη φύση.
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ, ΔΜ-ΦΟΡ, ΔΜ-ΤΡΟΠ, ΔΜ-ΝΕΟΙ, ΔΜ-ΑΠΩΛ	Κωδικοί που αφορούν τα πρόσωπα και τους φορείς μετάδοσης της γνώσης, τους τρόπους εκμάθησης, τη σχέση των νεότερων γενεών με τα χόρτα και τις αντιλήψεις για τον κίνδυνο απώλειας αυτής της γνώσης.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ, ΚΟΑ-ΤΟΠ, ΚΟΑ-ΤΟΥΡ, ΚΟΑ-ΠΕΡ, ΚΟΑ-ΕΙΔΗ, ΚΟΑ-ΑΝΤ	Αναφορές στις αλλαγές στο τοπίο, στις τοποθεσίες συλλογής, στο κλίμα, στη βιοποικιλότητα, στην τουριστική ανάπτυξη και στις μεταβολές των κοινωνικών αντιλήψεων γύρω από τα χόρτα.
Πολιτισμική ταυτότητα και άυλη κληρονομιά (UNESCO)	ΠΤΥ, ΠΤΥ-ΤΑΥΤ, ΠΤΥ-ΟΥΝ-Θ, ΠΤΥ-ΟΥΝ-Α, ΠΤΥ-ΔΙΑΣ	Αναφορές στην πολιτισμική αξία των χόρτων, στη σύνδεσή τους με την τοπική ταυτότητα και τη μνήμη, καθώς και στις θετικές και αρνητικές προσδοκίες από ενδεχόμενη αναγνώριση μέσω UNESCO ή άλλης θεσμικής κατοχύρωσης.
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	ΣΠΑ, ΣΠΑ-ΔΥΝ, ΣΠΑ-ΙΣΤ, ΣΠΑ-ΛΓΝ	Αφηγηματικές, συμβολικές και ερμηνευτικές αναφορές που υπερβαίνουν την καθαρά πρακτική χρήση των χόρτων, όπως χαρακτηρισμοί περί «δυνατών» φυτών, προσωπικές ιστορίες, τοπικά ανέκδοτα και στοιχεία λαϊκής γνώσης.

Οι έξι τελικές θεματικές ενότητες, οργανώνουν και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας και αφορούν: (α) τη βιοπολιτισμική γνώση και τους τρόπους αναγνώρισης των χόρτων, (β) τις πρακτικές συλλογής και την οικολογική ηθική, (γ) την αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία, (δ) τη διαγενεακή μετάδοση και το μετασχηματισμό της γνώσης, (ε) τις κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και τους μετασχηματισμούς του τοπίου και (στ) την πολιτισμική ταυτότητα, την κληρονομιά και την UNESCO.

5.8 Ηθική και Δεοντολογία της Έρευνας

Η παρούσα ερευνητική εργασία βασίζεται σε ποιοτική μεθοδολογία και εθνογραφική προσέγγιση, γεγονός που καθιστά την τήρηση των ηθικών και δεοντολογικών αρχών απαραίτητη προϋπόθεση για τη διασφάλιση της εγκυρότητας και αξιοπιστίας της ίδιας της ερευνητικής διαδικασίας (Ghimire, 2021). Η εμπλοκή συμμετεχόντων από την τοπική κοινότητα απαιτεί ιδιαίτερη ευαισθησία ως προς την προστασία της αξιοπρέπειας, της ιδιωτικότητας και της πολιτισμικής ιδιοσυστασίας τους.

Όλοι οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν αναλυτικά για τους στόχους, τη φύση, και το περιεχόμενο της έρευνας πριν την έναρξη των συνεντεύξεων. Η συμμετοχή τους ήταν πλήρως εθελοντική, με τη δυνατότητα αποχώρησης ανά πάσα στιγμή χωρίς καμία απολύτως συνέπεια. Η ενημερωμένη συγκατάθεση δόθηκε προφορικά, με ξεκάθαρη αποδοχή της ηχητικής καταγραφής και της χρήσης των δεδομένων αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς.

Όλα τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων διατηρήθηκαν αυστηρά ανώνυμα και εμπιστευτικά. Οι αφηγήσεις τους κωδικοποιήθηκαν με ψευδώνυμα και δεν κατεγράφησαν πληροφορίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αναγνώριση της ταυτότητάς τους. Παρότι το θέμα της έρευνας δεν θεωρήθηκε υψηλού κινδύνου ή ιδιαίτερα ευαίσθητο, η ανωνυμοποίηση επιλέχθηκε ως προληπτική δεοντολογική πρακτική προστασίας της ιδιωτικότητας και ενίσχυσης της ελευθερίας έκφρασης των συμμετεχόντων, οι οποίοι εμφανίστηκαν πιο θετικοί στη συμμετοχή τους υπό καθεστώς ανωνυμίας (Corti et al., 2000). Τα ηχητικά αρχεία αποθηκεύτηκαν σε κρυπτογραφημένη συσκευή και διαγράφηκαν αμέσως μετά την απομαγνητοφώνηση και επεξεργασία τους.

Δεδομένου ότι το αντικείμενο της έρευνας αφορά πολιτισμικές πρακτικές και βιωμένη γνώση που ανήκει στις τοπικές κοινότητες, αντιμετωπίστηκε με σεβασμό και προσοχή, αποφεύγοντας οποιαδήποτε επιβολή εξωτερικών οπτικών ή αξιολογικών κριτηρίων.

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν χρησιμοποιούνται αποκλειστικά στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας και δεν θα διατεθούν σε τρίτους χωρίς νέα, σαφή συγκατάθεση. Οποιαδήποτε χρήση αποσπασμάτων στις δημοσιεύσεις ή παρουσιάσεις

της έρευνας θα γίνεται με σεβασμό στον αφηγηματικό χαρακτήρα των πληροφοριών και την ηθική προστασία των συμμετεχόντων.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με βάση βασικές αρχές ερευνητικής δεοντολογίας, όπως η ενημερωμένη συγκατάθεση, η εθελοντική συμμετοχή, η προστασία της ιδιωτικότητας, η εμπιστευτικότητα και η αποφυγή βλάβης. Οι αρχές αυτές συνάδουν με τη Διακήρυξη του Ελσίνκι, όπως αναθεωρήθηκε από την World Medical Association το 2024, καθώς και με το πλαίσιο δεοντολογικού προβληματισμού που προωθεί η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνηθικής στην Ελλάδα (World Medical Association, 2024; Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνηθικής, χ.χ.). Δεν εντοπίστηκαν στοιχεία που να ενέχουν κίνδυνο για τη σωματική ή ψυχική ακεραιότητα των συμμετεχόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Αποτελέσματα

Η παρουσίαση των ευρημάτων οργανώνεται με βάση τους θεματικούς άξονες που διαμορφώθηκαν μέσα από τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης, όπως αυτή περιγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα, καθώς, μέσα από τη σταδιακή ομαδοποίηση και ανασύνθεση των αρχικών κωδικών, αναδείχθηκαν επαναλαμβανόμενα μοτίβα και σχέσεις που διατρέχουν το σύνολο των συνεντεύξεων. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση συγκροτείται γύρω από τα ευρύτερα πεδία νοήματος, εντός των οποίων συνδυάζονται αποσπάσματα από διαφορετικές συνεντεύξεις, ώστε να φανούν τόσο οι συγκλίσεις όσο και οι διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν τα βιώματα, τις εμπειρίες και τις στάσεις των συμμετεχόντων.

6.1 Βιοπολιτισμική γνώση και τρόποι αναγνώρισης των χόρτων/βοτάνων

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η γνώση γύρω από τα άγρια βρώσιμα χόρτα και βότανα της Κρήτης συνδέεται στενά και διαμορφώνεται μέσα από τη μακρόχρονη εξοικείωση με τον τόπο, την εποχικότητα, τις πρακτικές χρήσης και την εμπειρία της συλλογής, γεγονός που της προσδίδει σαφώς βιοπολιτισμικό χαρακτήρα. Όταν οι συμμετέχοντες αναφέρονται στην αναγνώριση των χόρτων, η περιγραφή τους δεν περιορίζεται στα μορφολογικά γνωρίσματα των φυτών, αφού συνδέεται διαρκώς με την ικανότητα να «διαβάζουν» το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτά αναπτύσσονται. Η γνώση αυτή συνδέεται, επομένως, με την εξοικείωση με το τοπίο, καθώς η κατανόηση του πού φυτρώνει κάτι, πότε εμφανίζεται και υπό ποιες συνθήκες ευδοκιμεί βρίσκεται στον πυρήνα της αναγνώρισης. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με τη σχετική εθνοβοτανική βιβλιογραφία για την Κρήτη, όπου τα χόρτα προσεγγίζονται ως βιοπολιτισμικός πόρος που συνδέει τη φυτική γνώση με το τοπίο, την εποχικότητα και την καθημερινή πρακτική (Hurrell & Albuquerque, 2012; Pieroni et al., 2022).

Η λογική αυτή αποτυπώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στη διατύπωση του Σ6, σύμφωνα με τον οποίο

«Ο τόπος σου μιλεί αλλιώς. Ξέρεις πού να σκύψεις πριν σκύψεις» (Σ6),

ενώ η Σ7, κινούμενη στο ίδιο νοηματικό πεδίο, παρατηρεί ότι

«αυτό που μαθαίνεις σιγά σιγά είναι να διαβάζεις το τοπίο, να καταλαβαίνεις πού βρίσκεσαι και τι μπορείς να περιμένεις από εκεί. Και αυτό είναι κάτι που προσπαθώ πολύ να μεταφέρω και στις ομάδες, γιατί αλλάζει τελείως τον τρόπο που κινείσαι στη φύση.» (Σ7).

Οι αναφορές αυτές δείχνουν ότι η αναγνώριση των χόρτων διαμορφώνεται με τον χρόνο, καθώς η επαναλαμβανόμενη επαφή με τα φυτά μέσα στη συλλογή, στο καθάρισμα και στη χρήση καθιστά τη διάκριση των ειδών πιο ασφαλή, όσο ο άνθρωπος εξοικειώνεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπίου και μαθαίνει πού, πότε και υπό ποιες συνθήκες αναζητεί κάθε φυτό. Η έμφαση στην αφή, στη μυρωδιά και στην πρακτική εξοικείωση επιβεβαιώνει ότι η εθνοβοτανική γνώση δεν λειτουργεί μόνο ως οπτική ή ταξινομική γνώση, αλλά και ως βιωματική, αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία (Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022).

Η βαρύτητα που έχει ο τόπος για την αναγνώριση των χόρτων γίνεται ακόμη πιο εμφανής όταν οι συμμετέχοντες τα συσχετίζουν με ιδιαίτερα γνωρίσματα του μικροπεριβάλλοντός τους. Η γνώση του εδάφους, της υγρασίας, της συνύπαρξης με άλλα είδη και της εποχικής φάσης του τόπου επηρεάζει ουσιαστικά τη διαδικασία αναγνώρισης, επειδή το κάθε φυτό συνδέεται με συγκεκριμένες συνθήκες εμφάνισης και ανάπτυξης. Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Σ10 ότι

«το μικροπεριβάλλον λειτουργεί και αυτό ως κριτήριο αναγνώρισης» (Σ10),

φράση που αποδίδει εύστοχα ένα ευρύτερο μοτίβο το οποίο επανέρχεται σε περισσότερες συνεντεύξεις. Επομένως, πρόκειται για μια γνώση που χτίζεται μέσα από μακρόχρονη εμπειρία στον τόπο και μέσα από συνεχή εξοικείωση με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περιοχής.

Παράλληλα, οι μαρτυρίες δείχνουν ότι η αναγνώριση των χόρτων συνδέεται και με όσα αντιλαμβάνεται κανείς μέσα από την άμεση επαφή με το φυτό. Οι συμμετέχοντες εξηγούν ότι η διάκριση των ειδών γίνεται πιο ασφαλής όταν συνοδεύεται από αφή, μυρωδιά και πρακτική εξοικείωση, που αποκτάται σταδιακά μέσα από τη συλλογή και τη χρήση. Ο Σ4 περιγράφει με ιδιαίτερη σαφήνεια το πώς η αναγνώριση των χόρτων συνδέεται με την άμεση επαφή με το φυτό, όταν λέει ότι

«Δεν τα ξεχωρίζεις μόνο βλέποντάς τα... τα ξεχωρίζεις όταν τα πιάσεις, όταν τα καθαρίσεις, όταν τα μυρίσεις...» (Σ4),

καθιστώντας σαφές ότι η αναγνώριση συνεχίζεται και κατά την επαφή με το φυτό στο καθάρισμα και στην προετοιμασία του. Στο ίδιο πνεύμα, η Σ8 σημειώνει ότι

«Τα ξεχωρίζω κυρίως με το μάτι και με την εμπειρία [...] Μετά είναι και το χέρι» (Σ8),

ενώ το αποδίδει ακόμη πιο συμπυκνωμένα λέγοντας

«Με το μάτι και με το χέρι. Το βλέπεις, το πιάνεις, το μυρίζεις καμιά φορά. Άμα το 'χεις ξαναδεί, δεν το μπερδεύεις εύκολα. Άμα δεν το ξέρεις, καλύτερα να μην το πειράξεις.» (Σ3).

φράση μέσα από την οποία γίνεται σαφές ότι η αναγνώριση δεν ολοκληρώνεται τη στιγμή της συλλογής, αλλά συνεχίζεται και κατά την επαφή με το φυτό στο καθάρισμα και στην προετοιμασία του. Έτσι, η αναγνώριση των χόρτων διαμορφώνεται με τον χρόνο, καθώς η επαφή με το φυτό μέσα στη συλλογή, στο καθάρισμα και στη χρήση κάνει τη διάκριση των ειδών πιο ασφαλή.

Σημαντική θέση στις αφηγήσεις κατέχουν και οι τοπικές ονομασίες των χόρτων, καθώς μέσα από αυτές περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο κάθε κοινότητα τα ξεχωρίζει, τα αξιολογεί και τα εντάσσει στην καθημερινή της εμπειρία. Η διατύπωση του Σ6, σύμφωνα με την οποία

«Ε, ναι. Κάθε τόπος έχει τση λαλιάς του. Άλλο χωριό λέει ένα χόρτο αλλιώς, άλλο αλλιώς. Ας πούμε, άλλοι θα πουν ασκολύμπρους, άλλοι ασκολίμπι· αλλού θα το πούνε γαλατσίδα, αλλού γαλατζίνα. Τον ζοχό θα τον ακούσεις και τζοχό, τις βρούβες και λαψανίδες ή νεροβρούβες, κι έχει κι άλλα τέτοια. Και πολλές φορές εμείς ξεχωρίζουμε και πράματα που ο ξένος δεν τα ξεχωρίζει, γιατί τα 'χουμε ζήσει. Δεν είναι μόνο η λέξη, είναι κι ο τρόπος που το ξέρεις.» (Σ6),

δείχνει ότι οι ονομασίες των χόρτων συνδέονται στενά με τον τρόπο με τον οποίο κάθε τοπική κοινότητα τα γνωρίζει, τα ξεχωρίζει και τα χρησιμοποιεί, καθώς μέσα από αυτές περιγράφονται εμπειρίες του τόπου, πρακτικές χρήσης και κριτήρια αναγνώρισης που έχουν διαμορφωθεί μέσα στον χρόνο. Η σημασία αυτής της τοπικής λογικής γίνεται ακόμη πιο καθαρή στη μαρτυρία της Σ7, σύμφωνα με την οποία

«υπάρχουν πιο γενικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται τοπικά, όπως πικρά ή γλυκά» (Σ7),

αφού μέσα από τέτοιες ονομασίες και κατηγορίες αποτυπώνονται καθημερινοί τρόποι ταξινόμησης που συνδέονται με τη γεύση, τη χρήση και την εμπειρία. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ9 αναφέρει ότι:

«ένα όνομα δεν δηλώνει μόνο το φυτό, αλλά και το πώς το ξέρει η κοινότητα» (Σ9),

αποδίδοντας με σαφήνεια ότι η ονομασία μεταφέρει και τον τρόπο με τον οποίο η κοινότητα έχει μάθει να αναγνωρίζει το φυτό και να του αποδίδει θέση στην καθημερινή της ζωή. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση του Σ10 ότι

«Δηλαδή, το ίδιο φυτό μπορεί να έχει διαφορετικό όνομα από περιοχή σε περιοχή, ενώ αντίστροφα ένα όνομα μπορεί να χρησιμοποιείται για περισσότερα από ένα συγγενικά ή μορφολογικά παρόμοια είδη... η λαϊκή ταξινόμηση δεν ακολουθεί πάντα τη βοτανική λογική, αλλά βασίζεται στη χρήση, στη γεύση, στην υφή, στην εποχή ή στον τόπο όπου φυτρώνει το φυτό» (Σ10),

γεγονός που δείχνει ότι η τοπική γνώση οργανώνεται με βάση κριτήρια που προκύπτουν από τη χρήση, την εμπειρία και τη μακρόχρονη σχέση με τον τόπο. Με τον τρόπο αυτό, γίνεται φανερό ότι οι τοπικές ονομασίες αποτελούν μέρος της βιοπολιτισμικής γνώσης γύρω από τα χόρτα, καθώς οι λαϊκές ταξινομήσεις οργανώνονται συχνά με βάση τη χρήση, τη γεύση, την εμπειρία και την κοινωνική σημασία των φυτών, και όχι αποκλειστικά με βάση τη βοτανική ταξινόμηση (Gaoue et al., 2017; Pieroni et al., 2022).

Τα όσα αναφέρουν οι συνεντευξιαζόμενοι δείχνουν ακόμη ότι η γνώση αυτή αποκτάται πρωτίστως μέσα από επιτόπια μαθητεία, κατά την οποία η παρατήρηση, η επανάληψη και η σταδιακή εξοικείωση με τον τόπο αποκτούν καθοριστική σημασία. Η αναγνώριση των χόρτων συνδέεται με μορφές μάθησης που απαιτούν παρουσία στο πεδίο, επαφή με γνώστες και χρόνο, ώστε το βλέμμα να εκπαιδευτεί και η εμπειρία να αποκτήσει μεγαλύτερη ακρίβεια. Η αντίληψη αυτή αποδίδεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στη φράση του Σ10, σύμφωνα με την οποία:

«το χόρτο το μαθαίνεις στο χώμα, όχι στο χαρτί» (Σ10),

φράση, μέσα από την οποία γίνεται σαφές ότι πρόκειται για γνώση που αποκτάται στον ίδιο τον τόπο, μέσα από την παρατήρηση, την επαφή με το φυτό, τη γλώσσα της κοινότητας και την εμπειρία της συλλογής.

6.2 Πρακτικές συλλογής και οικολογική ηθική

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η συλλογή των άγριων χόρτων και βοτάνων ακολουθεί πρακτικές που έχουν διαμορφωθεί μέσα από μακρόχρονη τριβή με τον τόπο και συνοδεύονται από ένα σαφές αίσθημα ευθύνης απέναντι στη γη και στους ρυθμούς της. Οι συμμετέχοντες περιγράφουν τη σωστή συλλογή ως διαδικασία που απαιτεί μέτρο, εγκράτεια και κρίση, εφόσον ο συλλέκτης καλείται να γνωρίζει πόσο μπορεί να πάρει, τότε χρειάζεται να σταματήσει και τι οφείλει να αφήσει πίσω του. Η αρχή αυτή αποδίδεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στη φράση του Σ10, σύμφωνα με την οποία

«παίρνεις ό,τι χρειάζεσαι, όχι ό,τι μπορείς να πάρεις» (Σ10).

Μέσα από αυτή τη διατύπωση γίνεται φανερό ότι η πράξη της συλλογής συνδέεται με ένα όριο που τίθεται από τον ίδιο τον συλλέκτη και στηρίζεται σε συνειδητή αυτοσυγκράτηση. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ6 αναφέρει ότι

«Δεν ξεριζώνεις. Δεν παίρνεις όσο-όσο. Παίρνεις όσο χρειάζεσαι. Αφήνεις και για να ξαναβγεί, αφήνεις και για τον άλλο, αφήνεις και για τη γη. Αυτά δεν τα λέγαμε κανόνα, αλλά έτσι ήτανε το σωστό.» (Σ6),

ενώ ο Σ1 σημειώνει ότι

«Δεν τα ξεριζώνεις όλα... αφήνεις και για μετά Και προσέχεις να μην χαλάς το μέρος. Δεν πας να τα πάρεις όλα «για να έχεις». Θέλει μέτρο. Αυτό μας το λέγανε οι παλιοί...» (Σ1).

Στην ίδια λογική κινείται και η παρατήρηση του Σ3

«Άμα τα πάρεις όλα, την άλλη φορά δεν θα 'χει.» (Σ3),

μέσα από την οποία αποδίδεται με ιδιαίτερη καθαρότητα η χρονική διάσταση της συλλογής. Οι μαρτυρίες αυτές δείχνουν ότι η συλλογή οργανώνεται μέσα από πρακτικές που προστατεύουν την αναβλάστηση και διατηρούν τη δυνατότητα του τόπου να συνεχίσει να δίνει. Η φροντίδα, επομένως, δεν αφορά μόνο τη στιγμή της συγκομιδής, αφού επεκτείνεται και στον χρόνο που ακολουθεί, μέσα από την πρόνοια για την επόμενη περίοδο και για τη μελλοντική παρουσία των ίδιων φυτών στον τόπο. Η λογική αυτή συνδέεται με την εθνοβοτανική προσέγγιση της γνώσης ως σχέσης ανάμεσα σε ανθρώπινες πρακτικές, φυτικούς πόρους και οικολογικά συμφραζόμενα,

όπου η χρήση των φυτών προϋποθέτει ταυτόχρονα παρατήρηση, εμπειρία και μέριμνα για τη συνέχειά τους (Hurrell & Albuquerque, 2012; Pieroni et al., 2022).

Η ίδια λογική αποκτά ευρύτερο ηθικό περιεχόμενο στη μαρτυρία του Σ6, ο οποίος λέει ότι

«Αφήνεις και για να ξαναβγεί, αφήνεις και για τον άλλο, αφήνεις και για τη γη.» (Σ6).

Η φράση αυτή συνδέει τη συλλογή με μια σχέση ευθύνης που αφορά ταυτόχρονα την αναγέννηση του φυτού, την παρουσία των άλλων ανθρώπων και τη φροντίδα του ίδιου του τόπου. Οι αφηγήσεις δείχνουν ότι η οικολογική ηθική της συλλογής παίρνει μορφή μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές μέτρου, προσοχής και αυτοσυγκράτησης. Ο συλλέκτης δεν αποφασίζει μόνο τι θέλει να πάρει, αλλά και τι χρειάζεται να αφήσει, ώστε ο τόπος να μπορεί να ανανεώνεται και να παραμένει ζωντανός και για τον ίδιο και για τους άλλους. Η έμφαση στο μέτρο και στην αυτοσυγκράτηση παραπέμπει σε μορφές τοπικής οικολογικής ηθικής, όπου η διατήρηση της βιοποικιλότητας δεν προκύπτει μόνο από θεσμικούς κανόνες, αλλά και από καθημερινές πρακτικές χρήσης και φροντίδας του αγροτικού τοπίου (Pieroni et al., 2022; Siebert, 2004).

Παράλληλα, οι συνεντευξιαζόμενοι συνδέουν τη σωστή συλλογή και με τον ίδιο τον τόπο όπου αυτή πραγματοποιείται. Η επιλογή του χώρου δεν εξαρτάται μόνο από το αν ένα σημείο «δίνει» χόρτα, αλλά και από το αν θεωρείται καθαρό και ασφαλές. Χαρακτηριστικά, η Σ8 αναφέρει ότι

«Αποφεύγω σημεία που ξέρω ότι έχουν φάρμακα.» (Σ8),

δείχνοντας ότι η πρακτική της συλλογής περιλαμβάνει και μια κρίση για την καταλληλότητα του τόπου. Η φροντίδα, επομένως, αφορά και το τι συλλέγεται και από πού συλλέγεται, αφού η ποιότητα του φυτού συνδέεται άμεσα με την κατάσταση του χώρου μέσα στον οποίο αναπτύσσεται.

Οι συνεντευξιαζόμενοι επιμένουν, ταυτόχρονα, στη σημασία της ασφαλούς αναγνώρισης, την οποία θεωρούν αναγκαία προϋπόθεση για τη σωστή συλλογή. Η συλλογή προϋποθέτει ο συλλέκτης να είναι βέβαιος για το φυτό που έχει μπροστά του, ώστε να μπορεί να κρίνει υπεύθυνα αν πρέπει να το πάρει. Όταν υπάρχει αμφιβολία ως

προς την αναγνώριση, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι το φυτό πρέπει να μένει στη θέση του. Η Σ7 το διατυπώνει με καθαρότητα λέγοντας

«Αν υπάρχει αμφιβολία, το αφήνεις» (Σ7),

ενώ η Σ8 συμπληρώνει ότι

«παίρνεις μόνο ό,τι ξέρεις!» (Σ8).

Οι μαρτυρίες αυτές δείχνουν ότι η σωστή συλλογή συνδέεται με την ικανότητα του συλλέκτη να αναγνωρίζει με ασφάλεια το φυτό και, ταυτόχρονα, να ενεργεί με μέτρο απέναντι στον τόπο και, επομένως, χρειάζεται να γνωρίζει όχι μόνο τι μπορεί να πάρει, αλλά και τι πρέπει να αφήσει πίσω του.

Σε αυτή τη βάση, η συλλογή αποκτά τον χαρακτήρα μιας ευρύτερης στάσης απέναντι στη γη. Το νόημα αυτό εκφράζεται με ιδιαίτερη δύναμη στη φράση του Σ6

«Δεν έμαθα μόνο χόρτα. Έμαθα πως η γη δε σου χρωστά...» (Σ6).

Η φράση αυτή δείχνει ότι η γνώση της συλλογής μεταφέρει ταυτόχρονα ένα μάθημα μέτρου, σεβασμού και ευθύνης, μέσα από το οποίο η σχέση με τον τόπο οργανώνεται ως σχέση φροντίδας, αναγνώρισης ορίων και διαρκούς λογαριασμού με τη γη.

6.3 Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η σχέση με τα άγρια χόρτα και βότανα δεν εξαντλείται στη γνώση των ειδών ή στις πρακτικές της συλλογής, καθώς συνδέεται στενά με όσα αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες μέσα από τη μυρωδιά, τη γεύση, την αφή και τη συνολικότερη σωματική εμπλοκή τους με το φυτό και τον τόπο. Η ποιότητα ενός χόρτου περιγράφεται συχνά μέσα από αισθητηριακά κριτήρια, τα οποία επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να διακρίνουν το «καλό» χόρτο και να αποδώσουν νόημα στη σχέση τους μαζί του. Χαρακτηριστικά, η Σ7 αναφέρει ότι

«ένα καλό χόρτο έχει μια καθαρή, ζωντανή μυρωδιά»

και ότι

«η πίκρα τους είναι ευχάριστη, όχι επιθετική» (Σ7),

φράσεις μέσα από τις οποίες γίνεται σαφές ότι η ποιότητα αποτιμάται με όρους που συνδέονται με την άμεση εμπειρία των αισθήσεων. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ4 σημειώνει ότι το χόρτο χρειάζεται

«Να έχει φρεσκάδα, να μην είναι κουρασμένο, να μη χάνει εύκολα το σώμα του» (Σ4),

φράση που δείχνει ότι η ποιότητα του φυτού συνδέεται με όσα αντιλαμβάνεται κανείς όταν το αγγίζει, το επεξεργάζεται και το χειρίζεται. Μέσα από τέτοιες ενδείξεις, οι συμμετέχοντες κρίνουν αν το χόρτο βρίσκεται σε καλή κατάσταση και αν διατηρεί τα χαρακτηριστικά που το καθιστούν κατάλληλο για χρήση. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση του Σ10 ότι

«ένα βασικό κριτήριο είναι η τρυφερότητα του φυτού, δηλαδή αν το φύλλο είναι ακόμη νεαρό, αν έχει σωστή υφή και αν η πικράδα ή η αψάδα του είναι ισορροπημένη και όχι υπερβολική. Ένα καλό ραδίκι, για παράδειγμα, μπορεί να έχει μια καθαρή, χαρακτηριστική πικρή γεύση, αλλά χωρίς να είναι σκληρό ή ινώδες.» (Σ10),

μέσα από την οποία γίνεται φανερό ότι η αισθητηριακή αξιολόγηση της ποιότητας συνδέεται και με την υφή, δηλαδή με το πώς το φυτό γίνεται αντιληπτό κατά την επαφή και κατά τη χρήση του. Η έμφαση στη μυρωδιά, στη γεύση, στην τρυφερότητα και στην υφή συνδέεται με τη βιβλιογραφία για τα κρητικά χόρτα, όπου η γνώση των φυτών προσεγγίζεται ως βιωμένη και αισθητηριακή πρακτική, ενσωματωμένη στη συλλογή, στη μαγειρική χρήση και στην εμπειρία του τόπου (Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022).

Η σημασία της αφής γίνεται ακόμη πιο εμφανής όταν οι συμμετέχοντες αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο το ίδιο το σώμα συμμετέχει στη διαδικασία αναγνώρισης και αξιολόγησης. Ο Σ6 το εκφράζει με ιδιαίτερη σαφήνεια λέγοντας ότι

«Εγώ το καλό το χόρτο το καταλαβαίνω αλλιώς, σαν άνθρωπος που 'χει φάει τα βουνά με το πόδι. Στο χωράφι το θεωρείς άμα στέκει καλά απάνω του, άμα το φύλλο του είναι σφιχτό και καθαρό, άμα δεν το 'χει κάψει ο αγέρας ή ο πολύς ήλιος. Και με το χέρι το νιώθεις, άλλο χόρτο κόβγεται τίμια κι άλλο λασκώνει και φαίνεται πως επέρασε η ώρα του. Στο πιάτο πάλι, το καλό δεν θέλει πολλά για να φανεί. Βγάζει τη νοστιμιά του μόνο του, έχει τη δύναμή του, και το τρώς και λες τούτο είναι του βουνού, δεν είναι του ψεύτικου.» (Σ6),

φράση που δείχνει ότι η γνώση του φυτού περνά και από την επαφή μαζί του κατά τη συλλογή, από το πώς κόβεται, πώς αντιστέκεται και από την αίσθηση που αφήνει στο χέρι. Μέσα από τέτοιες μαρτυρίες γίνεται φανερό ότι η αισθητηριακή εμπειρία κατέχει κεντρική θέση στη γνώση των φυτών, εφόσον μέσα από την αφή, τη μυρωδιά και τη γενικότερη επαφή με το φυτό οι συμμετέχοντες το προσεγγίζουν, κρίνουν την ποιότητά του και εξοικειώνονται σταδιακά μαζί του.

Οι αφηγήσεις δείχνουν, ταυτόχρονα, ότι οι αισθήσεις ενεργοποιούν και ισχυρούς μηχανισμούς μνήμης. Η μυρωδιά και η γεύση των χόρτων και των βοτάνων επαναφέρουν πρόσωπα, στιγμές και μορφές καθημερινότητας που συνδέονται με το οικογενειακό παρελθόν και με παλαιότερες εμπειρίες του τόπου. Η Σ5 αναφέρει ότι

«Υπάρχουν στιγμές που περπατώ και ξαφνικά μια μυρωδιά, λίγο θυμάρι, λίγο φασκόμηλο, μου φέρνει αμέσως τη γιαγιά μου στο μυαλό. Είναι σαν να ανοίγει ένας μικρός δρόμος προς τα πίσω. Δεν το σκέφτομαι πρώτα με το μυαλό, το νιώθω.» (Σ5),

ενώ ο Σ4 σημειώνει ότι

«Άμα μου βάλεις μπροστά μάραθο και καυκαλήθρες, εγώ πάω κατευθείαν πίσω» (Σ4).

Οι δύο αυτές μαρτυρίες δείχνουν ότι η αισθητηριακή εμπειρία των φυτών συνδέεται στενά με τη μνήμη, καθώς η μυρωδιά και η γεύση τους επαναφέρουν με έντονο τρόπο πρόσωπα και σκηνές από το οικογενειακό παρελθόν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα φυτά συνδέονται με οικείες σχέσεις και με στιγμές της ζωής που εξακολουθούν να διατηρούν ιδιαίτερη συναισθηματική βαρύτητα. Με τον τρόπο αυτό, η αισθητηριακή εμπειρία λειτουργεί και ως φορέας πολιτισμικής μνήμης, καθώς η γεύση και η μυρωδιά δεν παραπέμπουν μόνο στο ίδιο το φυτό, αλλά και στις σχέσεις, στις πρακτικές και στα οικογενειακά συμφραζόμενα μέσα στα οποία η γνώση αυτή μεταδόθηκε (Pieroni et al., 2022; UNESCO, 2003).

Πέρα όμως από τη μνήμη που ενεργοποιείται μέσα από οσμές και γεύσεις, η συλλογή των χόρτων περιγράφεται και ως μια εμπειρία που επηρεάζει άμεσα τη σωματική και ψυχική κατάσταση του ανθρώπου. Η Σ1 αναφέρει χαρακτηριστικά

«Ηρεμία... σαν να καθαρίζει το μυαλό» (Σ1),

συνδέοντας έτσι την πράξη της συλλογής με μια αίσθηση εσωτερικής αποφόρτισης και ησυχίας. Στο ίδιο πνεύμα, η Σ7 σημειώνει ότι

«Νιώθω κυρίως μια αίσθηση σύνδεσης και παρουσίας. Δηλαδή είναι από τις λίγες δραστηριότητες όπου πραγματικά είμαι εκεί, στη φύση, στο τοπίο, χωρίς περισπασμούς. Μπαίνω σε έναν ρυθμό που είναι πιο αργός, πιο παρατηρητικός. Υπάρχει επίσης μια ηρεμία.... αλλά ταυτόχρονα προσέχεις, ψάχνεις, αναγνωρίζεις. Οπότε το μυαλό δουλεύει, αλλά με έναν πολύ διαφορετικό τρόπο από την καθημερινότητα.» (Σ7),

μέσα από μια διατύπωση που δείχνει ότι η εμπειρία αυτή αφορά έναν τρόπο να βρίσκεται κανείς πιο συνειδητά μέσα στον τόπο και στη στιγμή. Η ίδια αίσθηση οικειότητας με τον χώρο αποδίδεται με πιο λιτό αλλά ιδιαίτερα πυκνό τρόπο από τον Σ3, όταν λέει

«Εκεί είσαι στο μέρος σου. Δεν είσαι ξένος.» (Σ3).

Η φράση αυτή δείχνει ότι η συλλογή δεν βιώνεται απλώς ως κίνηση μέσα στη φύση, αλλά ως παρουσία σε έναν χώρο που γίνεται αισθητός ως οικείος και βαθιά γνωστός. Η εμπειρία αυτή εμφανίζεται με πιο εσωτερικό και στοχαστικό τρόπο στη μαρτυρία του Σ9, ο οποίος αναφέρει ότι

«Νιώθω κυρίως μια έντονη προσοχή» και ότι

«είναι και η αίσθηση ότι μπαίνω για λίγο σε μια γνώση που υπάρχει πριν από μένα» (Σ9).

Η διατύπωση αυτή δείχνει ότι η εμπειρία της συλλογής συνδέεται με μια ιδιαίτερη ποιότητα παρουσίας, κατά την οποία το σώμα και οι αισθήσεις βρίσκονται σε εγρήγορση, ενώ ταυτόχρονα ο συμμετέχων αντιλαμβάνεται ότι εισέρχεται σε μια σχέση με τον τόπο και ότι έρχεται σε επαφή με μια γνώση που έχει διαμορφωθεί από άλλους πριν από αυτόν.

Μέσα από τις αφηγήσεις αυτές γίνεται σαφές ότι η αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία συνδέεται με ένα ευρύτερο βίωμα του ανθρώπου μέσα στον τόπο. Η μυρωδιά, η γεύση, η αφή και η προσοχή με την οποία προσεγγίζεται το φυτό συμβάλλουν στην αναγνώρισή του, ενώ παράλληλα ενεργοποιούν μνήμες, διαμορφώνουν αίσθηση παρουσίας και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε συνεντευξιζόμενος και συνεντευξιζόμενη αντιλαμβάνεται τον εαυτό του μέσα στη διαδικασία της συλλογής.

Η σχέση με τα χόρτα και τα βότανα αποκτά σημασία που συνδέει το φυτό με τη μνήμη, το σώμα με τον τόπο και την εμπειρία του παρόντος με όσα έχουν προηγηθεί.

6.4 Διαγενεακή μετάδοση και μετασχηματισμός της γνώσης

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι, στις παλαιότερες γενιές, η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα και βότανα περνούσε κυρίως μέσα από την κοινή παρουσία στον τόπο και από τη συμμετοχή στις καθημερινές εργασίες που συνδέονταν με τη συλλογή. Οι νεότεροι μάθαιναν ακολουθώντας τους μεγαλύτερους, βλέποντας πώς κινούνταν στο πεδίο, πώς ξεχώριζαν τα φυτά και πώς αποφάσιζαν τι έπρεπε να πάρουν και τι να αφήσουν. Οι συμμετέχοντες περιγράφουν μια μορφή μάθησης που συνέβαινε μέσα στην ίδια την καθημερινή ζωή. Τα παιδιά ακολουθούσαν τους μεγαλύτερους στον τόπο, παρατηρούσαν τον τρόπο με τον οποίο κινούνταν, συγκρατούσαν μικρές διορθώσεις και, μέσα από αυτή τη συνεχή παρουσία, εξοικειώνονταν σταδιακά με τα φυτά, τον τόπο και τους ρυθμούς του. Η λογική αυτή αποδίδεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στη μαρτυρία του Σ6, σύμφωνα με την οποία

«Τα μάθαινες περπατώντας δίπλα του και βλέποντας πώς φερόταν στον τόπο» (Σ6),

ενώ ο Σ3 το διατυπώνει με πιο λιτό τρόπο λέγοντας ότι

«Άμα δεν μπεις στη δουλειά, δεν το μαθαίνεις αυτό» (Σ3).

Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ6 αναφέρει επίσης ότι

«Έτσι μαθαίνεται. Με το περπάτημα, με το λάθος, με τη διόρθωση την ίδιαν ώρα.» (Σ6),

φράση που αποδίδει με ιδιαίτερη καθαρότητα ότι η μάθηση προχωρούσε μέσα από τη συμμετοχή στην πράξη και μέσα από μικρές διορθώσεις που δίνονταν τη στιγμή της εμπειρίας. Η μορφή αυτή βιωματικής μαθητείας συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο η άυλη πολιτιστική κληρονομιά μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, όχι μόνο ως πληροφορία, αλλά ως πρακτική γνώση που αναδημιουργείται μέσα στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό της πλαίσιο (Pieroni et al., 2022; UNESCO, 2003).

Οι μαρτυρίες αυτές δείχνουν ότι η γνώση αποκτάται μέσα από συνεχή παρουσία και ενεργή συμμετοχή στην πράξη. Όποιος μαθαίνει χρειάζεται να βρίσκεται δίπλα σε

εκείνον που γνωρίζει, να παρατηρεί πώς κινείται στον τόπο, πώς ξεχωρίζει τα φυτά και πώς αποφασίζει κάθε φορά τι πρέπει να κάνει. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η εξοικείωση με τα χόρτα και με τον ίδιο τον τόπο διαμορφώνεται σταδιακά.

Η μορφή αυτή της μετάδοσης συνδέεται στενά και με τη σχέση ανάμεσα στις γενιές. Η γνώση περνά από τον έναν στον άλλον όχι μόνο επειδή εξηγείται, αλλά επειδή μοιράζεται μέσα σε κοινές διαδρομές, κινήσεις και εμπειρίες. Η Σ5 συνοψίζει με ιδιαίτερη καθαρότητα αυτή τη διάσταση όταν αναφέρει ότι

«Ναι, μέσα από το σχολείο προσπαθώ όσο μπορώ να το κάνω αυτό, αλλά πάντα με πολύ προσοχή και τρυφερότητα. Δεν με ενδιαφέρει να μάθουν απλώς ένα φυτό. Με ενδιαφέρει να το πλησιάσουν με σεβασμό, να το μυρίσουν, να το πιάσουν, να ακούσουν μια ιστορία γι' αυτό. Μου αρέσει πολύ όταν βλέπω ένα παιδί να σταματά και να δίνει χρόνο σε κάτι τόσο μικρό. Εκεί νιώθω ότι αρχίζει να καταλαβαίνει πως η γνώση δεν είναι μόνο πληροφορία... είναι σχέση» (Σ5).

Η διατύπωση αυτή δείχνει ότι η διαγενεακή μετάδοση της γνώσης στηρίζεται στην οικειότητα που αναπτύσσεται ανάμεσα στις γενιές και στην κοινή παρουσία τους στον τόπο. Μέσα σε αυτή τη σχέση, η γνώση περνά μαζί με εμπειρίες, συνήθειες και πρακτικές που είναι δεμένες με την καθημερινή ζωή.

Οι αφηγήσεις δείχνουν, ωστόσο, ότι αυτή η μορφή συνέχειας έχει αποδυναμωθεί. Οι συμμετέχοντες διαπιστώνουν ότι οι νεότεροι μαθαίνουν λιγότερο συχνά με τον παλαιότερο τρόπο, καθώς η επαφή με το χωράφι, τη συλλογή και τη ζωή της υπαίθρου δεν αποτελεί πλέον για όλους αυτονόητο μέρος της καθημερινότητας. Η Σ1 το εκφράζει με απλό αλλά σαφή τρόπο όταν λέει ότι

«Λιγότερο μαθαίνουν... δεν είναι όπως παλιά. Δεν έχουν την ίδια επαφή με τη φύση, ούτε τον χρόνο. Και πολλοί δεν το θεωρούν σημαντικό πια. Έχουν αλλάξει οι ζωές.» (Σ1).

Η παρατήρηση αυτή στρέφει την προσοχή στις συνθήκες μέσα στις οποίες μαθαίνεται σήμερα η γνώση γύρω από τα χόρτα και τα βότανα. Η καθημερινή επαφή με τον τόπο, η κοινή παρουσία με τους μεγαλύτερους και η συμμετοχή στην πράξη φαίνεται ότι δεν υπάρχουν πλέον με την ίδια συχνότητα και ένταση. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η μαρτυρία του Σ9, ο οποίος σημειώνει ότι

«Δεν θα έλεγα ότι οι νέοι αδιαφορούν»

και ότι

«συχνά δεν έχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσαν πραγματικά να μάθουν» (Σ9).

Η διατύπωση αυτή στρέφει την προσοχή στις συνθήκες μέσα στις οποίες μπορεί σήμερα να μεταδοθεί η γνώση γύρω από τα χόρτα και τα βότανα. Οι μαρτυρίες δείχνουν ότι έχουν αραιώσει εκείνα τα καθημερινά πλαίσια συνύπαρξης, μέσα στα οποία οι νεότεροι ακολουθούσαν τους μεγαλύτερους στον τόπο, παρατηρούσαν τις πρακτικές τους και εξοικειώνονταν σταδιακά με τη συλλογή. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση του Σ10 ότι

«η μάθηση δεν γίνεται πια με τον φυσικό, ενσωματωμένο τρόπο που συνέβαινε άλλοτε.» (Σ10),

μέσα από την οποία αποδίδεται με σαφήνεια η απομάκρυνση από τις παλαιότερες συνθήκες καθημερινής μαθητείας. Η διαπίστωση αυτή συνάδει με εθνοβοτανικές μελέτες για την Κρήτη, όπου η αλλαγή των τρόπων ζωής και η αποδυνάμωση της καθημερινής επαφής με το αγροτικό περιβάλλον συνδέονται με τη σταδιακή ευθραυστότητα της μετάδοσης της γνώσης για τα άγρια χόρτα (Alrhmoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, η μετάδοση της γνώσης φαίνεται ότι μετασχηματίζεται και απαιτεί πλέον πιο συνειδητές μορφές οργάνωσης. Η Σ7 αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

«Χρειάζεται πιο συνειδητή προσπάθεια»

και ότι

«Σήμερα, θα έλεγα ότι αυτή η στιγμή μάθησης μεταφέρεται περισσότερο σε οργανωμένες δράσεις» (Σ7),

δείχνοντας ότι η γνώση δεν κυκλοφορεί πια αυθόρμητα μέσα στην καθημερινότητα στον ίδιο βαθμό όπως παλαιότερα. Παράλληλα, η Σ8 επιμένει ότι

«Να βγαίνουν έξω, αυτό είναι το βασικό»

και ότι η μάθηση χρειάζεται να γίνεται

«με πράξη, όχι μόνο λόγια» (Σ8),

φράση που δείχνει ότι η συνέχεια αυτής της γνώσης εξαρτάται από τη δυνατότητα των νεότερων να βρεθούν στον τόπο, να δουν τα φυτά και να εξοικειωθούν μαζί τους μέσα από την ίδια την πράξη. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ6 παρατηρεί ότι

«Άμα το κάνεις μάθημα μόνο από μακριά, θα μείνουν οι λέξεις και θα χαθεί το πράμα.» (Σ6),

εννοώντας ότι η γνώση γύρω από τα χόρτα και τα βότανα χρειάζεται άμεση εμπειρία και παρουσία στο πεδίο, ώστε να διατηρεί το ουσιαστικό της περιεχόμενο. Η μεταβολή αυτή αποδίδεται με ιδιαίτερη καθαρότητα και στη μαρτυρία του Σ10, σύμφωνα με τον οποίο

«η γνώση δεν περνά πια τόσο φυσικά από γενιά σε γενιά»

και

«χρειάζονται πλέον πιο συνειδητοί τρόποι για να μεταφερθεί» (Σ10).

Μέσα από αυτή τη διατύπωση γίνεται σαφές ότι η γνώση γύρω από τα χόρτα και τα βότανα περνά σήμερα μέσα από διαφορετικές συνθήκες μετάδοσης από εκείνες που ίσχυαν παλαιότερα. Η συνέχειά της εξαρτάται όλο και περισσότερο από πιο συνειδητά οργανωμένες μορφές μάθησης, από τη διατήρηση ζωντανής επαφής ανάμεσα στις γενιές και από το αν υπάρχουν δυνατότητες κοινής παρουσίας στον τόπο, μέσα στις οποίες η γνώση μπορεί να βιωθεί στην πράξη. Χαρακτηριστική είναι, τέλος, και η επισήμανση του Σ9 ότι

«το βασικό είναι να δημιουργηθούν συνθήκες συνάντησης ανάμεσα στις γενιές.» (Σ9),

φράση που δείχνει ότι η συνέχιση αυτής της γνώσης συνδέεται σήμερα με τη δυνατότητα να ξαναβρεθούν νεότεροι και μεγαλύτεροι σε κοινό τόπο και σε κοινή εμπειρία.

Από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι ο τρόπος με τον οποίο μεταδίδεται αυτή η γνώση έχει αλλάξει αισθητά. Η μάθηση που παλαιότερα γινόταν μέσα στην καθημερινή συνύπαρξη με τους μεγαλύτερους και μέσα στην κοινή παρουσία στον τόπο δεν εμφανίζεται σήμερα με την ίδια συχνότητα. Η συνέχιση της γνώσης συνδέεται περισσότερο με πιο συνειδητά οργανωμένες μορφές μάθησης, ενώ η πράξη, η παρουσία στο πεδίο και η άμεση σχέση με τον τόπο εξακολουθούν να αποτελούν τις

βασικές προϋποθέσεις μέσα από τις οποίες μπορεί να μεταδοθεί ουσιαστικά. Επομένως, η διατήρηση της γνώσης δεν εξαρτάται μόνο από την καταγραφή της, αλλά από τη συνέχιση των κοινωνικών και πρακτικών πλαισίων μέσα στα οποία μπορεί να βιωθεί και να μεταδοθεί (Pieroni et al., 2022; UNESCO, 2003).

6.5 Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και μετασχηματισμοί του τοπίου

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τον τόπο ως πεδίο που έχει μεταβληθεί αισθητά τα τελευταία χρόνια, τόσο ως προς τα φυσικά του χαρακτηριστικά όσο και ως προς τη δυνατότητά του να στηρίζει τις παλαιότερες πρακτικές συλλογής. Οι αλλαγές αυτές περιγράφονται με τρόπο άμεσο και χειροπιαστό, καθώς συνδέονται με το έδαφος, τα νερά, την πρόσβαση σε συγκεκριμένα σημεία και τη γενικότερη συμπεριφορά του τοπίου. Η λογική αυτή αποδίδεται με ιδιαίτερη καθαρότητα στη φράση του Σ3

«Παλιά πήγαινες πιο σίγουρα, ήξερες τον τόπο σου και ήξερες τι θα βρεις. Τώρα πρέπει να το διαβάσεις αλλιώς το μέρος. Άλλαξε η γη, άλλαξαν τα νερά, άλλαξαν και οι άνθρωποι. Άμα δεν ξέρεις καλά πού πατάς και πότε πας, μπορεί να γυρίσεις και με άδεια χέρια.» (Σ3),

ενώ ο Σ6 σημειώνει ότι

«Άλλοι τόποι εφτώχυναν, άλλοι πατήθηκαν, άλλοι αφέθηκαν... Και ο καιρός άλλαξε. Δεν είναι όπως ήτανε παλιά. Το βλέπεις.» (Σ6).

Οι δύο αυτές φράσεις δείχνουν ότι οι μεταβολές του τοπίου γίνονται αισθητές μέσα από συγκεκριμένες αλλαγές, που αγγίζουν τη γη, τα νερά και τη γενικότερη συμπεριφορά του τόπου, επηρεάζοντας άμεσα τη σχέση των ανθρώπων με το περιβάλλον τους και με τα φυτά που γνώριζαν καλά. Η ερμηνεία αυτή συνδέεται με τη βιβλιογραφία για το κρητικό τοπίο, όπου η σχέση ανθρώπου, γης και χρήσεων του χώρου αντιμετωπίζεται ως ιστορικά διαμορφωμένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη (Alexandrakis et al., 2023; Rackham & Moody, 1996).

Η μεταβολή αυτή περιγράφεται συχνά μέσα από τη μείωση των νερών, την εντονότερη ξηρασία και τη σταδιακή απορρύθμιση των εποχικών κύκλων. Η Σ8 αναφέρει χαρακτηριστικά ότι υπάρχουν

«Λιγότερα νερά, περισσότερη ξηρασία»

και προσθέτει ότι

«Σε πολλά χωράφια δεν μπορείς να μπεις πια. Δεν είναι καθαρά. Και το νερό λιγόστεψε, αυτό φαίνεται πολύ. Και η εγκατάλειψη επίσης αλλάζει τα πράγματα. Δεν σημαίνει ότι γίνεται καλύτερο πάντα.» (Σ8),

δείχνοντας ότι η αλλαγή δεν αφορά μόνο τη γενική εικόνα του τοπίου, αλλά και τη δυνατότητα πρόσβασης σε σημεία που παλαιότερα ήταν διαθέσιμα για συλλογή. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ6 αναφέρει ότι

«Το χόρτο θέλει κύκλο. Άμα σπάσει ο κύκλος, το βλέπεις κατευθείαν.» (Σ6),

φράση μέσα από την οποία γίνεται σαφές ότι οι συμμετέχοντες παρατηρούν τη διατάραξη του φυσικού ρυθμού πάνω στον οποίο στηριζόταν η εμπειρική τους γνώση. Οι μαρτυρίες αυτές δείχνουν ότι οι μεταβολές αγγίζουν και τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τον ρυθμό του τόπου μέσα στον χρόνο. Η εποχική σταθερότητα, πάνω στην οποία στηρίζονταν παλαιότερα η αναγνώριση των φυτών και ο χρόνος της συλλογής, φαίνεται σήμερα πιο αβέβαιη και λιγότερο προβλέψιμη.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση του Σ9 ότι

«οι εποχές δεν διαβάζονται πια τόσο εύκολα όπως παλιά.» (Σ9),

μέσα από την οποία αποτυπώνεται με σαφήνεια ότι η αλλαγή αφορά και τη δυνατότητα των ανθρώπων να προσανατολίζονται εποχικά μέσα στον τόπο, αποκτώντας ακόμη μεγαλύτερο βάθος στο σχόλιο της Σ5, η οποία αναφέρει ότι

«Η αλλαγή, για μένα, είναι περισσότερο στη σχέση μας με τον χώρο.» (Σ5),

δείχνοντας ότι οι μεταβολές σχετίζονται και γίνονται αντιληπτές τόσο μέσα από την εμφάνη και υλική φθορά του τοπίου, όσο και ως αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι στέκονται απέναντι στο περιβάλλον και το βιώνουν στην πράξη.

Παράλληλα, οι συμμετέχοντες συνδέουν τις μεταβολές του τοπίου και με την ανθρώπινη πίεση που ασκείται πάνω του. Η αύξηση της ζήτησης, η εντονότερη παρουσία ανθρώπων σε συγκεκριμένους τόπους και η συλλογή χωρίς επαρκή γνώση περιγράφονται ως παράγοντες που επιβαρύνουν περαιτέρω τα ίδια τα φυτά και τους

τόπους όπου αυτά αναπτύσσονται. Ο Σ4 το αποδίδει με ιδιαίτερη σαφήνεια όταν λέει ότι

«Ο τόπος αλλάζει όταν τον κυνηγάς συνέχεια, και τα χόρτα είναι από τα πρώτα που στο δείχνουν.» (Σ4).

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση της Σ8 ότι

«Πάνε περισσότεροι να μαζέψουν, και όχι όλοι με γνώση.» (Σ8),

μέσα από την οποία φαίνεται ότι η αυξημένη πίεση συνδέεται τόσο με τον αριθμό όσων συλλέγουν, όσο και με τον τρόπο με τον οποίο πλησιάζουν τα φυτά και τον τόπο. Πολύ χαρακτηριστική είναι και η φράση του Σ9 ότι

«Δεν αλλάζουν μόνο τα φυτά, αλλάζει και η δυνατότητα να ξέρεις πού να πας» (Σ9),

φράση που δείχνει ότι η πίεση στον τόπο και η μεταβολή των περιβαλλοντικών συνθηκών επηρεάζουν και τη γνώση της διαδρομής, της θέσης και της ίδιας της αναζήτησης των φυτών. Οι απαντήσεις αυτές δείχνουν ότι η ανθρώπινη παρέμβαση γίνεται αντιληπτή ως παράγοντας που επιταχύνει τη φθορά και καθιστά πιο εύθραυστη τη σχέση ανάμεσα στη συλλογή και στη δυνατότητα του τόπου να συνεχίσει να δίνει.

Οι αλλαγές αυτές, όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις, έχουν συνέπειες που ξεπερνούν τη στενή διαθεσιμότητα των φυτών. Ο Σ9 τονίζει ότι

«όταν ένα χόρτο γίνεται σπάνιο, δεν χάνεται μόνο το φυτό από το πεδίο»

και ότι

«αρχίζει να χάνεται και η γνώση γύρω του.» (Σ9),

διατύπωση που δείχνει με ιδιαίτερη σαφήνεια ότι η οικολογική αποδυνάμωση συνδέεται και με τη σταδιακή αποδυνάμωση της κοινωνικής μνήμης και της εμπειρικής γνώσης. Όταν ένα φυτό σπανίζει ή παύει να συναντάται με τη συχνότητα του παρελθόντος, περιορίζονται σταδιακά και οι ευκαιρίες αναγνώρισής του, χρήσης του και μετάδοσης της σχετικής γνώσης στις επόμενες γενιές. Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ4 αναφέρει ότι

«Δεν χάνονται μόνο από τον τόπο, χάνονται και από τη χρήση.» (Σ4),

παρατήρηση που δείχνει ότι η αποδυνάμωση αφορά συγχρόνως την παρουσία των χόρτων στο πεδίο και τη θέση τους στις καθημερινές πρακτικές μέσα από τις οποίες διατηρούνταν ζωντανά στη μνήμη και στην εμπειρία. Η σύνδεση αυτή ανάμεσα στην οικολογική διαθεσιμότητα των φυτών και στη συνέχεια της τοπικής γνώσης έχει αναδειχθεί και σε εθνοβοτανικές μελέτες, όπου η χρήση, η αναγνώριση και η μετάδοση της γνώσης εξαρτώνται από τη συνεχή επαφή με τα φυτά και τα τοπία όπου αυτά συλλέγονται (Hurrell & Albuquerque, 2012; Pieroni et al., 2022).

Πέρα όμως από τη σπανιότητα και την αλλαγή του ίδιου του τοπίου, οι συνεντεύξεις δείχνουν ότι μεταβάλλονται και τα κριτήρια με τα οποία αποτιμώνται τα χόρτα σήμερα. Ο Σ10 αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

«Σήμερα, σε αρκετές περιπτώσεις, βλέπουμε ότι το καλό συνδέεται περισσότερο με γαστρονομικά ή και εμπορικά κριτήρια.» (Σ10),

Η παρατήρηση αυτή δείχνει ότι οι μετασχηματισμοί αγγίζουν ταυτόχρονα το φυσικό περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίο τα χόρτα αξιολογούνται στο παρόν. Η αυξημένη πίεση στον τόπο, η σπανιότητα ορισμένων φυτών και η εντονότερη σύνδεσή τους με γαστρονομικά ή εμπορικά κριτήρια επηρεάζουν σταδιακά το πώς αναγνωρίζεται η σημασία τους. Η αλλαγή αυτή αφορά συγχρόνως το τοπίο, τη γνώση που έχει διαμορφωθεί γύρω από αυτό και την αξία που αποδίδεται σήμερα στα χόρτα. Η μετατόπιση αυτή παραπέμπει σε ευρύτερους προβληματισμούς για την εμπορευματοποίηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπου η αυξημένη ορατότητα μιας πρακτικής μπορεί να ενισχύσει την αξία της, αλλά και να μεταβάλει τα νοήματα, τα κριτήρια και τις χρήσεις της (Bortolotto, 2021; Pieroni et al., 2022).

Από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι οι κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές αγγίζουν ταυτόχρονα τον τόπο, τη γνώση που έχει διαμορφωθεί γύρω από αυτόν και τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούνται σήμερα τα χόρτα. Οι συμμετέχοντες περιγράφουν μεταβολές στα φυσικά χαρακτηριστικά του τοπίου, αναφέρονται σε διατάραξη των κύκλων πάνω στους οποίους στηριζόταν παλαιότερα η εμπειρική γνώση και επισημαίνουν ότι η πίεση σε ορισμένες περιοχές έχει αυξηθεί. Μέσα σε αυτή τη μεταβαλλόμενη συνθήκη, ο τόπος γίνεται λιγότερο προβλέψιμος, ενώ η γνώση που ήταν στενά δεμένη με αυτόν χρειάζεται να προσαρμοστεί σε μια πραγματικότητα μεγαλύτερης αστάθειας.

6.6 Πολιτισμική ταυτότητα, κληρονομιά και UNESCO

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα και βότανα της Κρήτης συνδέεται, για πολλούς συμμετέχοντες, με τον τρόπο ζωής, με τη μνήμη και με τη σχέση τους με τον τόπο, γεγονός που της προσδίδει σαφές πολιτισμικό βάρος. Οι αναφορές στην παράδοση και στην κληρονομιά συνδέονται με πρακτικές, με εμπειρίες και με αξίες που έχουν διαμορφωθεί μέσα στην καθημερινή ζωή. Η Σ5 το αποδίδει με ιδιαίτερη σαφήνεια όταν αναφέρει ότι

«Αφορά έναν τρόπο να φροντίζεις, να θυμάσαι, να ζεις πιο κοντά στον τόπο σου» (Σ5),

φράση μέσα από την οποία γίνεται σαφές ότι η πολιτισμική σημασία αυτής της γνώσης συνδέεται με έναν ορισμένο τρόπο να κατοικεί και να βιώνει κανείς τον τόπο του.

Στο ίδιο πνεύμα, οι συμμετέχοντες επιμένουν ότι η αξία αυτής της παράδοσης συνδέεται με τη συνέχισή της στην πράξη. Ο Σ4 αναφέρει ότι

«Αν το λες παράδοση, πρέπει να φαίνεται και στο πώς το δουλεύεις σήμερα» (Σ4),

ενώ ο Σ6 τονίζει ότι

«Δεν φτάνει να το λες. Άμα δεν το ζεις... ξεραίνεται κι αυτό σαν λόγος» (Σ6).

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η διατύπωση του Σ3

«Να χαθεί το σωστό. Να μείνει μόνο το όνομα και όχι η πράξη.» (Σ3),

μέσα από την οποία αποτυπώνεται ο φόβος να διατηρηθεί μόνο μια λεκτική ή συμβολική αναφορά στην παράδοση, ενώ θα έχει ατονήσει το ίδιο το βίωμά της. Οι αφηγήσεις δείχνουν ότι η κληρονομιά αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο όταν παραμένει δεμένη με την πράξη και με την καθημερινή εμπειρία. Η σημασία της συνδέεται με το αν εξακολουθεί να έχει θέση στην καθημερινή ζωή, αν περνά μέσα από χρήσεις και εμπειρίες που επαναλαμβάνονται στον χρόνο και αν παραμένει δεμένη με τους ανθρώπους που τη ζουν και με τον τόπο μέσα στον οποίο διαμορφώθηκε. Η ερμηνεία αυτή συνδέεται με την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως ζώσας πρακτικής, η οποία αναγνωρίζεται από τις ίδιες τις κοινότητες, μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και αναδημιουργείται σε σχέση με το περιβάλλον, την ιστορία και την καθημερινή ζωή των φορέων της (Pieroni et al., 2022; UNESCO, 2003).

Η πιθανή αναγνώριση από την UNESCO αξιολογείται, σε αυτό το πλαίσιο, με τρόπο κατά βάση θετικό, εφόσον θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει στο να γίνει αυτή η γνώση γνωστή σε ευρύτερο κοινό και, παράλληλα, να στηριχθεί η διατήρησή της. Χαρακτηριστικά, ο Σ10 αναφέρει ότι μια τέτοια αναγνώριση

«θα έδινε μεγαλύτερη ορατότητα»

και θα μπορούσε να λειτουργήσει

«σαν εργαλείο διατήρησης, ευαισθητοποίησης και ενδυνάμωσης της ίδιας της κοινότητας» (Σ10).

Η διατύπωση αυτή δείχνει ότι μια τέτοια αναγνώριση θεωρείται σημαντική όταν μπορεί να βοηθήσει την ίδια την κοινότητα να διατηρήσει τη γνώση της και να τη μεταδώσει παρακάτω. Η αξία της συνδέεται, επομένως, με το αν στηρίζει τη μνήμη, τη συνέχεια και την παρουσία αυτής της γνώσης στη ζωή των ανθρώπων. Με αυτή την έννοια, η πιθανή θεσμική αναγνώριση αποκτά νόημα όταν λειτουργεί ως μέσο διαφύλαξης, ορατότητας και κοινοτικής ενδυνάμωσης, σύμφωνα με τις αρχές της Σύμβασης του 2003 και τα κριτήρια εγγραφής στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO (UNESCO, 2003; UNESCO, χ.χ.).

Παράλληλα, οι συνεντεύξεις περιγράφουν και σαφείς επιφυλάξεις για τον τρόπο με τον οποίο μια τέτοια αναγνώριση θα μπορούσε να λειτουργήσει στην πράξη. Ο Σ4 αναφέρει με χαρακτηριστική λιτότητα ότι

«Το φοβάμαι μήπως γίνει βιτρίνα» (Σ4),

ενώ η Σ7 τονίζει ότι

«Από την άλλη, υπάρχει και ένας κίνδυνος όταν κάτι μπαίνει κάτω από την έννοια της παράδοσης, να παγώσει ή να παρουσιαστεί σαν κάτι στατικό. Ενώ στην πραγματικότητα αυτή η γνώση είναι ζωντανή, εξελίσσεται, προσαρμόζεται.» (Σ7).

Στο ίδιο πνεύμα, ο Σ10 επισημαίνει ότι

«Αν όλα αυτά μπουν κάτω από ένα επίσημο και ομοιόμορφο αφήγημα, υπάρχει ο κίνδυνος να χαθεί ακριβώς αυτή η εσωτερική ποικιλία, που είναι και ένα από τα πιο ουσιαστικά στοιχεία της.» (Σ10).

Πολύ χαρακτηριστική είναι και η παρατήρηση του Σ8 ότι

«Να γίνει πολύ κανόνας, πολύ τυποποιημένο.» (Σ8),

φράση που αποδίδει με άμεσο τρόπο την ανησυχία μήπως η γνώση αυτή χάσει την εσωτερική της ευελιξία. Οι αφηγήσεις δείχνουν ότι οι συμμετέχοντες βλέπουν με επιφύλαξη το ενδεχόμενο μιας θεσμικής αναγνώρισης, όταν αυτή οδηγεί σε μια πιο απλουστευμένη παρουσίαση της γνώσης. Η ανησυχία τους συνδέεται με το ενδεχόμενο να χαθούν οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις της, οι τοπικές ιδιαιτερότητες και ο τρόπος με τον οποίο αυτή βιώνεται στην πράξη, με αποτέλεσμα να παρουσιαστεί ως κάτι πιο ομοιόμορφο, πιο επιφανειακό και πιο απομακρυσμένο από την καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων που τη φέρουν. Οι επιφυλάξεις αυτές συνδέονται με ευρύτερους προβληματισμούς της βιβλιογραφίας για την ΑΠΚ, σύμφωνα με τους οποίους η θεσμική αναγνώριση και η αυξημένη ορατότητα μιας πρακτικής μπορούν να ενισχύσουν τη διαφύλαξή της, αλλά και να δημιουργήσουν κινδύνους τυποποίησης, εξωραϊσμού ή εμπορευματοποίησης, όταν η πρακτική αποκόπτεται από τους ίδιους τους φορείς της (Bortolotto, 2021; Smith, 2006).

Η ανησυχία αυτή συνδέεται στενά με το ότι η αξία αυτής της γνώσης βρίσκεται στην τοπικότητά της, στη βιωμένη εμπειρία και στις διαφοροποιήσεις που διατηρεί από τόπο σε τόπο και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Όταν η παράδοση απομακρύνεται από τις πρακτικές μέσα στις οποίες αποκτούσε νόημα και αρχίζει να παρουσιάζεται κυρίως ως τίτλος, ως εικόνα ή ως ένα γενικό πολιτισμικό στοιχείο, υπάρχει ο κίνδυνος να αποκοπεί από τους ανθρώπους που τη διαμόρφωσαν και εξακολουθούν να τη διατηρούν. Η ανησυχία αυτή αποτυπώνεται και στη φράση του Σ6

«Το αληθινό. Αυτό θα φοβούμουν. Μην το πάρουν απ' τα χέρια των ανθρώπων που το 'χουν ζήσει και το κάμουνε υπόθεση γραφείου, χαρτιού και τουρισμού. Εκεί χαλάει.» (Σ6),

μέσα από την οποία γίνεται σαφές ότι η αξία της κληρονομιάς συνδέεται και με το ποιοι παραμένουν φορείς της και ποιοι εξακολουθούν να έχουν λόγο στη συνέχισή της.

Γι' αυτό και η UNESCO αντιμετωπίζεται θετικά, όταν η αναγνώριση μπορεί να στηρίξει τη συνέχεια της πράξης, να διαφυλάξει την εσωτερική ποικιλία αυτής της γνώσης και να τη διατηρήσει δεμένη με την κοινότητα.

Μέσα από αυτές τις επιφυλάξεις αναδύεται και το ερώτημα της διαφύλαξης αυτής της γνώσης. Ο Σ9 το διατυπώνει με ιδιαίτερη σαφήνεια όταν αναφέρει ότι αυτά

«Νομίζω πως μπορούν να σωθούν μόνο αν συνδυαστούν δύο πράγματα: καταγραφή και πράξη. Η καταγραφή είναι σημαντική, βίντεο, ηχογραφήσεις, φωτογραφίες, συνταγές, τοπικές ονομασίες, μικρές αφηγήσεις από ανθρώπους που ξέρουν. Ιδίως σήμερα, τα ψηφιακά μέσα μπορούν να βοηθήσουν πολύ στο να μη χαθεί αυτό το υλικό. Αλλά δεν αρκεί να μείνει σε ένα αρχείο. Αν οι νεότεροι δεν βγουν μαζί με ανθρώπους που γνωρίζουν το πεδίο, αν δεν δουν τα χόρτα στην εποχή τους και στον τόπο τους, η γνώση θα μείνει μισή. Θα ξέρουν ίσως το όνομα, αλλά όχι τη σχέση. Οπότε, για μένα, το πιο ουσιαστικό είναι να υπάρξουν και τεκμήρια και εμπειρίες: να καταγράψουμε, αλλά και να περπατάμε μαζί στο πεδίο. Εκεί σώζεται πραγματικά αυτή η γνώση.» (Σ9).

Η φράση αυτή δείχνει ότι η διατήρηση της γνώσης γύρω από τα χόρτα και τα βότανα συνδέεται τόσο με την ανάγκη να αποτυπωθούν και να σωθούν όσα γνωρίζουν οι φορείς της όσο και με τη συνέχιση της επιτόπιας εμπειρίας, γνώση, η οποία φαίνεται να διατηρεί το νόημά της όταν παραμένει δεμένη με τον τόπο και με τις πρακτικές μέσα από τις οποίες μεταδιδόταν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα και βότανα της Κρήτης συγκροτείται ως εμπειρική, τοπική και πολιτισμικά ενταγμένη γνώση, η οποία δεν περιορίζεται στην αναγνώριση μεμονωμένων ειδών ή στη συλλογή ως τεχνική διαδικασία. Αντίθετα, η αναγνώριση των χόρτων εμφανίζεται στενά δεμένη με τον τόπο, την εποχικότητα, τα μικροπεριβάλλοντα όπου αναπτύσσονται τα φυτά, τις τοπικές ονομασίες τους και τις αισθητηριακές εμπειρίες που συνοδεύουν τη συλλογή, το καθάρισμα, το μαγείρεμα και την κατανάλωσή τους. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει τη θέση της εθνοβοτανικής βιβλιογραφίας ότι η γνώση για τα φυτά αποτελεί πολιτισμικά και οικολογικά ενταγμένο γνωστικό σύστημα, το οποίο διαμορφώνεται μέσα από τη σχέση ανθρώπων και περιβάλλοντος (Gaoue et al., 2017; Hurrell & Albuquerque, 2012).

Η σύνδεση αυτή αναδείχθηκε ιδιαίτερα στη θεματική της βιοπολιτισμικής γνώσης και των τρόπων αναγνώρισης, καθώς οι συμμετέχοντες δεν περιέγραψαν τα χόρτα ως αφηρημένες φυτικές κατηγορίες, αλλά ως στοιχεία ενός τοπίου που χρειάζεται να γνωρίζει κανείς στην πράξη. Η αναγνώριση παρουσιάστηκε ως αποτέλεσμα μακρόχρονης εξοικείωσης με το πού φυτρώνει κάθε φυτό, πότε εμφανίζεται, ποιο έδαφος το ευνοεί, ποια φυτά το περιβάλλουν και πώς μεταβάλλεται η παρουσία του μέσα στον ετήσιο κύκλο. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τη μελέτη των Pieroni et al. (2022) για την Κεντρική Κρήτη, όπου η συλλογή των χόρτων παρουσιάζεται ως βιοπολιτισμική πρακτική που εδράζεται σε εντοπισμένη οικολογική γνώση, αλλά και με τους Alrhoun et al. (2024), οι οποίοι δείχνουν ότι πρακτικές όπως η επιλογή και το βράσιμο πικρών χόρτων ενσωματώνουν ιστορικά διαμορφωμένες πολιτισμικές λογικές.

Η σχεσιακή διάσταση της γνώσης αποτυπώθηκε επίσης στη σημασία των τοπικών ονομασιών. Οι τοπικές λέξεις παρουσιάστηκαν ως φορείς εμπειρίας, μέσα από τις οποίες η κοινότητα αναγνωρίζει, ξεχωρίζει και εντάσσει τα φυτά στην καθημερινή της ζωή. Το εύρημα αυτό συνδέεται με την εθνοβοτανική βιβλιογραφία, σύμφωνα με την οποία οι λαϊκές ταξινομήσεις αποτυπώνουν πολιτισμικά σχήματα γνώσης και χρήσης, που οργανώνονται με βάση την εμπειρία, τη γεύση, τη χρήση και την τοπική

σημασία των φυτών (Gaoue et al., 2017). Έτσι, η ονοματοδοσία δεν αφορά μόνο το «πώς λέγεται» ένα φυτό, αλλά και το πώς γίνεται κοινωνικά γνωστό και οικείο μέσα στην κοινότητα.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν και τα ευρήματα για την αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία. Η ποιότητα των χόρτων περιγράφεται μέσα από τη μυρωδιά, την τρυφερότητα, την πίκρα, τη φρεσκάδα, την αφή και τη συνολικότερη αίσθηση που αφήνει το φυτό στο σώμα, δείχνοντας ότι η αξιολόγησή του περνά από άμεση και βιωμένη επαφή. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τους Alrhoun et al. (2024) και Pieroni et al. (2022), σύμφωνα με τους οποίους η εμπλοκή με τα χόρτα αποτελεί βιωματική πρακτική που περνά από τις αισθήσεις, τη μνήμη και την εξοικείωση με τον τόπο. Στην παρούσα έρευνα, ο τόπος της συλλογής αναδεικνύεται ως χώρος όπου η γνώση αποκτά βάθος, η μνήμη ενεργοποιείται και η προσοχή στρέφεται στα ιδιαίτερα γνωρίσματα του τοπίου.

Ανάλογη βαρύτητα έχει και η θεματική των πρακτικών συλλογής και της οικολογικής ηθικής. Οι συμμετέχοντες περιέγραψαν τη συλλογή ως διαδικασία που διέπεται από μέτρο, προσοχή, αυτοσυγκράτηση και επίγνωση των ορίων του τόπου. Το να μην ξεριζώνεις, να αφήνεις το φυτό να ξαναβεί και να μη μαζεύεις όσα δεν γνωρίζεις με ασφάλεια εμφανίστηκε ως βασική ηθική αρχή της πρακτικής. Το εύρημα αυτό συνδέεται με την εθνοβοτανική βιβλιογραφία, σύμφωνα με την οποία η γνώση των φυτών οργανώνεται μέσα σε πλαίσια ηθικής διαχείρισης και κοινωνικά διαμορφωμένων κανόνων χρήσης του περιβάλλοντος (Gaoue et al., 2017). Στην περίπτωση της Κρήτης, η ηθική αυτή εμφανίζεται ως καθημερινή στάση απέναντι στη γη, η οποία καλλιεργείται μέσα από μακρόχρονη βιωματική σχέση με τον τόπο.

Όσον αφορά τη συνέχεια και τον μετασχηματισμό της γνώσης, τα ευρήματα δείχνουν ότι η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα και βότανα της Κρήτης διατηρεί ακόμη ισχυρή παρουσία, χωρίς όμως να αναπαράγεται πλέον με τους ίδιους όρους που τη στήριζαν στο παρελθόν. Η διαγενεακή μετάδοση συνδέεται με μορφές μάθησης που αναπτύσσονταν μέσα στην καθημερινή συνύπαρξη, στην κοινή παρουσία στον τόπο και στη σταδιακή εξοικείωση με τη συλλογή, την αναγνώριση και τη χρήση των χόρτων. Η εικόνα αυτή συνδέεται με μελέτες που αναδεικνύουν τα χόρτα ως στοιχείο καθημερινής ζωής, βιωμένης σχέσης με το τοπίο και πολιτισμικής συνέχειας (Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022).

Τα αποτελέσματα, ωστόσο, δείχνουν ότι αυτή η συνέχεια είναι πλέον πιο εύθραυστη. Οι συμμετέχοντες επισήμαναν ότι η γνώση δεν περνά σήμερα με την ίδια φυσικότητα από τη μία γενιά στην άλλη, καθώς έχουν αραιώσει οι καθημερινές συνθήκες συνύπαρξης μέσα στις οποίες οι νεότεροι μάθαιναν παρατηρώντας και συμμετέχοντας. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με την προσέγγιση ότι η πολιτισμική συνέχεια δεν εξαρτάται μόνο από την ύπαρξη μιας παράδοσης, αλλά και από τους κοινωνικούς όρους που επιτρέπουν την ενεργή μεταβίβασή της (Duvellé, 2014; Fragkou et al., 2021; UNESCO, 2003).

Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι οι συμμετέχοντες δεν απέδωσαν την αποδυνάμωση της μετάδοσης αποκλειστικά σε μειωμένο ενδιαφέρον των νεότερων. Οι αφηγήσεις έστρεψαν την προσοχή κυρίως στις αλλαγές του τρόπου ζωής, στη χαλάρωση της καθημερινής σχέσης με την ύπαιθρο και στην αραιώση των περιστάσεων μέσα στις οποίες η γνώση περνούσε παλαιότερα σχεδόν αβίαστα. Έτσι, η ευθραυστότητα της γνώσης δεν αφορά μόνο την πολιτισμική της αξία, αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες αναπαραγωγής της.

Η μεταβολή αυτή συνδέεται στενά με τις κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές που καταγράφηκαν στις συνεντεύξεις. Οι συμμετέχοντες περιέγραψαν έναν τόπο που έχει αλλάξει αισθητά, με λιγότερα νερά, μεγαλύτερη ξηρασία, μεταβολές στα χωράφια και στα σημεία συλλογής, καθώς και αίσθηση ότι ο φυσικός κύκλος δεν ακολουθεί πλέον τη σταθερότητα που στήριζε παλαιότερα την εμπειρική γνώση. Οι παρατηρήσεις αυτές συνδέονται με μελέτες για το κρητικό τοπίο, οι οποίες δείχνουν ότι οι μεταβολές στη χρήση γης, στις καλλιεργητικές πρακτικές και στις κοινωνικοοικονομικές πιέσεις επηρεάζουν το οικολογικό υπόβαθρο των τοπικών πρακτικών (Jouffroy-Bapicot et al., 2021; Rackham & Moody, 1996; Siebert, 2004).

Αντίστοιχα, οι συμμετέχοντες μίλησαν για αυξημένη ζήτηση, για περισσότερους συλλέκτες χωρίς επαρκή γνώση, αλλά και για πιέσεις που συνδέονται με τον τουρισμό, την αλλαγή χρήσεων γης και τη φθορά της σχέσης με τον τόπο. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με μελέτες που δείχνουν ότι το πολιτιστικό τοπίο της Κρήτης υφίσταται σύνθετες κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές πιέσεις (Alexandrakis et al., 2023; Chifos, 2019; Vourdoubas, 2025). Η παρούσα έρευνα προσθέτει ότι οι μεταβολές αυτές βιώνονται από τους φορείς της γνώσης ως απώλεια προσανατολισμού, σταθερότητας και συνέχειας μέσα στον ίδιο τον τόπο.

Η ευθραυστότητα δεν αφορά μόνο το φυσικό πεδίο της συλλογής, αλλά και την κοινωνική μνήμη που περιβάλλει τα φυτά. Όταν ένα φυτό σπανίζει ή παύει να συναντάται με τη συχνότητα του παρελθόντος, περιορίζεται και η σχετική γνώση γύρω από αυτό. Έτσι, η οικολογική αποδυνάμωση συνδέεται άμεσα με τη γνωστική και πολιτισμική αποδυνάμωση, επιβεβαιώνοντας ότι η βιοπολιτισμική γνώση εξαρτάται από τις υλικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που τη στηρίζουν (Hurrell & Albuquerque, 2012; Steward, 1972).

Παράλληλα, ο μετασχηματισμός της γνώσης δεν σημαίνει μόνο απώλεια. Σε αρκετές περιπτώσεις αναδύονται νέες διαδρομές μέσα από τις οποίες η γνώση ανασυντίθεται και αποκτά νέα κοινωνική παρουσία, όπως η γαστρονομία, η εκπαίδευση, οι βιωματικές δράσεις, η εθνολογική και βοτανική έρευνα και οι υβριδικές μορφές εμπλοκής με τον τόπο. Η συνέχεια αυτής της γνώσης δεν εξαρτάται μόνο από την αναπαραγωγή του παρελθόντος, αλλά και από τη δημιουργία νέων συνθηκών μέσα στις οποίες παραμένει συνδεδεμένη με τον τόπο, την πράξη και την κοινότητα.

Η εικόνα που προκύπτει είναι σύνθετη: η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα της Κρήτης εμφανίζει σημάδια ευθραυστότητας, καθώς επηρεάζεται από τη μεταβολή των τρόπων ζωής, την αποδυνάμωση των παλαιών μορφών μαθητείας και την αστάθεια του τοπίου. Ταυτόχρονα, διατηρεί προσαρμοστικότητα και κοινωνική δυναμική, καθώς επανερμηνεύεται μέσα από νέα πεδία εμπλοκής. Επομένως, η διαφύλαξή της δεν μπορεί να στηριχθεί μόνο στη νοσταλγική αναφορά στο παρελθόν, αλλά χρειάζεται τρόπους συνέχειας που να ανταποκρίνονται στις σημερινές κοινωνικές και οικολογικές συνθήκες.

Σε επίπεδο πολιτισμικής ταυτότητας και άυλης κληρονομιάς, τα ευρήματα δείχνουν ότι η γνώση γύρω από τα άγρια χόρτα και βότανα της Κρήτης δεν αντιμετωπίζεται από τους συμμετέχοντες ως απλό σύνολο διατροφικών συνηθειών. Αντίθετα, συνδέεται με τον τρόπο ζωής, τη μνήμη, την καθημερινή σχέση με τον τόπο και την αίσθηση του ανήκειν. Η πολιτισμική της σημασία προκύπτει επειδή εξακολουθεί να έχει θέση στη ζωή των ανθρώπων, να οργανώνει εμπειρίες και να δίνει μορφή σε μια τοπική αίσθηση συνέχειας. Η εικόνα αυτή συνάδει με τη Σύμβαση της UNESCO, σύμφωνα με την οποία η ΑΠΚ αποτελεί ζώσα πρακτική που διατηρείται μέσα από τη συνεχή αναδημιουργία της από τις ίδιες τις κοινότητες (UNESCO, 2003),

αλλά και με τη σχετική βιβλιογραφία που την προσεγγίζει ως εξελισσόμενο πεδίο συλλογικής μνήμης και κοινωνικής αναπαραγωγής (Duveller, 2014; Pietrobruno, 2009).

Εξίσου σημαντικό είναι ότι οι συμμετέχοντες συνέδεσαν την αξία της παράδοσης με τη συνέχισή της στην πράξη. Η κληρονομιά δεν αποκτά νόημα επειδή απλώς αναγνωρίζεται ως «παράδοση», αλλά επειδή εξακολουθεί να ασκείται, να επαναλαμβάνεται και να διατηρεί σχέση με τους ανθρώπους και τον τόπο όπου διαμορφώθηκε. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι οι φορείς της γνώσης αντιλαμβάνονται την πολιτισμική της αξία μέσα από μια λογική ζώσας συνέχειας και όχι μουσειακής διατήρησης, σε συνάφεια με κριτικές προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν την κληρονομιά ως κοινωνική χρήση, εμπειρία και πρακτική στο παρόν (Smith, 2006; Smith & Waterton, 2013).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πιθανή αναγνώριση των πρακτικών που σχετίζονται με τα άγρια χόρτα της Κρήτης από την UNESCO αποτιμάται κατά βάση θετικά, αλλά όχι άκριτα. Οι συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι μια τέτοια προοπτική θα μπορούσε να ενισχύσει την ορατότητα, τη σημασία και τη διατήρηση της γνώσης, στοιχείο που συμφωνεί με τη βιβλιογραφία για τη συμβολή της θεσμικής αναγνώρισης στη διαφύλαξη, την κοινοτική ενδυνάμωση και τη βιώσιμη ανάπτυξη (Aikawa-Faure, 2008; Blake, 2015; Elena & Emilio, 2016; Parente & Sinibaldi, 2020). Ωστόσο, η αξία της αναγνώρισης συνδέεται με το αν μπορεί πράγματι να στηρίξει την κοινότητα, τη μνήμη και τη συνέχιση της πρακτικής μέσα στη ζωή των ανθρώπων.

Οι επιφυλάξεις των συμμετεχόντων αφορούν κυρίως τον κίνδυνο απλοποίησης, τυποποίησης ή ομογενοποίησης της γνώσης. Η ανησυχία τους είναι ότι μια θεσμική αναγνώριση μπορεί να περιορίσει τις τοπικές διαφορές, τις εσωτερικές αποχρώσεις και τη βιωμένη σχέση με την πράξη, προβάλλοντας την παράδοση ως πιο ενιαία και στατική από ό,τι είναι. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με κριτικές προσεγγίσεις της ΑΠΚ, οι οποίες επισημαίνουν ότι οι διαδικασίες αναγνώρισης μπορούν να παγιώσουν πρακτικές που στην πραγματικότητα είναι ρευστές, διαφοροποιημένες και ιστορικά μεταβαλλόμενες (Bortolotto, 2021; Duveller, 2014; Pietrobruno, 2009).

Οι αφηγήσεις φέρνουν στο προσκήνιο και τον προβληματισμό για τη σχέση ανάμεσα στη θεσμική αναγνώριση και την πιθανή απομάκρυνση της γνώσης από τους ίδιους τους φορείς της. Η ανησυχία μήπως η παράδοση γίνει «βιτρίνα», παρουσιαστεί ως στατική ή «φύγει από τα χέρια» αυτών που τη ζουν, δείχνει ότι οι συμμετέχοντες

συνδέουν την αυθεντικότητα όχι με μια ιδεατή καθαρότητα του παρελθόντος, αλλά με τη διατήρηση της σχέσης ανάμεσα στην πράξη, την κοινότητα και τη δυνατότητα των φορέων να έχουν λόγο στη συνέχισή της. Η θέση αυτή συνάδει με την έμφαση της UNESCO στην κοινότητα ως φορέα της ΑΠΚ, αλλά και με κριτικές προσεγγίσεις που επισημαίνουν τους κινδύνους κρατοκεντρικής, τεχνοκρατικής ή αγοραίας διαχείρισης της κληρονομιάς (Aikawa-Faure, 2008; Blake, 2015; Bortolotto, 2021; UNESCO, 2003).

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και ο προβληματισμός για την εμπορευματοποίηση. Η ανάδειξη της κληρονομιάς δεν είναι εξ ορισμού αρνητική, γίνεται όμως προβληματική όταν αποδυναμώνει τον έλεγχο των κοινοτήτων ή μετατρέπει την πρακτική σε προϊόν αποκομμένο από το κοινωνικό και οικολογικό της υπόβαθρο (Bortolotto, 2021; Ubertaini, 2022). Οι επιφυλάξεις απέναντι στη «βιτρίνα», στην τυποποίηση και στην επιφανειακή προβολή στρέφονται, επομένως, όχι ενάντια στην αναγνώριση καθαυτή, αλλά σε μορφές ανάδειξης που θα μπορούσαν να εξασθενήσουν την εσωτερική ποικιλία και τη βιωμένη διάσταση της γνώσης.

Τέλος, οι συμμετέχοντες συνέδεσαν την αναγνώριση με το ζήτημα της διαφύλαξης, δίνοντας έμφαση στην ανάγκη να συνδυαστούν η καταγραφή και η πράξη. Η γνώση γύρω από τα χόρτα και τα βότανα δεν μπορεί να διατηρηθεί ουσιαστικά μόνο μέσα από αρχεία ή καταλόγους, αλλά χρειάζεται να συνεχίσει να βιώνεται, να μεταδίδεται εμπειρικά και να έχει θέση στις πρακτικές των ανθρώπων. Η διαπίστωση αυτή συνάδει με τον πυρήνα της Σύμβασης του 2003, όπου η διαφύλαξη της ΑΠΚ συνδέεται με τη διατήρηση των όρων μέσα στους οποίους οι πρακτικές αναπαράγονται ως ζώσες μορφές πολιτισμού και όχι ως παγιωμένα κατάλοιπα (Duvell, 2014; Parente & Sinibaldi, 2020; Smith, 2006; Smith & Waterton, 2013; UNESCO, 2003).

Η έρευνα έδειξε ότι η γνώση γύρω από τα άγρια βρώσιμα χόρτα και βότανα της Κρήτης συγκροτεί ένα σύνθετο πεδίο βιοπολιτισμικής εμπειρίας, όπου συνδέονται η τοπική οικολογική γνώση, η αισθητηριακή και ενσώματη εξοικείωση, η μνήμη, η καθημερινή πρακτική και η πολιτισμική ταυτότητα. Η αναγνώριση των φυτών δεν περιορίζεται σε ονομασίες ή χρήσεις, αλλά συνδέεται με το τοπίο, την εποχικότητα, τα μικροπεριβάλλοντα και τη σωματική εμπλοκή του ανθρώπου με το φυτό. Παράλληλα, η συλλογή εμφανίστηκε ως πρακτική που διέπεται από μέτρο, φροντίδα και οικολογική ευθύνη, καθώς οι συμμετέχοντες τόνισαν τη σημασία του να γνωρίζει κανείς τι παίρνει,

πόσο παίρνει και τι αφήνει πίσω του. Η μυρωδιά, η πίκρα, η τρυφερότητα, η φρεσκάδα και η αίσθηση του φυτού στο χέρι αναδείχθηκαν ως βασικοί τρόποι αναγνώρισης, αξιολόγησης και μνήμης, δείχνοντας ότι η σχέση με τα χόρτα υπερβαίνει το επίπεδο της τροφής και συνδέεται με βιώματα, οικογενειακές μνήμες και την εμπειρία του τόπου.

Η έρευνα έδειξε, επίσης, ότι η διαγενεακή μετάδοση αυτής της γνώσης έχει μεταβληθεί αισθητά, καθώς οι παλαιότερες μορφές μάθησης μέσα από την κοινή παρουσία στον τόπο και τη μαθητεία στην πράξη εμφανίζονται σήμερα λιγότερο διαθέσιμες. Η εξασθένηση αυτή συνδέεται κυρίως με τη μεταβολή των όρων ζωής και την αραίωση της καθημερινής σχέσης με την ύπαιθρο, ενώ ταυτόχρονα η γνώση αναζητεί νέες διαδρομές συνέχειας μέσα από τη γαστρονομία, την εκπαίδευση, τις βιωματικές δράσεις και την έρευνα. Οι κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές, όπως η ξηρασία, οι μεταβολές στα νερά, η αστάθεια των εποχικών κύκλων και η πίεση στους τόπους συλλογής, επηρεάζουν όχι μόνο τη διαθεσιμότητα των φυτών, αλλά και τη δυνατότητα των ανθρώπων να προσανατολίζονται μέσα στο τοπίο με την παλαιότερη σταθερότητα. Τέλος, η πιθανή αναγνώριση της πρακτικής ως στοιχείου ΑΠΚ αντιμετωπίστηκε θετικά μόνο στον βαθμό που μπορεί να ενισχύσει τη διατήρησή της χωρίς να την τυποποιήσει, να την αποκόψει από τους ανθρώπους που τη ζουν ή να αποδυναμώσει την εσωτερική της ποικιλία.

Σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα, η έρευνα έδειξε ότι οι κάτοικοι και οι φορείς της σχετικής γνώσης στην Κρήτη περιγράφουν τα άγρια χόρτα μέσα από ένα σύνθετο σύστημα τοπικών ονομασιών, χρήσεων, περιβαλλοντικών δεικτών και πολιτισμικών σημασιών. Η συλλογή, η αναγνώριση, η μαγειρική και η κατανάλωσή τους συνοδεύονται από έντονο αισθητηριακό, συναισθηματικό και βιωματικό περιεχόμενο, ενώ η γνώση αποκτάται κυρίως μέσα από μαθητεία στην πράξη και διαγενεακή συνύπαρξη. Παράλληλα, η σχέση με τα χόρτα αναδείχθηκε ως τρόπος σχέσης με τη φύση και το τοπίο, ενώ οι κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές επηρεάζουν τόσο το πεδίο της συλλογής όσο και την πολιτισμική μνήμη που το συνοδεύει. Τέλος, οι συμμετέχοντες απέδωσαν στην πρακτική αυτή ισχυρό πολιτισμικό βάρος, τη συνέδεσαν με την τοπική ταυτότητα και αντιμετώπισαν τη θεσμική αναγνώριση θετικά, υπό τον όρο ότι δεν θα οδηγήσει σε τυποποίηση, απομάκρυνση από την κοινότητα ή απώλεια της ζωντανής της διάστασης.

Η σημασία της παρούσας έρευνας εντοπίζεται στο ότι ανέδειξε τα άγρια χόρτα της Κρήτης ως πεδίο συνάντησης εθνοβοτανικής γνώσης, πολιτισμικής μνήμης, ενσώματης εμπειρίας, οικολογικής ηθικής και τοπικής ταυτότητας. Η πρακτική της συλλογής και χρήσης τους δεν προκύπτει ως περιθωριακό πολιτισμικό στοιχείο, αλλά ως ζώσα βιοπολιτισμική πρακτική που φωτίζει τη σχέση ανθρώπου, τόπου και κληρονομιάς στη σύγχρονη Κρήτη. Επομένως, η προστασία της δεν μπορεί να στηριχθεί μόνο σε απλή καταγραφή ή συμβολική αναγνώριση, αλλά χρειάζεται να αντιμετωπιστεί ως ζώσα πρακτική, δεμένη με τον τόπο, τη βιωματική εμπειρία, τις τοπικές ονομασίες, τις αισθητηριακές μορφές εξοικείωσης και τις σχέσεις μέσα από τις οποίες μεταδίδεται, σε συμφωνία με τη λογική της ΑΠΚ και της βιώσιμης διαχείρισης της κληρονομιάς (Blake, 2015; Duvelle, 2014; Parente & Sinibaldi, 2020; UNESCO, 2003).

Βασική κατεύθυνση πολιτιστικής πολιτικής είναι η κοινοτικά θεμελιωμένη διαφύλαξη, καθώς η έρευνα έδειξε ότι οι φορείς της γνώσης αντιλαμβάνονται την αξία της κληρονομιάς μέσα από τη συνέχισή της στην πράξη και τη δυνατότητά τους να παραμένουν ενεργοί στη διαχείρισή της. Η προστασία της, επομένως, δεν θα πρέπει να οργανωθεί αποκλειστικά μέσα από διοικητικά σχήματα, αλλά μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες στις οποίες τοπικές κοινότητες, βιωματικοί γνώστες, συλλέκτες, μάγειρες, εκπαιδευτικοί και πολιτιστικοί φορείς θα συνδιαμορφώνουν τις προτεραιότητες, τις μορφές καταγραφής και τα μέτρα διαφύλαξης. Στην ίδια λογική, οι πολιτικές διαφύλαξης χρειάζεται να ενισχύσουν βιωματικές και επιτόπιες μορφές μετάδοσης, όπως σχολικά προγράμματα, διαγενεακές εξορμήσεις πεδίου, τοπικά εργαστήρια συλλογής και αναγνώρισης και δράσεις συνεργασίας με σχολεία, συλλόγους και τοπικούς γνώστες, ώστε η γνώση να μεταδίδεται μέσα από κοινή παρουσία στον τόπο, παρατήρηση, δοκιμή και σταδιακή εξοικείωση με το περιβάλλον (Aikawa-Faure, 2008; Anagnostopoulos et al., 2021; Fanioudaki et al., 2024; Kalathaki, 2018; Kalochristianakis et al., 2016; Kyriakidis & Anagnostopoulos, 2017; Smith, 2006; Smith & Waterton, 2013; UNESCO, 2003).

Παράλληλα, απαιτείται συστηματική καταγραφή της γνώσης, χωρίς όμως αυτή να αποσπάται από την πράξη. Τοπικά αρχεία προφορικής μνήμης, ηχητικές και οπτικοακουστικές καταγραφές, χαρτογραφήσεις τοπικών ονομασιών, διαδρομών συλλογής και αφηγήσεων μπορούν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά, εφόσον σχεδιάζονται με τη συμμετοχή των φορέων της γνώσης και δεν υποκαθιστούν τη

ζωντανή εμπειρία. Η τεκμηρίωση χρειάζεται να υπηρετεί τη συνέχεια της πρακτικής και όχι να την αντικαθιστά. Τέλος, η διαφύλαξη αυτής της άυλης κληρονομιάς προϋποθέτει προστασία του κοινωνικο-οικολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, καθώς η ξηρασία, οι αλλαγές στη χρήση γης, η περιβαλλοντική πίεση και οι μεταβολές στο τοπίο επηρεάζουν όχι μόνο τη διαθεσιμότητα των χόρτων, αλλά και τη δυνατότητα των ανθρώπων να διατηρούν βιώσιμη σχέση με τον τόπο και τη σχετική γνώση. Για τον λόγο αυτό, απαιτείται διατομεακή συνεργασία ανάμεσα στην πολιτιστική πολιτική, την περιβαλλοντική διαχείριση, την αγροτική πολιτική και τον τοπικό χωρικό σχεδιασμό, ώστε το βιοπολιτισμικό τοπίο να αντιμετωπίζεται ως ενιαίο πεδίο (Alexandrakis et al., 2023; Jouffroy-Bapicot et al., 2021; Parente & Sinibaldi, 2020; Pietrobruno, 2009; Rackham & Moody, 1996; Siebert, 2004; UNESCO, 2003).

Παράλληλα, οι πολιτικές ανάδειξης χρειάζεται να αποφεύγουν την τυποποίηση, την ομογενοποίηση και τη λογική της «βιτρίνας». Η έρευνα έδειξε ότι οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζουν θετικά την πιθανότητα ευρύτερης αναγνώρισης, αλλά μόνο εφόσον αυτή δεν παρουσιάσει τη γνώση ως στατική, ενιαία ή επιφανειακή. Κάθε πιθανή διαδικασία ένταξης σε εθνικούς ή διεθνείς καταλόγους, καθώς και κάθε δράση δημόσιας προβολής, θα πρέπει επομένως να σχεδιάζεται με σεβασμό στην εσωτερική ποικιλία της πρακτικής, στις τοπικές διαφοροποιήσεις και στον ενεργό ρόλο των κοινοτήτων ως φορέων της γνώσης. Για τον λόγο αυτό, είναι κρίσιμη η ενίσχυση της κοινοτικής ικανότητας συμμετοχής μέσα από διαδικασίες ενημέρωσης, συνεργασίας και προετοιμασίας, ώστε οι ίδιοι οι φορείς να συνδιαμορφώνουν τους όρους της εκπροσώπησης, τους φακέλους τεκμηρίωσης και τα μέτρα διαφύλαξης (Aikawa-Faure, 2008; Blake, 2015; Bortolotto, 2021; Smith, 2006; Ubertazzi, 2022).

Η προσεκτική σύνδεση της πρακτικής με ήπιες μορφές τοπικής ανάπτυξης μπορεί επίσης να λειτουργήσει υποστηρικτικά, ιδίως στους τομείς της γαστρονομίας, της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και του πολιτιστικά ευαίσθητου τουρισμού. Η γνώση για τα χόρτα φαίνεται ήδη να επανεγγράφεται σε νέες κοινωνικές διαδρομές, μέσα από γαστρονομικές χρήσεις, βιωματικές δράσεις, οικοτουριστικές πρωτοβουλίες και εκπαιδευτικά προγράμματα. Οι μορφές αυτές μπορούν να συμβάλουν στη συνέχιση της γνώσης μόνο εφόσον παραμένουν δεμένες με την κοινότητα και δεν μετατρέπουν την πρακτική σε αποπλαισιωμένο καταναλωτικό θέμα. Σε αυτή την κατεύθυνση, η πολιτιστική πολιτική θα μπορούσε να ενισχύσει τοπικά δίκτυα συνεργασίας ανάμεσα σε παραγωγούς, μάγειρες, σχολεία, πολιτιστικούς φορείς και μικρές επιχειρήσεις, με

στόχο δράσεις που στηρίζουν την τοπική οικονομία χωρίς να παραμορφώνουν το πολιτισμικό και οικολογικό περιεχόμενο της πρακτικής (Hawkes, 2001; Soini & Birkeland, 2014; Soini et al., 2015; Trihas, 2024; Vallega, 2007).

Η παρούσα έρευνα, ως ποιοτική και ερμηνευτική προσέγγιση, αποσκοπούσε στην εις βάθος κατανόηση της βιωμένης γνώσης, των πρακτικών και των πολιτισμικών σημασιών που συνδέονται με τα άγρια χόρτα και βότανα της Κρήτης και, επομένως, δεν επιδίωξε τη στατιστική γενίκευση των ευρημάτων ούτε την εξαντλητική αποτύπωση όλων των τοπικών παραλλαγών. Το δείγμα συγκροτήθηκε με σκόπιμη δειγματοληψία και περιλάμβανε δέκα συμμετέχοντες με πλούσια αλλά επιλεγμένη εμπειρία, γεγονός που επέτρεψε την παραγωγή ποιοτικά πυκνού υλικού, χωρίς να καλύπτει το πλήρες εύρος κοινωνικών, γεωγραφικών και επαγγελματικών διαφοροποιήσεων. Επιπλέον, η έρευνα εστίασε σε πρόσωπα με ουσιαστική σχέση με το αντικείμενο, αφήνοντας λιγότερο διερευνημένες άλλες εκδοχές σχέσης με τα χόρτα, όπως εκείνες νεότερων ηλικιακών ομάδων, πληθυσμών με ασθενέστερη σύνδεση με την ύπαιθρο ή περιοχών που δεν εκπροσωπήθηκαν. Περιορισμό αποτέλεσε και η διαδικτυακή διεξαγωγή των συνεντεύξεων, καθώς, παρότι διευκόλυνε την πρόσβαση στους συμμετέχοντες και την ανάπτυξη εκτενών αφηγήσεων, δεν επέτρεψε επιτόπια παρατήρηση των πρακτικών συλλογής, στοιχείο σημαντικό για μια γνώση που συνδέεται με το σώμα, την κίνηση στο πεδίο, την αφή, το βλέμμα και τη βιωματική εξοικείωση με το τοπίο. Τέλος, η έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως στη σκοπιά των φορέων της γνώσης και λιγότερο στις θεσμικές και διοικητικές πλευρές της ΑΠΚ, με αποτέλεσμα ζητήματα όπως η πρακτική δυνατότητα ένταξης στον Εθνικό Κατάλογο, οι όροι μιας πιθανής υποψηφιότητας ή οι σχέσεις ανάμεσα σε τοπικούς φορείς και κρατικούς μηχανισμούς να μην εξεταστούν σε ιδιαίτερο βάθος.

Από τα παραπάνω προκύπτουν σαφείς κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα. Χρήσιμη θα ήταν η ανάπτυξη εκτεταμένων εθνογραφικών ερευνών πεδίου, με συμμετοχική παρατήρηση σε εξορμήσεις συλλογής, οικιακές διαδικασίες καθαρίσματος και μαγειρικής και τοπικά πλαίσια μετάδοσης της γνώσης, ώστε να φωτιστούν πιο ολοκληρωμένα οι ενσώματες, χωρικές και σχεσιακές όψεις της πρακτικής. Η διεύρυνση της γεωγραφικής και κοινωνικής εμβέλειας, μέσα από συγκριτικές μελέτες ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές της Κρήτης ή σε άλλες νησιωτικές και μεσογειακές κοινότητες, θα μπορούσε να αναδείξει ποιες όψεις της γνώσης είναι έντονα τοπικές και ποιες εμφανίζουν ευρύτερες συγγένειες. Ιδιαίτερη

σημασία θα είχε, επίσης, η εστίαση σε νεότερες γενιές, αστικά περιβάλλοντα ή άτομα που προσεγγίζουν τα χόρτα μέσα από νέες διαδρομές, όπως η γαστρονομία, η περιβαλλοντική εκπαίδευση και ο βιωματικός τουρισμός. Τέλος, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εξετάσουν συστηματικότερα τη σχέση ανάμεσα στις κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και στην αποδυνάμωση ή ανασύνθεση της σχετικής γνώσης, συνδυάζοντας ποιοτικές προσεγγίσεις με δεδομένα για τις περιβαλλοντικές μεταβολές, τις χρήσεις γης και τις τοπικές πιέσεις που δέχεται το βιοπολιτισμικό τοπίο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Aikawa-Faure, N. (2008). From the proclamation of masterpieces to the convention for the safeguarding of intangible cultural heritage. In *Intangible heritage* (pp. 27-58). Routledge.
- Alexakis, D., & Sarris, A. (2010). Environmental and human risk assessment of the prehistoric and historic archaeological sites of Western Crete (Greece) with the use of GIS, remote sensing, fuzzy logic and neural networks. In *Digital Heritage: Third International Conference, EuroMed 2010, Lemessos, Cyprus, November 8-13, 2010. Proceedings 3* (pp. 332-342). Springer Berlin Heidelberg.
- Alexandrakis, G., Petrakis, S., Rempis, N., Parasyris, A., & Kampanis, N. (2023, March). Environmental and socioeconomic pressures and cultural heritage degradation. Evidence from Elounda, Crete Island. In *International Conference on Transdisciplinary Multispectral Modeling and Cooperation for the Preservation of Cultural Heritage* (pp. 298-307). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Alrhoun, M., Sulaiman, N., Haq, S. M., Abidullah, S., Prakofjewa, J., Krigas, N., ... & Sōukand, R. (2024). Is Boiling bitter greens a legacy of ancient crete? Contemporary foraging in the Minoan Refugium of the Lasithi Plateau. *Foods*, 13(22), 3588.
- Anagnostopoulos, A., Kyriakidis, E., & Stefanou, E. (2022). Making heritage together: archaeological ethnography and community engagement with a rural community. Routledge.
- Anagnostopoulos, A., Stefanou, E., & Kyriakidis, E. (2021). Teaching, researching and living in the field: the challenges of applied ethnography as education. *Teaching Anthropology*, 10(2), 163-168.
- Biscotti, N., Bonsanto, D., & Laghetti, G. (2022). Ethnobotanical study on traditional use of local fruit varieties in Gargano Promontory (Apulia, Italy). *Genetic Resources and Crop Evolution*, 1-55.
- Blake, J. (2015). *International cultural heritage law*. OUP Oxford.

- Boati, P., & Lombardi, P. (2010). The role of Interpretative strategies for sustainable tourism. In Sustainable Architecture & urban development (Vol. 2, pp. 491-505). CSAAR-Center for the Study of Architecture in Arab Region (JOR).
- Bortolotto, C. (2021). Commercialization without over-commercialization: normative conundrums across heritage rationalities. *International Journal of Heritage Studies*, 27(9), 857-868.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Brinkmann, S. (2014). 14 Unstructured and Semi-Structured Interviewing. *The Oxford handbook of qualitative research*, 277.
- Cañellas-Boltà, N., Riera-Mora, S., Orengo, H. A., Livarda, A., & Knappett, C. (2018). Human management and landscape changes at Palaikastro (Eastern Crete) from the Late Neolithic to the Early Minoan period. *Quaternary Science Reviews*, 183, 59-75.
- Chifos, C. (2019). Panel 8. Paper 8.1 Tourism, Dams and Greed: Lessons from the destruction of a rural cultural landscape in Crete.
- Corti, L., Day, A., & Backhouse, G. (2000, December). Confidentiality and informed consent: Issues for consideration in the preservation of and provision of access to qualitative data archives. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* (Vol. 1, No. 3). Freie Universität Berlin.
- Dimitrakopoulos, P. G., Memtsas, D., & Troumbis, A. Y. (2004). Questioning the effectiveness of the Natura 2000 Special Areas of Conservation strategy: the case of Crete. *Global Ecology and Biogeography*, 13(3), 199-207.
- Dimitriadis, K. M., Karavergou, S., Tsiftoglou, O. S., Karapatzak, E., Paschalidis, K., Hadjipavlou-Litina, D., ... & Lazari, D. (2024). Nutritional value, major chemical compounds, and biological activities of *Petromarula pinnata* (Campanulaceae)—A unique nutraceutical wild edible green of Crete (Greece). *Horticulturae*, 10(7), 689.

- Duvelle, C. (2014). A decade of implementation of the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage: Challenges and perspectives 1. *Ethnologies*, 36(1), 27-46.
- Elena, S., & Emilio, C. (2016). The Mediterranean and the UNESCO. The intangible cultural heritage and cultural diversity notions as factors of sustainable development. *Economia della Cultura*, (1), 49-56.
- Etikan, Ilker, Sulaiman Abubakar Musa, and Rukayya Sunusi Alkassim. "Comparison of convenience sampling and purposive sampling." *American journal of theoretical and applied statistics* 5, no. 1 (2016): 1-4.
- Fanioudaki, E., Drinia, H., & Fassoulas, C. (2024). Geocultural Interactions in Minoan Crete: An Environmental Education Perspective through Drama Techniques. *Sustainability*, 16(2), 907.
- Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International journal of qualitative methods*, 5(1), 80-92.
- Fields, K. (2003). Demand for the gastronomy tourism product: motivational factors. *Tourism and gastronomy*, 50-64.
- Fragkou, D., Martha, L., & Vrasida, M. (2021, June). Intangible cultural heritage in Spata Greece: from mythology to gastronomic Folklore and from tradition to contemporary culture. In *Culture and Tourism in a Smart, Globalized, and Sustainable World: 7th International Conference of IACuDiT*, Hydra, Greece, 2020 (pp. 729-736). Cham: Springer International Publishing.
- Gaoue, O. G., Coe, M. A., Bond, M., Hart, G., Seyler, B. C., & McMillen, H. (2017). Theories and major hypotheses in ethnobotany. *Economic Botany*, 71, 269-287.
- Georgopoulou, E., Gkissakis, V., & Kabourakis, E. (2021, March). Effects of Olive Cultivation Characteristics on Land Snail Community Patterns in Crete, Greece. In *Proceedings of the 1st International Electronic Conference on Biological Diversity, Ecology and Evolution*, Online (pp. 15-31). Basel, Switzerland: MDPI.
- Gilleard, C. (2020). Bourdieu's forms of capital and the stratification of later life. *Journal of Aging Studies*, 53, 100851.

- Ghimire, N. B. (2021). Review on ethical issues in ethnographic study: Some reflections. *Contemporary Research: An Interdisciplinary Academic Journal*, 5(1), 79-94.
- Grigoroudis, E., Psaroudaki, A., & Diakaki, C. (2013). Toward a Food Service Quality Management System for Compliance with the Mediterranean Dietary Model. *Ecology of food and nutrition*, 52(4), 267-293.
- Hamilakis, Y., & Anagnostopoulos, A. (2009). What is archaeological ethnography?. *Public archaeology*, 8(2-3), 65-87.
- Hawkes, J. (2001). The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning. *Common Ground*.
- Henderson, J. C. (2004). Food as a tourism resource: A view from Singapore. *Tourism Recreation Research*, 29(3), 69-74.
- Hurrell, J. A., & Albuquerque, U. P. (2012). Is ethnobotany an ecological science? Steps towards a complex ethnobotany. *Ethnobiology and Conservation*, 1.
- Jouffroy-Bapicot, I., Pedrotta, T., Debret, M., Field, S., Sulpizio, R., Zanchetta, G., ... & Vannière, B. (2021). Olive groves around the lake. A ten-thousand-year history of a Cretan landscape (Greece) reveals the dominant role of humans in making this Mediterranean ecosystem. *Quaternary Science Reviews*, 267, 107072.
- Kabourakis, E. (1996). Prototyping and dissemination of ecological olive production systems: a methodology for designing and a first step towards validation and dissemination of prototype Ecological Olive Productions Systems (EOPS) in Crete. Wageningen University and Research.
- Kalathaki, M. (2018). Mediterranean Sea of Educational Culture: Personal Narration of a Peer Learning Activity. *World Journal of Education*, 8(3), 65-75.
- Kalochristianakis, M., Vonorta, H., Stamoulias, A., Lakka, E., Kontakis, K., & Malamos, A. (2016, July). Experiential educational environments for cultural heritage. In 2016 International Conference on Telecommunications and Multimedia (TEMU) (pp. 1-6). IEEE.
- Kaloteraki, C., Velivasaki, M. E., Tsourdalaki, E., & Koutelidakis, A. (2016). Comparison of wild greens and herbs consumption between residents of urban and rural areas of Crete. *Clinical Nutrition ESPEN*, 13, e61.

- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing. sage.
- Keys, A. (1980). Seven countries: a multivariate analysis of death and coronary heart disease. Harvard University Press.
- Kizos, T., Detsis, V., Iosifides, T., & Metaxakis, M. (2014). Social capital and social-ecological resilience in the Asteroussia Mountains, southern Crete, Greece. *Ecology and Society*, 19(1).
- Kougioumoutzis, K., Valli, A. T., Georgopoulou, E., Simaiakis, S. M., Triantis, K. A., & Trigas, P. (2017). Network biogeography of a complex island system: The Aegean Archipelago revisited. *Journal of Biogeography*, 44(3), 651-660.
- Krigas, N., Lazari, D., Maloupa, E., & Stikoudi, M. (2015). Introducing Dittany of Crete (*Origanum dictamnus* L.) to gastronomy: A new culinary concept for a traditionally used medicinal plant. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 2(2), 112-118.
- Kyriakidis, E., & Anagnostopoulos, A. (2017). Engaging local communities in heritage decision-making: The case of Gonies, Crete, Greece. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 5(3-4), 334-348.
- Menotti, A., Kromhout, D., Blackburn, H., Fidanza, F., Buzina, R., & Nissinen, A. (1999). Food intake patterns and 25-year mortality from coronary heart disease: cross-cultural correlations in the Seven Countries Study. *European journal of epidemiology*, 15, 507-515.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, 42(5), 533-544.
- Parente, A., & Sinibaldi, E. (2020). UNESCO's tangible and intangible cultural heritage: Sustainable development perspectives. In M. D. Alexeenko, E. Sinibaldi, & A. Parente (Eds.), *The Cultural Heritage in the Digital Era* (pp. 55–67). Green Lines Institute.
- Petrillo, P. (2012). Biocultural diversity and the Mediterranean diet. Sustainable diets and biodiversity: Directions and solutions for Policy, Research and Action. Roma: FAO.

- Pieroni, A., Morini, G., Piochi, M., Sulaiman, N., Kalle, R., Haq, S. M., ... & Söukand, R. (2023). Bitter is better: wild greens used in the blue zone of Ikaria, Greece. *Nutrients*, 15(14), 3242.
- Pieroni, A., Sulaiman, N., & Söukand, R. (2022). Chorta (Wild Greens) in Central Crete: The bio-cultural heritage of traditional gathering practices. *Ethnobotany Research and Applications*, 22, 1–16.
- Pietrobruno, S. (2009). Cultural research and intangible heritage. *Culture Unbound*, 1(1), 227-247.
- Psaroudaki, M., Dimitropoulakis, P., Rafailakis, M., & Constantinidis, T. (2012). Ten indigenous edible plants: Contemporary use in eastern Crete and their nutritional value. *Journal of Medicinal Plants Research*, 6(4), 633–639.
- Rackham, O., & Moody, J. (1996). *The making of the Cretan landscape*. Manchester University Press.
- Requant-Aleix, J., Rosario Arbore, M., Bach-Faig, A., & Serra-Majem, L. (2009). Mediterranean Heritage: an intangible cultural heritage Foreword. *Public Health Nutrition*, 12(9 A), 1591-1592.
- Salen, P., Martin, J., Monjaud, I., Delaye, J., & Mamelle, N. (1999). Mediterranean diet, traditional risk factors, and the rate of cardiovascular complications after 1 myocardial infarction. Final report of the Lyon Diet Heart Study. *The Endocrinologist*, 9(4), 324.
- Sarris, A., Trigkas, V., Papadakis, G., Papazoglou, M., Peraki, E., Chetzoyiannaki, N., ... & Papadopoulos, N. (2008). A web-GIS approach to cultural resources management in Crete: The digital archaeological atlas of Crete.
- Siebert, S. F. (2004). Traditional agriculture and the conservation of biological diversity in Crete, Greece. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 2(2), 109-117.
- Smith, L., & Waterton, E. (2013). *Heritage, communities and archaeology*. A&C Black.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
- Snyder, Hannah. "Literature review as a research methodology: An overview and guidelines." *Journal of business research* 104 (2019): 333-339.

- Soini, K., Battaglini, E., Birkeland, I., Duxbury, N., Fairclough, G., Horlings, L., & Dessein, J. (2015). Culture in, for and as sustainable development: Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability (pp. 1-73). University of Jyväskylä.
- Soini, K., & Birkeland, I. (2014). Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. *Geoforum*, 51, 213-223.
- Solomou, A. D., Fountouli, A., Molla, A., Petrakis, M., Manolikaki, I., & Skoufogianni, E. (2024). Ecology, cultivation, and utilization of the Dittany of Crete (*Origanum dictamnus* L.) from ancient times to the present: A short review. *Agronomy*, 14(5), 1066.
- Sotiriadis, M. (2017). Pairing intangible cultural heritage with tourism: the case of Mediterranean diet. *EuroMed Journal of Business*, 12(3), 269-284.
- Steward, J. H. (1972). *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*. University of Illinois press.
- Torija-Isasa, M. E., & Matallana-González, M. C. (2016). A historical perspective of wild plant foods in the Mediterranean area. *Mediterranean Wild Edible Plants: Ethnobotany and Food Composition Tables*, 3-13.
- Trihas, N. (2024). Prospects for the development of geotourism in Crete, Greece. *Prace i Studia Geograficzne*, 69(4), 29-45.
- Trichopoulou, A., Kouris-Blazos, A., Vassilakou, T., Gnardellis, C., Polychronopoulos, E., Venizelos, M., ... & Trichopoulos, D. (1995). Diet and survival of elderly Greeks: a link to the past". *Am J Clin Nutr*, 61, 1346S-50S.
- Tsiftoglou, O. S., Lagogiannis, G., Psaroudaki, A., Vantsioti, A., Mitić, M. N., Mrmošanin, J. M., & Lazari, D. (2023). Phytochemical analysis of the aerial parts of *Campanula pelviformis* Lam.(Campanulaceae): Documenting the dietary value of a local endemic plant of Crete (Greece) traditionally used as wild edible green. *Sustainability*, 15(9), 7404.
- Ubertazzi, B. (2022). Intellectual Property Rights and Intangible Cultural Heritage. In *Intangible Cultural Heritage, Sustainable Development and Intellectual Property:*

International and European Perspectives (pp. 119-185). Cham: Springer International Publishing.

Ubertazzi, B. (2022). Sustainable development and intangible cultural heritage. In Intangible cultural heritage, sustainable development and intellectual property: International and European perspectives (pp. 67-118). Cham: Springer International Publishing.

Vallega, A. (2007). The role of culture in island sustainable development. *Ocean & coastal management*, 50(5-6), 279-300.

Vardavas, C. I., Majchrzak, D., Wagner, K. H., Elmadfa, I., & Kafatos, A. (2006). Lipid concentrations of wild edible greens in Crete. *Food Chemistry*, 99(4), 822-834.

Vekiari, S., & Ouzounidou, G. (2018). An overview of the wild plants consumed in the island of Crete, Greece. *Global Perspectives on Underutilized Crops*, 259-285.

Vourdoubas, J. (2025). The impacts of overtourism and climate crisis on tourism industry in the island of Crete, Greece. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 5(1).

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Botanical Park & Gardens of Crete. (n.d.). Botanical Park & Gardens of Crete.
(<https://www.botanical-park.com/>)

Discover Crete. (χ.χ.). Women's Cooperative of Kritsa.
(<https://www.discovercrete.com/el/content/womens-cooperative-of-kritsa>)

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής. (χ.χ.). Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής. (<https://bioethics.gr/>)

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης. (χ.χ.). Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης.
(<https://www.nhmc.uoc.gr/>)

Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας. (χ.χ.). Museum of Cretan Ethnology.
(<https://www.cretanethnologymuseum.gr/>)

UNESCO. (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
(<https://ich.unesco.org/en/convention>) UNESCO. (2013). Mediterranean diet.

- Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.
(<https://ich.unesco.org/en/RL/mediterranean-diet-00884>)
- UNESCO. (2014). *Argan, practices and know-how concerning the argan tree*.
Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.
(<https://ich.unesco.org/en/RL/argan-practices-and-know-how-concerning-the-argan-tree-00955>)
- UNESCO. (2019). *Date palm, knowledge, skills, traditions and practices*.
Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.
(<https://ich.unesco.org/en/RL/date-palm-knowledge-skills-traditions-and-practices-01509>)
- UNESCO. (χ.χ.). Procedure of inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. (<https://ich.unesco.org/en/procedure-of-inscription-00809>)
- Υπαίθριο Μουσείο Λυχνοστάτης. (χ.χ.). Lychnostatis Open Air Museum.
(<https://www.lychnostatis.gr/>)
- Visit Malevizi. (χ.χ.). Γυναικείος Συνεταιρισμός «Η Κρουσανιώτισσα».
(<https://visitmalevizi.gr/el/article/sullogoi-messinias/politismou/gunaikeios-sunetairismos-i-krousaniotissa/4281>)
- World Medical Association. (2024). WMA Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human participants.
(<https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki/>)

Παράρτημα I – Οδηγός Συνέντευξης

Καλησπέρα σας και ευχαριστώ θερμά που δεχθήκατε να συμμετάσχετε στην παρούσα συνέντευξη.

Η συζήτησή μας εντάσσεται στο πλαίσιο μιας πανεπιστημιακής ερευνητικής εργασίας που ασχολείται με τις παραδοσιακές πρακτικές συλλογής, χρήσης και κατανάλωσης των άγριων βρώσιμων χόρτων στην Κρήτη. Εστιάζουμε ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο αυτή η γνώση διατηρείται, μεταδίδεται και συνδέεται με την πολιτισμική ταυτότητα και την τοπική κουλτούρα.

Στόχος μας δεν είναι να «εξετάσουμε» ή να αξιολογήσουμε τις απαντήσεις σας, αλλά να καταγράψουμε όσο το δυνατόν πιο αυθεντικά τις εμπειρίες, τις απόψεις και τις αναμνήσεις σας. Η συμμετοχή σας είναι πολύτιμη, καθώς η γνώση που έχετε είναι συχνά άγραφη και μοναδική.

Πριν ξεκινήσουμε, θα ήθελα να σας ενημερώσω για ορισμένα σημαντικά ζητήματα δεοντολογίας:

Η συμμετοχή σας είναι απολύτως εθελοντική. Μπορείτε να διακόψετε τη συνέντευξη οποιαδήποτε στιγμή χωρίς καμία συνέπεια.

Η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα είναι πλήρως διασφαλισμένες. Τα προσωπικά σας στοιχεία δεν θα δημοσιοποιηθούν και οι απαντήσεις σας θα κωδικοποιηθούν έτσι ώστε να μην ταυτοποιούνται.

Η συνέντευξη θα καταγραφεί ηχητικά (αν συμφωνείτε), αποκλειστικά για λόγους ακρίβειας στην απομαγνητοφώνηση. Το αρχείο θα διαγραφεί μόλις ολοκληρωθεί η ανάλυση.

Τα δεδομένα που θα συγκεντρωθούν θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς, και κυρίως για τη συγγραφή διπλωματικής εργασίας.

Αν το επιθυμείτε, μπορείτε να ζητήσετε να δείτε τα αποσπάσματα που σας αφορούν πριν δημοσιευτούν.

Η διάρκεια της συνέντευξης θα είναι περίπου 45–60 λεπτά. Δεν υπάρχουν «σωστές» ή «λάθος» απαντήσεις. Το μόνο που έχει σημασία είναι να μοιραστείτε ό,τι εσείς θεωρείτε σημαντικό, με τον τρόπο που το έχετε ζήσει.

Θα θέλατε να προχωρήσουμε;

1. Προσωπικό και Βιωματικό Πλαίσιο

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Anagnostopoulos et al., 2021; Pieroni et al., 2022

1. Μπορείτε να μου πείτε λίγα πράγματα για εσάς; (π.χ. πού μεγαλώσατε, με τι ασχολείστε ή ασχολούσασταν;) (Pieroni et al., 2022: οι συμμετέχοντες παρουσιάζονται με βάση τόπο, ηλικία, εμπειρία)
2. Έχετε περισσότερα βιώματα με τη ζωή στην ύπαιθρο ή με το αστικό περιβάλλον; (Alrhoun et al., 2024: διαφοροποιήσεις γνώσης μεταξύ rural/urban)
3. Θυμάστε πότε και πώς ήρθατε πρώτη φορά σε επαφή με το μάζεμα των χόρτων; (Pieroni et al., 2022, p. 9: έκθεση κατά την παιδική ηλικία και πρώιμη μάθηση)
4. Ποιος σας έμαθε να μαζεύετε χόρτα; Θυμάστε πώς έγινε αυτό; (Pieroni et al., 2022, p. 9)
5. Με ποιον/ποιους πηγαίνατε συνήθως για χόρτα; (Alrhoun et al., 2024, p. 11)
 - a. (Ήταν ατομική ή συλλογική δραστηριότητα;) (Alrhoun et al., 2024, p. 11)
6. Σήμερα εξακολουθείτε να μαζεύετε; (Pieroni et al., 2022: αλλαγές συνηθειών σε βάθος χρόνου)
 - a. (Αν ναι, έχει αλλάξει κάτι σε σχέση με παλιά;) (Pieroni et al., 2022: αλλαγές συνηθειών σε βάθος χρόνου)

2. Βιοπολιτισμική Γνώση και Πρακτικές

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021; Gaoue et al., 2017; Pieroni et al., 2022

Ερωτήματα:

7. Ποια άγρια χόρτα γνωρίζετε και μαζεύετε; (τοπικά ονόματα, εποχικότητα, τόποι συλλογής) (Pieroni et al., 2022, p. 3–5)
8. Με ποιόν τρόπο τα ξεχωρίζετε; (Alrhoun et al., 2024, p. 7)
9. Σε τι είδους μέρη πηγαίνατε ή πηγαίνατε συνήθως για να μαζέψετε χόρτα; (π.χ. βουνό, άκρες χωραφιών, ρέματα, λιόφυτα, πεζούλες) (Alrhoun et al., 2024, p. 6–8: συσχέτιση χόρτων με μικροτοπία και τοπικά οικοσυστήματα; Pieroni et al., 2022, p. 4–6: αναφορά σε διαφορετικά οικολογικά περιβάλλοντα συλλογής)
10. Πώς καταλαβαίνατε ότι ένα μέρος «δίνει καλά χόρτα»; (π.χ. χρώμα, υγρασία, ήλιο, εποχή, άλλα φυτά γύρω) (Alrhoun et al., 2024, p. 7–8: γνώση του τοπικού οικοσυστήματος και περιβαλλοντικοί δείκτες; Pieroni et al., 2022, p. 6–7: εμπειρική γνώση συλλογής και αξιολόγηση τόπων)
11. Υπάρχουν τοπικά κριτήρια ή ονομασίες που δεν βρίσκονται αλλού; (Alrhoun et al., 2024, p. 7)
12. Ποιες πρακτικές ακολουθείτε για τη συλλογή; Υπάρχει κάποιος «άγραφος» κανόνας; (Pieroni et al., 2022, p. 6)
13. Πώς χρησιμοποιείτε τα χόρτα; (Gaoue et al., 2017, p. 275)
 - a. (μόνο στη μαγειρική ή και για θεραπευτικούς/άλλους σκοπούς;) (Gaoue et al., 2017, p. 275)
14. Υπάρχουν είδη που θεωρούνται «γυναικεία» ή «αντρικά» στο μάζεμα ή στη χρήση; (Pieroni et al., 2022, p. 7)
15. Γνωρίζετε κάποιο χόρτο που θεωρείται «ιερό», «θαυματουργό» ή συνδεδεμένο με δοξασίες; (Gaoue et al., 2017, p. 274: Αναφέρεται η πολιτισμική ένταξη της γνώσης στα κοσμολογικά πλαίσια.)

3. Αισθητηριακή & Ενσώματη Εμπειρία

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Pieroni et al., 2022

Ερωτήματα:

16. Πώς μυρίζει ή τι γεύση αφήνει ένα «καλό» χόρτο/βότανο για εσάς; Πώς το αναγνωρίζετε στο χωράφι ή στο πιάτο; (Pieroni et al., 2022, p. 7)
17. Υπάρχει κάποιο χόρτο που σας θυμίζει κάτι από την παιδική σας ηλικία; (Alrhoun et al., 2024, p. 10)

18. Τι νιώθετε όταν τα μαζεύετε; (Pieroni et al., 2022, p. 8)
19. Υπάρχουν κάποια τελετουργικά που συνδέονται με το μάζεμα; (Pieroni et al., 2022, p. 8)
20. Ποια πρακτική ανάγκη καλύπτει το μάζεμα; (Pieroni et al., 2022, p. 8)
21. Υπάρχουν μυρωδιές ή ήχοι στη φύση που σας προειδοποιούν ότι είναι η κατάλληλη εποχή να ξεκινήσετε τη συλλογή; (Alrhoun et al., 2024, p. 8)
22. Ποιες στιγμές από τη διαδικασία συλλογής ή μαγειρέματος σας δημιουργούν ευχαρίστηση; (Pieroni et al., 2022, p. 10)
23. Ποιες στιγμές από τη διαδικασία συλλογής σας δημιουργούν περηφάνια; (Pieroni et al., 2022, p. 10)
24. Ποιες στιγμές από τη διαδικασία μαγειρέματος σας δημιουργούν περηφάνια; (Pieroni et al., 2022, p. 10)
25. Όταν βγαίνετε για χόρτα, τι σημαίνει για εσάς το να βρίσκεστε στη φύση; (Anagnostopoulos et al., 2021, p. 165–166: το πεδίο ως εμπειρία και όχι απλώς χώρος; Pieroni et al., 2022, p. 9–10: βιωματική και συναισθηματική σχέση με την αναζήτηση τροφής)

4. Διαγενεακή Μετάδοση – Ποιοι γνώριζαν, ποιοι γνωρίζουν

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021; Pieroni et al., 2022

Ερωτήματα:

26. Οι νέοι μαθαίνουν σήμερα; Αν όχι, τι πιστεύετε ότι φταίει; (Alrhoun et al., 2024, p. 12)
27. Υπάρχει κάποιος τρόπος (π.χ. σχολείο, πολιτιστικός σύλλογος) που θα βοηθούσε στη συνέχιση αυτής της γνώσης; (Pieroni et al., 2022, p. 11)
28. Υπάρχει κάποια «συγκεκριμένη στιγμή» ή τελετουργία (π.χ. γιορτή, νηστεία, σχολική εκδρομή) όπου μαθαίνουν τα παιδιά για τα χόρτα; (Pieroni et al., 2022, p. 11)
29. Τι είδους απώλεια θα είναι για την κοινότητα αν αυτή η γνώση εξαφανιστεί; (Fragkou et al., 2021, p. 734: Τονίζεται η κοινωνική αποδυνάμωση μέσω της απώλειας γνώσης.)

5. Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές – Επιπτώσεις, πιέσεις, μεταβολές

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021; Gaoue et al., 2017; Pieroni et al., 2022

Ερωτήματα:

30. Έχουν αλλάξει οι τοποθεσίες όπου βρίσκατε χόρτα τα τελευταία χρόνια; Γιατί; (Alrhoun et al., 2024, p. 10)
31. Πώς επηρεάζει η τουριστική ανάπτυξη το πόσο ή πώς μαζεύουμε χόρτα; (Fragkou et al., 2021, p. 733)
32. Υπάρχει διαφοροποίηση στο «ποιο χόρτο θεωρείται καλό» σήμερα σε σχέση με παλιά; (Alrhoun et al., 2024, p. 12)
33. Υπάρχουν είδη που σήμερα είναι σπάνια ή εξαφανισμένα; Θυμάστε πότε συνέβη αυτό και γιατί; (Alrhoun et al., 2024, p. 12)
34. Πώς επηρεάζει η κλιματική αλλαγή τη διαθεσιμότητα των χόρτων; (Pieroni et al., 2022, p. 13)
35. Υπάρχουν αλλαγές στη φύση ή στο τοπίο που σας έχουν επηρεάσει στο μάζεμα των χόρτων; (π.χ. λιγότερα νερά, δρόμοι, ξενοδοχεία, φάρμακα, εγκατάλειψη χωραφιών) (Alrhoun et al., 2024, p. 11–12: αλλαγές στο τοπίο και επιπτώσεις στις πρακτικές συλλογής; Pieroni et al., 2022, p. 12–13: μετασχηματισμοί οικοσυστημάτων και πρακτικών)
36. Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους μόνιμους κατοίκους και τους αστικούς/τουρίστες στην αντίληψη για τα χόρτα; (Pieroni et al., 2022, p. 8: Περιγράφονται υβριδικές μορφές γνώσης μεταξύ τοπικών και εξωτερικών κοινοτήτων)

6. Πολιτισμική Ταυτότητα – UNESCO – Αντίληψη για την Άυλη Κληρονομιά

Πηγές: Alrhoun et al., 2024; Fragkou et al., 2021; Gaoue et al., 2017; Pieroni et al., 2022

Ερωτήματα:

37. Πώς αισθάνεστε που η γνώση αυτή θεωρείται «κληρονομιά» ή «παράδοση»; (Pieroni et al., 2022, p. 9–10)
38. Πώς θα ωφελούσε η αναγνώριση από την UNESCO την κοινότητά σας; (Alrhoun et al., 2024, p. 14)
39. Πώς θα έβλαπτε η αναγνώριση από την UNESCO την κοινότητά σας; (Alrhoun et al., 2024, p. 14)
40. Θα θέλατε τα παιδιά σας/εγγόνια σας να συνεχίσουν αυτές τις πρακτικές; Γιατί ή γιατί όχι; (Pieroni et al., 2022, p. 11)
41. Έχετε διδάξει/δείξει στα παιδιά σας/εγγόνια σας πώς να μαζεύουν χόρτα/βότανα; (Pieroni et al., 2022, p. 11)
42. Αν αυτή η γνώση αποκτούσε «επίσημο» χαρακτήρα μέσω UNESCO, τι θα φοβόσασταν ότι μπορεί να χαθεί; (Fragkou et al., 2021, p. 735: Θίγεται το ζήτημα της εμπορευματοποίησης και υπερ-τουριστικοποίησης.)
43. Πώς πιστεύετε ότι μπορούν να σωθούν αυτά που ξέρετε για τα χόρτα, ώστε να μη χαθούν με τον καιρό (π.χ. βίντεο, συνταγές, φωτογραφίες, χάρτες, να βγαίνουν μαζί σας στο μάζεμα); (Pieroni et al., 2022, p. 10: Οι συμμετέχοντες ανέφεραν την επιθυμία «να αποτυπωθεί η γνώση με οπτικό και αφηγηματικό τρόπο»)

7. Συμβολισμοί και Προφορικές Αφηγήσεις

44. Υπήρχε κάποιο χόρτο που θεωρούνταν «δυνατό»; Είτε γιατί είχε πολύ έντονη γεύση, ή γιατί πίστευαν ότι έκανε καλό στην υγεία; Γιατί το έλεγαν έτσι; (Pieroni et al., 2022, p. 7–8: αναφορά σε χαρακτηρισμούς όπως «powerful bitter greens» και «respected plants» που συχνά συνοδεύονται από λαϊκές ερμηνείες; Gaoue et al., 2017, p. 275: Αναλύεται η σχέση μεταξύ πολιτισμικής σημασίας και θεραπευτικής-βιολογικής «ισχύος» ενός φυτού.)
45. Έχετε κάποιο ανέκδοτο ή ιστορία σχετική με τα χόρτα; (Alrhoun et al., 2024, p.11; Pieroni et al., 2022, p.9)

Παράρτημα II – Αναλυτικό σύστημα αρχικής θεματικής κωδικοποίησης

Πίνακας Παραρτήματος I Σύστημα αρχικής θεματικής κωδικοποίησης

Θεματική	Κωδικός	Περιγραφή
Προσωπικό και βιωματικό πλαίσιο	ΠΒΠ	Βασικά στοιχεία για το βιογραφικό και κοινωνικό υπόβαθρο του συμμετέχοντα, τη σχέση του με την ύπαιθρο και την πρώτη επαφή του με τα άγρια χόρτα.
Προσωπικό και βιωματικό πλαίσιο	ΠΒΠ-ΜΑΘ	Αναφορές στον τρόπο εκμάθησης της πρακτικής, στα πρόσωπα από τα οποία έμαθε και στη βιωματική διαδρομή απόκτησης της γνώσης.
Προσωπικό και βιωματικό πλαίσιο	ΠΒΠ-ΣΥΝ	Αναφορές στη συνέχιση, μεταβολή ή διακοπή της ενασχόλησης με τη συλλογή χόρτων στο παρόν.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ	Γενικές αναφορές στα άγρια χόρτα που γνωρίζουν ή χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΟΝΟΜ	Τοπικές ονομασίες, διακρίσεις και γλωσσικές κατηγοριοποιήσεις των χόρτων.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΑΝΑΓ	Τρόποι αναγνώρισης, διάκρισης και ταξινόμησης των χόρτων.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΤΟΠ	Αναφορές σε τόπους συλλογής, μικροπεριβάλλοντα, «καλά μέρη» και τοπικές οικολογικές ενδείξεις.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΠΡΑΚ	Πρακτικές συλλογής, άγραφοι κανόνες και καθημερινές τεχνικές.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΧΡΗΣ	Διατροφικές, θεραπευτικές ή άλλες χρήσεις των χόρτων.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΚΟΙΝ	Κοινωνικές ή έμφυλες διακρίσεις στη γνώση, τη χρήση ή το μάζεμα των χόρτων.
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	ΒΓΠ-ΔΟΞ	Δοξασίες, θαυματουργές ιδιότητες ή αντιλήψεις για «ιερά» ή ιδιαίτερα φυτά.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ	Γενικές αναφορές σε αισθήσεις, συναισθήματα και σωματική εμπειρία κατά τη συλλογή, τη μαγειρική και την κατανάλωση.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΓΕΥ	Αναφορές στη γεύση, την πίκρα, την ποιότητα ή τη γαστρονομική αξία των χόρτων.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΟΣΜ	Αναφορές σε μυρωδιές, αρώματα και αισθητηριακά σημάδια στη φύση ή στο πιάτο.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΜΝΗΜ	Παιδικές αναμνήσεις, προσωπικές μνήμες και συναισθηματικοί συνειρμοί που σχετίζονται με τα χόρτα.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΣΥΛΛ	Συναισθήματα και βιώματα που συνδέονται με την πράξη της συλλογής.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΜΑΓ	Βιώματα, ευχαρίστηση ή περηφάνια που συνδέονται με τη μαγειρική διαδικασία.
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	ΑΕΕ-ΦΥΣΗ	Η εμπειρία της παρουσίας στη φύση, η σημασία του τοπίου και η συναισθηματική σχέση με αυτό.
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ	Γενικές αναφορές στη μετάδοση της γνώσης από γενιά σε γενιά.
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ-ΦΟΡ	Πρόσωπα ή φορείς μετάδοσης της γνώσης (γονείς, παππούδες, κοινότητα, σύλλογοι, σχολείο).
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ-ΤΡΟΠ	Τρόποι με τους οποίους μεταδίδεται ή μαθαίνεται η γνώση για τα χόρτα.
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ-ΝΕΟΙ	Αντιλήψεις για τη σχέση των νεότερων γενεών με τα χόρτα και τη σχετική γνώση.
Διαγενεακή μετάδοση	ΔΜ-ΑΠΩΛ	Αναφορές στον κίνδυνο απώλειας της γνώσης και στις συνέπειες αυτής της απώλειας για την κοινότητα.

Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ	Γενικές αναφορές σε αλλαγές που επηρεάζουν τις πρακτικές γύρω από τα χόρτα.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ-ΤΟΠ	Μεταβολές στις τοποθεσίες συλλογής και στο φυσικό τοπίο.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ-ΤΟΥΡ	Επιρροές της τουριστικής ανάπτυξης και της εξωστρέφειας του τόπου.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ-ΠΕΡ	Περιβαλλοντικές αλλαγές, αλλαγές στον καιρό, στο νερό ή στη βιοποικιλότητα.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ-ΕΙΔΗ	Αναφορές σε είδη που σπανίζουν, χάνονται ή αλλάζουν ως προς την παρουσία και τη χρήση τους.
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	ΚΟΑ-ΑΝΤ	Αλλαγές στις κοινωνικές αντιλήψεις για τα χόρτα ή στις διαφορές ανάμεσα σε ντόπιους, αστικούς και επισκέπτες.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ	Γενικές αναφορές στην πολιτισμική αξία των χόρτων και τη σύνδεσή τους με την παράδοση και την τοπική ταυτότητα.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ-ΤΑΥΤ	Χόρτα ως στοιχείο τοπικής ταυτότητας, μνήμης και πολιτισμικής συνέχειας.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ-ΟΥΝ-Θ	Θετικές προσδοκίες από πιθανή αναγνώριση μέσω UNESCO ή άλλης θεσμικής κατοχύρωσης.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ-ΟΥΝ-Α	Αρνητικές συνέπειες, επιφυλάξεις ή φόβοι για αλλοίωση, εμπορευματοποίηση ή τυποποίηση.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ-ΣΥΝ	Επιθυμία συνέχισης της πρακτικής στις επόμενες γενιές.
Πολιτισμική ταυτότητα - UNESCO - Άυλη κληρονομιά	ΠΤΥ-ΔΙΑΣ	Προτάσεις για το πώς μπορεί να διασωθεί ή να διατηρηθεί η γνώση για τα χόρτα.
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	ΣΠΑ	Γενικές αφηγηματικές και συμβολικές αναφορές που υπερβαίνουν την καθαρά πρακτική χρήση των χόρτων.
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	ΣΠΑ-ΔΥΝ	Χαρακτηρισμοί όπως «δυνατό», «πολύτιμο» ή «καθημερινό» χόρτο και οι πολιτισμικές σημασίες τους.
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	ΣΠΑ-ΙΣΤ	Προσωπικές ιστορίες, τοπικά ανέκδοτα και προφορικές αφηγήσεις που σχετίζονται με τα χόρτα.
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	ΣΠΑ-ΛΓΝ	Στοιχεία λαϊκής γνώσης, λαϊκών ερμηνειών και μη τυπικής πολιτισμικής νοσηματοδότησης.

Παράρτημα III - Θεματική ανάλυση ανά συνέντευξη (ενδεικτικά αποσπάσματα)

Πίνακας Παραρτήματος 2 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ1 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Προσωπικό και βιωματικό πλαίσιο	Η σχέση με τα άγρια χόρτα διαμορφώνεται μέσα από τη ζωή στην ύπαιθρο, την οικογενειακή εμπειρία και τη μακροχρόνια σύνδεση με τον τόπο.	«Όλη μου η ζωή είναι δεμένη με τον τόπο.» / «Ο παππούς μου, αυτός ήταν ο βασικός.»
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	Η γνώση για τα χόρτα εμφανίζεται ως πρακτική, ενσωματωμένη και τοπικά εξειδικευμένη, συνδεδεμένη με είδη, τόπους και κανόνες συλλογής.	«Κάθε χόρτο έχει το μέρος του.» / «Δεν τα ξεριζώνεις όλα... αφήνεις και για μετά.»
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	Η συλλογή και χρήση των χόρτων συνδέονται με αισθητηριακές εμπειρίες, μνήμες, συναισθήματα και σωματική εμπλοκή.	«Λίγο πικρίζει, αλλά είναι «καλή» πίκρα.» / «Ηρεμία... σαν να «καθαρίζει» το μυαλό.»
Διαγενεακή μετάδοση	Η γνώση μεταδίδεται κυρίως μέσα από την οικογένεια και την πράξη, αλλά εμφανίζει σημάδια εξασθένησης στις νεότερες γενιές.	«Στην αρχή πιο πολύ κοιτούσα...» / «Λιγότερο μαθαίνουν... δεν είναι όπως παλιά.»
Σχέση με τη φύση και το τοπίο	Το μάζεμα των χόρτων βιώνεται ως τρόπος ανάγνωσης του τοπίου και διατήρησης της σχέσης με τη φύση.	«Από το χόμα πρώτα...» / «Σε ηρεμεί, σε κρατάει «δεμένο» με τον τόπο.»
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	Οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν αλλαγές στο τοπίο, στις εποχές, στα είδη και στη σχέση των ανθρώπων με τα χόρτα.	«Κάποια μέρη που πηγαίναμε παλιά δεν «δίνουν» όπως πριν.» / «Οι εποχές δεν είναι όπως ήταν.»
Πολιτισμική ταυτότητα / UNESCO	Τα χόρτα νοηματοδοτούνται ως στοιχείο παράδοσης και τοπικής ταυτότητας, ενώ η θεσμική αναγνώριση αντιμετωπίζεται με ελπίδα αλλά και επιφύλαξη.	«Τώρα το λέμε παράδοση...» / «Αμα γίνει μόνο για το φαίνεσθαι, μπορεί να χαλάσει.»
Συμβολισμοί και προφορικές αφηγήσεις	Οι λαϊκές κατηγοριοποιήσεις και οι μικρές αφηγήσεις λειτουργούν ως φορείς συμβολικού νοήματος και άτυπης γνώσης.	«Λέγαμε για κάποια ότι είναι «δυνατά.» / «Αμα δεν είσαι σίγουρος, δεν το παίρνεις.»

Πίνακας Παραρτήματος 3 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ2 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Υβριδική βιωματική ταυτότητα και διαδρομή μάθησης	Η σχέση με τα χόρτα συγκροτείται μέσα από οικογενειακή μνήμη, ημιαστικό βίωμα και επαγγελματική εμβάθυνση στη γαστρονομία.	«Η πρώτη βάση μπήκε μέσα από την οικογένεια...» / «Η δική μου ενεργή σχέση ήρθε αργότερα...»
Τα χόρτα ως γαστρονομική και βιοπολιτισμική γνώση	Τα χόρτα προσεγγίζονται ως πρώτη ύλη με τοπικότητα, εποχικότητα και πολιτισμικό βάθος.	«Δεν έχει νόημα να μιλάμε για χόρτα έξω από την εποχή τους.» / «Προτιμώ να φαίνεται το ίδιο το υλικό.»
Αισθητηριακή ποιότητα, φροντίδα και επιμέλεια	Η αισθητηριακή εμπειρία συνδέεται με καθαρότητα, ισορροπία, ποιότητα και επαγγελματική επιμέλεια.	«Ένα καλό χόρτο έχει καθαρότητα.» / «Δεν είναι μόνο η ένταση της γεύσης, αλλά η ισορροπία του.»

Μετάδοση γνώσης ως εκπαιδευτική πράξη	Η γνώση μεταδίδεται όταν συνδέεται με πράξη, εμπειρία και γαστρονομική εφαρμογή.	«Πρέπει να πας στο πεδίο...» / «Μέσα από τη δουλειά μου προσπαθώ να δείχνω αυτή τη γνώση...»
Η φύση και το τοπίο ως προϋπόθεση ποιότητας και νοήματος	Η φύση προσεγγίζεται ως πλαίσιο ρυθμού, ποιότητας και ουσιαστικής σχέσης με το φαγητό.	«Το σώμα το καταλαβαίνει πριν το πεις με λόγια.» / «Το υλικό έχει ρυθμό δικό του.»
Σύγχρονες πιέσεις και επιφανειακή αξιοποίηση	Εντοπίζονται οι κίνδυνοι απλοποίησης, τουριστικοποίησης και αποσύνδεσης από το βάθος της πρακτικής.	«Υπάρχει και ο κίνδυνος να χαθεί το βάθος...» / «Να παρουσιαστούν τα χόρτα σαν «τοπικό αξιοθέατο»...»
Πολιτισμική αξία, αυθεντικότητα και UNESCO	Η θεσμική αναγνώριση θεωρείται χρήσιμη μόνο αν δεν αλλοιώνει τη ζώσα, σύνθετη και τοπικά διαφοροποιημένη φύση της πρακτικής.	«Αρκεί να μη μείνει μόνο ως τίτλος.» / «Θα φοβόμουν να χαθεί η πολυπλοκότητά της.»
Συμβολισμοί, χιούμορ και λαϊκή γνώση	Οι αφηγήσεις και οι συμβολικές κατηγορίες λειτουργούν ως φορείς γνώσης, μνήμης και ήπιας διδακτικότητας.	«Η πικράδα συνδέεται πολύ με την ιδέα του καλού.» / «Αυτό ούτε οι κατσίκες δεν το τρώνε.»

Πίνακας Παραρτήματος 4 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ3 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως τρόπος ζωής μέσα στη γη	Η γνώση για τα χόρτα εντάσσεται οργανικά στην αγροτική καθημερινότητα και δεν διαχωρίζεται από τη ζωή και την εργασία στη γη.	«Με τη γεωργία ασχολούμαι όλα μου τα χρόνια.» / «Ήταν μέσα στη ζωή μας.»
Βιοπολιτισμική γνώση ως πρακτική ανάγνωση του τόπου	Η γνώση συνδέεται με την εμπειρική ανάγνωση του εδάφους, της εποχής, της υγρασίας και του τοπίου.	«Ό,τι δώσει ο τόπος στην ώρα του.» / «Με το μάτι και με το χέρι.»
Μέτρο, φροντίδα και ηθική της συλλογής	Η συλλογή διέπεται από κανόνες μέτρου και σεβασμού, ώστε να μη φθείρεται ο τόπος και να συνεχίζει να δίνει.	«Να μην τα ξεριζώνεις όλα.» / «Άμα τα πάρεις όλα, την άλλη φορά δεν θα 'χει.»
Θεραπευτικές και λαϊκές χρήσεις των χόρτων και βοτάνων	Τα χόρτα και τα βότανα δεν χρησιμοποιούνται μόνο διατροφικά αλλά και ως λαϊκά μέσα φροντίδας, συνδεδεμένα με πρακτικές θεραπείας στο σπίτι.	«Άλλο το βράζανε για τον βήχα, άλλο για την κοιλιά, άλλο να σου μαλακώσει τον πόνο.» / «Κάνανε μαντζούνια στο σπίτι...»
Αισθητηριακή και ενσώματη σχέση με τη φύση	Η σχέση με τα χόρτα βιώνεται μέσα από το σώμα, τις αισθήσεις, την ησυχία και την αίσθηση ότι ανήκεις στον τόπο.	«Έχει μυρωδιά, έχει δύναμη.» / «Είσαι μόνος σου με τον τόπο.»
Η φύση ως οικειότητα και τόπος ύπαρξης	Η φύση δεν περιγράφεται ως εξωτερικό περιβάλλον, αλλά ως ο οικείος χώρος όπου ο συμμετέχων “είναι στο μέρος του”.	«Εκεί είσαι στο μέρος σου. Δεν είσαι ξένος.»
Μετάδοση ως μαθητεία μέσα στην πράξη	Η μάθηση γίνεται με συνύπαρξη, επανάληψη και πρακτική συμμετοχή, όχι μόνο με λόγια.	«Άμα δεν μπεις στη δουλειά, δεν το μαθαίνεις αυτό.» / «Από κοντά μαθαίνεται.»
Η γνώση ως αγάπη για τη γη και βιωματική ευθύνη	Η μετάδοση της γνώσης συνδέεται με τη συναισθηματική επένδυση στη γη και με την ηθική υποχρέωση να αγαπήσουν και οι επόμενες γενιές τον τόπο.	«Αυτά είναι ζωή.» / «Θέλω να τα αγαπήσουν, γιατί άμα δεν αγαπήσεις τη γη, δεν θα την προστατέψεις ποτέ.»
Η αλλαγή της γης ως χειροπιαστή απώλεια	Οι κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές βιώνονται ως μεταβολές στη γη, στο	«Άλλαξε η γη, άλλαξαν τα νερά...» / «Ο κόσμος δεν

	νερό και στις δυνατότητες του τόπου να «δίνει».	αφήνει τον τόπο να ξεκουραστεί.»
Η γνώση ως αντάρκεια και συνέχεια	Η αξία των χόρτων συνδέεται με την αντάρκεια, τη σχέση με τη γη και τη μετάδοση στις επόμενες γενιές.	«Να μπορούν να σταθούν μόνοι τους.» / «Να ξέρουν.»
Παράδοση και UNESCO ως ζήτημα πράξης	Η αξία της παράδοσης και της πιθανής θεσμικής αναγνώρισης νοείται θετικά μόνο εφόσον διατηρείται η πράξη και η ζώσα εφαρμογή της γνώσης.	«Αμα δεν το κρατήσεις, θα χαθεί.» / «Να χαθεί το σωστό. Να μείνει μόνο το όνομα και όχι η πράξη.»
Συμβολικές κατηγοριοποιήσεις των δυνατών χόρτων	Ορισμένα χόρτα θεωρούνται «δυνατά» με βάση την πικράδα, τη σωματική επίδραση και την παρατηρούμενη αποτελεσματικότητά τους.	«Τα πικρά πιο πολύ.» / «Όσο πιο πικρό, τόσο πιο καλό το 'χαν.»
Η μνήμη των παλιών ως εσωτερικευμένη παρουσία	Η γνώση μεταδίδεται όχι μόνο με οδηγίες, αλλά και μέσα από τη μνήμη του τρόπου των παλιών να κινούνται και να διαβάζουν τον τόπο.	«Εγώ πιο πολύ τον παρατηρούσα παρά τα ίδια τα χόρτα.» / «Σαν να συνεχίζει μαζί μου.»
Προφορική αφήγηση και σιωπηλή διδασκαλία	Η αφήγηση για τον παππού δείχνει ότι η μάθηση δεν γινόταν απαραίτητα μέσα από εξήγηση, αλλά μέσα από παρατήρηση, σιωπή και μίμηση.	«Δεν έλεγε πολλά. Μόνο κοίταζε, έσκυβε, έκοβε, προχωρούσε.» / «Τότε δεν το ήξερα, αλλά έτσι μάθαινα.»

Πίνακας Παραρτήματος 5 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ4 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Προσωπικό και βιογραφικό πλαίσιο	Η σχέση του συμμετέχοντα με τα χόρτα ξεκινά από το οικογενειακό περιβάλλον και το χωριό, αλλά αναδιαμορφώνεται ουσιαστικά μέσα από την επαγγελματική εμπειρία της κουζίνας και της ταβέρνας.	«Μεγάλωσα σε χωριό... αλλά στην κουζίνα τα έμαθα αλλιώς.» / «Στο χωριό τα έζησα, στην πόλη τα δούλεψα.»
Βιοπολιτισμική γνώση και πρακτικές	Η γνώση των χόρτων παρουσιάζεται ως γαστρονομικά επεξεργασμένη γνώση, όπου κάθε είδος συνδέεται με διαφορετική χρήση, συμπεριφορά και μαγειρική διαχείριση.	«Άλλο είναι το ραδίκι... άλλο ο ζοχός... οι ασκολύμπροι έχουν άλλη αξία...» / «Δεν τα ξεχωρίζεις μόνο βλέποντάς τα... τα ξεχωρίζεις όταν τα πιάσεις, όταν τα καθαρίσεις, όταν τα μυρίσεις...»
Τοπικές ονομασίες και τοπικότητα της γνώσης	Οι τοπικές ονομασίες αντιμετωπίζονται ως φορείς γεύσης, χρήσης και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, που δεν μεταφέρονται αυτούσιες έξω από την Κρήτη.	«Ας πούμε το χοχλιοδόβανο... έξω από την Κρήτη μπορεί να μη σημαίνει τίποτα για κάποιον.»
Συλλογή ως προέκταση της κουζίνας	Η συλλογή δεν νοείται ως ανεξάρτητη αγροτική δραστηριότητα αλλά ως πρώτη φάση της γαστρονομικής επεξεργασίας, με έμφαση στην επιλογή, τη χρήση και την επαγγελματική κρίση.	«Δεν το βλέπω σαν βόλτα στο βουνό, το βλέπω σαν αναζήτηση υλικού.» / «Άλλος μαζεύει για να γεμίσει μια σακούλα, κι άλλος μαζεύει έχοντας ήδη στο μυαλό του τι πιάτο θα βγάλει.»
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία	Η αισθητηριακή εμπειρία αρθρώνεται μέσα από καθαρότητα, φρεσκάδα, σώμα, χαρακτηρισμό και μαγειρική συμπεριφορά των χόρτων. Η μνήμη ενεργοποιείται	«Να έχει φρεσκάδα, να μην είναι κουρασμένο, να μη χάνει εύκολα το σώμα του.» / «Αμα μου βάλεις μπροστά μάραθο και καυκαλήθρες, εγώ πάω κατευθείαν πίσω.»

	κυρίως μέσω μυρωδιών της κουζίνας.	
Επαγγελματική ικανοποίηση και περηφάνια	Η ευχαρίστηση και η περηφάνια δεν σχετίζονται απλώς με την εύρεση των χόρτων, αλλά με την ικανότητα επιλογής, χειρισμού και παρουσιάσής τους με τρόπο που να τον εκφράζει επαγγελματικά.	«Μου αρέσει η στιγμή που βλέπω ότι αυτό που έχω στα χέρια μου ανοίγει όπως πρέπει.» / «Περηφάνια είναι να μη γυρίζεις με πράγματα που τα πήρες απλώς για να τα πάρεις.»
Διαγενεακή μετάδοση ως μαθητεία στη δουλειά	Η μετάδοση της γνώσης συνδέεται με τη μαθητεία, την υπομονή και τη συνεχή έκθεση σε χώρους όπου τα χόρτα χρησιμοποιούνται πραγματικά, κυρίως σε κουζίνες και τοπικά μαγαζιά.	«Πολλοί θέλουν να ξέρουν το όνομα... αλλά όταν έρθει η ώρα να το καθαρίσουν... εκεί φαίνεται ποιος το έχει πάρει στα σοβαρά.» / «Να μπει σε χώρους όπου χρησιμοποιείται στ' αλήθεια, σε κουζίνες, σε τοπικά μαγαζιά...»
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και αγορά	Οι αλλαγές δεν βιώνονται μόνο στο τοπίο, αλλά και στη διαθεσιμότητα, στη ζήτηση και στη μεταβολή της κυκλοφορίας των χόρτων στην αγορά και στην κουζίνα.	«Έχει φέρει ζήτηση... αλλά μαζί με αυτό έρχεται και μια πίεση να τα βρεις πιο εύκολα, πιο γρήγορα, πιο σταθερά.» / «Δεν χάνονται μόνο από τον τόπο, χάνονται και από τη χρήση.»
Κριτική στην ανθρώπινη παρέμβαση και στην κλιματική απορρύθμιση	Ο συμμετέχων αποδίδει την περιβαλλοντική πίεση και τη μείωση διαθεσιμότητας στην ανθρώπινη απληστία, στην υπερκατανάλωση και στην αλλοίωση των φυσικών ρυθμών.	«Ο άνθρωπος τα 'θελε όλα δικά του και τα χάλασε όλα.» / «Ο τόπος αλλάζει όταν τον κυνηγάς συνέχεια, και τα χόρτα είναι από τα πρώτα που στο δείχνουν.»
Το τραπέζι ως τόπος διαφοροποίησης αντιλήψεων	Οι διαφορές ανάμεσα σε ντόπιους και επισκέπτες αποτυπώνονται στον τρόπο πρόσληψης του φαγητού: ο ντόπιος έρχεται με βιωμένη οικειότητα, ο επισκέπτης με περιέργεια και ανάγκη ερμηνείας.	«Ο ντόπιος θα το δει και θα πει φέρε να δοκιμάσω. Ο επισκέπτης θα σε σταματήσει για να τον βάλεις πρώτα στο κλίμα.»
Παράδοση, UNESCO και κίνδυνος «βιτρίνας»	Η αναγνώριση αξιολογείται θετικά μόνο αν δεν αποκόψει τη γνώση από την πράξη. Ο κύριος φόβος είναι η μετατροπή της παράδοσης σε επιφανειακή προβολή.	«Αν το λες παράδοση, πρέπει να φαίνεται και στο πώς το δουλεύεις σήμερα.» / «Το φοβάμαι μήπως γίνει βιτρίνα.»
Διατήρηση μέσω καθημερινής χρήσης	Η γνώση μπορεί να διατηρηθεί μόνο όσο παραμένει ενεργή στην καθημερινή ζωή, στη μαγειρική πράξη και στη μεταβίβασή της από ανθρώπους που τη δουλεύουν.	«Να συνεχίσουν να χρησιμοποιούνται. Όσο είναι μέσα στην καθημερινότητα, δεν χάνονται.»
Συμβολικές κατηγοριοποιήσεις και «δυνατά» χόρτα	Ο όρος «δυνατό» δεν αποδίδεται τόσο σε θεραπευτική δράση όσο σε κύρος, δυσκολία, φήμη και μαγειρική αξία ορισμένων ειδών.	«Τα λέγανε δυνατά γιατί είχαν όνομα και βάρος στην κουζίνα.» / «Ήθελαν γνώση, ήθελαν χέρι...»
Προφορικές αφηγήσεις και σιωπή της μνήμης	Σε αντίθεση με άλλους συμμετέχοντες, ο Σ4 δεν ανακαλεί ένα συγκεκριμένο ανέκδοτο, αλλά δηλώνει ότι η εμπειρία του συγκροτείται περισσότερο από διάσπαρτες εικόνες της δουλειάς παρά από μία χαρακτηριστική ιστορία.	«Όχι, να σου πω την αλήθεια, κάτι συγκεκριμένο δεν μου έρχεται τώρα. Περισσότερο είναι μικρές εικόνες και κουβέντες της δουλειάς...»

Πίνακας Παραρτήματος 6 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ5 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως μνήμη και οικογενειακή παρακαταθήκη	Η γνώση για τα βότανα παρουσιάζεται ως βιωματική κληρονομιά που μεταδόθηκε από τη γιαγιά, όχι μέσα από τυπική διδασκαλία αλλά μέσα από κοινές εμπειρίες και σιωπηλή μαθητεία.	«Η γιαγιά μου τα μάζευε σαν να τα φρόντιζε.» / «Περισσότερο με έβαζε μέσα στη διαδικασία χωρίς να το καταλάβω.»
Βότανα ως φορείς φροντίδας και οικειότητας	Τα βότανα δεν νοούνται μόνο ως φυτά ή χρήσιμα είδη, αλλά ως φορείς φροντίδας, παρηγοριάς και οικιακής ζεστασιάς.	«Η μαλοτήρα ήταν αυτό που έβγαине όταν κάποιος δεν ήταν καλά.» / «Το χαμομήλι... ήταν μια αίσθηση ότι κάποιος σε προσέχει.»
Βιοπολιτισμική γνώση μέσα από μνήμη, αίσθηση και εμπειρία	Η αναγνώριση των βοτάνων συνδέεται περισσότερο με τη μνήμη, τη μυρωδιά, την αφή και την εμπειρία παρά με τεχνική ή αυστηρά ταξινομηκή γνώση.	«Περισσότερο τα αναγνωρίζω από τη μνήμη.» / «Να εμπιστεύονται την αίσθησή τους, όχι μόνο την πληροφορία.»
Η συλλογή ως ήπια, φροντιστική σχέση με τη φύση	Η συλλογή δεν παρουσιάζεται ως πράξη λήψης ή εκμετάλλευσης, αλλά ως προσεκτική και σχεδόν τρυφερή προσέγγιση του φυτού και του τόπου.	«Να μην πηγαίνεις με τη λογική παίρνω, αλλά με τη λογική πλησιάζω.» / «Να υπάρχει μια ευγένεια σε αυτή τη σχέση.»
Τα βότανα ως παιδαγωγική εμπειρία	Η γνώση για τα βότανα μετατρέπεται σε βιωματικό εκπαιδευτικό εργαλείο, μέσα από σχολικές εξόδους, μυρωδιές, αφηγήσεις και κοινές πρακτικές.	«Το κάνουμε περισσότερο σαν έναν μικρό περίπατο, μια εκπαιδευτική έξοδο...» / «Δεν με ενδιαφέρει να μάθουν συνταγές, αλλά να καταλάβουν ότι αυτό που κρατάνε έχει μια διαδρομή.»
Αισθητηριακή και συναισθηματική εμπειρία των βοτάνων	Η σχέση με τα βότανα εκφράζεται μέσα από μυρωδιές, ατμόσφαιρες, συναισθήματα και νοσταλγικές ανακλήσεις.	«Μια μυρωδιά... μου φέρνει αμέσως τη γιαγιά μου στο μυαλό.» / «Οι εποχές δεν αλλάζουν μόνο στη φύση, αλλά και μέσα μας.»
Νοσταλγία, αγάπη και συνέχεια της μνήμης	Η πράξη της συλλογής ενεργοποιεί πρωτίστως μια τρυφερή και νοσταλγική σχέση με τη γιαγιά και δευτερευόντως με τα ίδια τα βότανα.	«Νιώθω πρώτα απ' όλα ότι ξαναπλησιάζω τη γιαγιά μου.» / «Μαζί με αυτό έρχεται και μια πολύ ήσυχη αγάπη για τα ίδια τα βότανα.»
Η φύση ως τόπος επιστροφής και όχι απλής παρατήρησης	Η παρουσία στη φύση βιώνεται ως επιστροφή σε έναν ουσιαστικότερο και πιο οικείο τρόπο ζωής, που συνδέεται με την προσωπική και συλλογική μνήμη.	«Δεν το βλέπω σαν απόδραση, αλλά σαν επιστροφή σε κάτι που είναι ήδη δικό μας.»
Διαγενεακή μετάδοση ως σχέση και όχι ως πληροφορία	Η μετάδοση της γνώσης παρουσιάζεται ως σχέση, φροντίδα και κοινή εμπειρία ανάμεσα στις γενιές, όχι ως απλή μετάδοση πληροφορίας.	«Η γνώση δεν είναι μόνο πληροφορία, είναι σχέση.» / «Όταν ένα παιδί ακούει μια γιαγιά ή έναν παππού να μιλά για αυτά, το ακούει αλλιώς.»
Το σχολείο ως χώρος πολιτισμικής συνέχειας	Το σχολείο νοείται ως κρίσιμος χώρος όπου η τοπική γνώση μπορεί να ξαναμπει στη ζωή των παιδιών και να συνδεθεί με την κοινότητα.	«Το σχολείο μπορεί να γίνει ένας τέτοιος χώρος...» / «Να μπει σε χώρους όπου χρησιμοποιείται στ' αλήθεια...»
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές	Οι αλλαγές δεν ερμηνεύονται μόνο ως οικολογικές μεταβολές, αλλά ως απομάκρυνση των ανθρώπων από	«Η αλλαγή, για μένα, είναι περισσότερο στη σχέση μας με τον χώρο.» / «Υπάρχει λιγότερος χρόνος

ως απώλεια σχέσης και προσοχής	την προσοχή, τον ρυθμό και τη σχέση με τον τόπο.	για να σταθείς, να δεις, να παρατηρήσεις.»
Απώλεια αναγνώρισης και όχι μόνο απώλεια ειδών	Η γνώση κινδυνεύει όχι μόνο επειδή χάνονται είδη, αλλά επειδή παύουμε να τα αναγνωρίζουμε ως σημαντικά.	«Η γνώση δεν χάνεται μόνο όταν κάτι εξαφανίζεται, αλλά και όταν παύουμε να το αναγνωρίζουμε ως σημαντικό.»
Τοπική ταυτότητα, παράδοση και UNESCO	Η παράδοση νοείται ως ζωντανή κληρονομιά που σχετίζεται με φροντίδα, μνήμη και τοπική ταυτότητα, ενώ η UNESCO αντιμετωπίζεται θετικά υπό τον όρο να μη μείνει στην εικόνα.	«Αφορά έναν τρόπο να φροντίζεις, να θυμάσαι, να ζεις πιο κοντά στον τόπο σου.» / «Ο μόνος μου φόβος είναι μήπως όλα αυτά παρουσιαστούν με έναν πολύ «ωραίο» αλλά ρηχό τρόπο.»
Διατήρηση της γνώσης μέσω οικειότητας και καθημερινής πράξης	Η γνώση για τα βότανα μπορεί να διασωθεί μόνο όταν παραμένει μέσα στις σχέσεις, στις μνήμες και στις μικρές καθημερινές πρακτικές.	«Χρειάζεται να συνεχίσουν να ζουν μέσα στις σχέσεις.» / «Αυτό που κρατά ζωντανή μια τέτοια γνώση είναι να τη συναντάς στην πράξη.»
Βότανα με ιδιαίτερη βαρύτητα ή “ιερό” χαρακτήρα	Ορισμένα βότανα, ιδιαίτερα το δίκταμο, περιβάλλονται από σεβασμό και μια αίσθηση ιδιαίτερης αξίας, που αγγίζει τα όρια του «ιερού».	«Το δίκταμο... είχε πάντα μια πολύ ιδιαίτερη θέση.» / «Υπήρχε ένας σεβασμός γύρω του, σαν να κουβαλούσε κάτι παλιό και πολύτιμο.»
Προφορική αφήγηση και συμβολικός κόσμος των βοτάνων	Η προφορική παράδοση αποτυπώνεται μέσα από μικρές ιστορίες και παραμυθητικά σχήματα που διδάσκουν σεβασμό, προσοχή και ήπια σχέση με τη φύση.	«Κάθε βότανο είχε τη δική του «ψυχή» και διάλεγε πού θα σταθεί.» / «Δεν έχει σημασία αν είναι αλήθεια ή όχι. Σημασία έχει πώς σε κάνει να φέρεσαι.»

Πίνακας Παραρτήματος 7 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ6 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως ορεινός τρόπος ζωής	Η γνώση για τα χόρτα εντάσσεται οργανικά στην ορεινή ζωή, την κτηνοτροφία και τη μακρόχρονη καθημερινή σχέση με το βουνό.	«Όλη μου τη ζωή με τα ζα ήμουν, κτηνοτρόφος.» / «Η ζωή μου ήτανε στο βουνό, στο κοπάδι, στον καιρό.»
Η μάθηση μέσα από συνύπαρξη και παράδειγμα	Η γνώση μεταδίδεται από πατέρα σε παιδί μέσα από κοινό περπάτημα, παρατήρηση και μίμηση, όχι μέσα από ρητή διδασκαλία.	«Ο πατέρας μου, ναι. Κυρίως εκείνος. Με το παράδειγμα, όχι με λόγια πολλά.» / «Τα μάθαινες περπατώντας δίπλα του και βλέποντας πώς φερόταν στον τόπο.»
Βιοπολιτισμική γνώση ως ανάγνωση του ορεινού τόπου	Η γνώση για τα χόρτα συνδέεται με τη βαθιά εμπειρική ανάγνωση του βουνού, των ρεματιών, της υγρασίας, των πλαγιών και των γυρισμάτων του τόπου.	«Ανάλογα ποιο γυρεύγεις. Σε ρεματιές, σε άκρες χωραφιών, σε πεζούλες...» / «Ο τόπος σου μιλεί αλλιώς. Ξέρεις πού να σκύψεις πριν σκύψεις»
Το μαθημένο μάτι και η ενσώματη αναγνώριση	Η αναγνώριση των χόρτων παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα μαθημένου ματιού, μυρωδιάς, αφής και μακρόχρονης πρακτικής εμπειρίας.	«Θέλει μάτι. Το μαθημένο μάτι τα ξεχωρίζει αμέσως.» / «Ε, από το φύλλο, από τη μυρωδιά, από το πώς κάθετα στο χώμα...»
Τοπικές ονομασίες και ανωγειανή/τοπική λαλιά	Η γνώση συνδέεται και με τη γλωσσική ποικιλία του τόπου, όπου τα χόρτα ονομάζονται διαφορετικά ανάλογα με το χωριό και τη χρήση τους.	«Κάθε τόπος έχει τη λαλιάς του.» / «Ας πούμε, άλλοι θα πουν ασκολύμπρους, άλλοι ασκολίμπι...»
Μέτρο, φροντίδα και ηθική της συλλογής	Η συλλογή διέπεται από ένα σαφές ηθικό μέτρο: να μην ξεριζώνεις, να μη	«Δεν ξεριζώνεις. Δεν παίρνεις όσο-όσο.» / «Αφήνεις και για να

	παίρνεις άπληστα, να αφήνεις για τη γη και για τους άλλους.	ξαναβγεί, αφήνεις και για τον άλλο, αφήνεις και για τη γη.»
Τα χόρτα ως τροφή και λαϊκή φροντίδα	Τα χόρτα δεν νοούνται μόνο ως φαγητό αλλά και ως στοιχεία λαϊκής φροντίδας και ευεξίας.	«Άλλο για το στομάχι, άλλο να σε συνεφέρει, άλλο πικρό που λέγαμε πως καθαρίζει.» / «Δεν ήτανε μόνο γεύση.»
Έμφυλη γνώση ως διαφορετικές πλευρές της ίδιας εμπειρίας	Η γνώση δεν διαχωρίζεται αυστηρά σε «αντρική» και «γυναικεία», αλλά αναγνωρίζεται ότι άντρες και γυναίκες τη βίωναν και τη γνώριζαν από διαφορετικές διαδρομές.	«Δεν ήτανε πως η γνώση ήτανε αλλού για τον έναν κι αλλού για τον άλλο...» / «Μα στο τέλος, άμα ήξερες, ήξερες.»
Βότανα και χόρτα με ιδιαίτερη δύναμη και σεβασμό	Ορισμένα βότανα και πικρά χόρτα νοηματοδοτούνται ως «δυνατά», με ιδιαίτερο σεβασμό και συμβολικό βάρος στη σκέψη των παλιών.	«Υπήρχανε βότανα που ο κόσμος τα 'χε αλλιώς στο νου του, με περισσότερο σεβασμό...» / «Το δίκταμο, ας πούμε.»
Αισθητηριακή και ενσώματη εμπειρία του βουνού	Το καλό χόρτο αναγνωρίζεται μέσα από το σώμα, το χέρι, το μάτι και την εμπειρία του βουνού.	«Και με το χέρι το νιώθεις· άλλο χόρτο κόβγεται τίμια...» / «τούτο είναι του βουνού, δεν είναι του ψεύτικου.»
Μνήμη οικογένειας και παιδικής ηλικίας	Συγκεκριμένα χόρτα ενεργοποιούν μνήμες της μητέρας, του πατέρα, του σπιτιού και του βουνού.	«Το μάραθο πολύ. Μου φέρνει τη μάνα μου στο νου.» / «Και τα ραδίκια μου θυμίζουνε τον πατέρα μου στο βουνό...»
Η συλλογή ως επιστροφή στις «πατημασιές»	Η πράξη της συλλογής βιώνεται ως επανένταξη στον γνώριμο τρόπο ζωής, ως σωματική μνήμη και ως επανασύνδεση με τον τόπο.	«Νιώθω πως ξαναμπαίνω στσι πατημασιές μου.» / «Ακόμα τον κατέχω τον τόπο, ακόμα δεν μου 'γινε ξένος.»
Η φύση ως τόπος μέτρου, λογαριασμού και ησυχίας	Η φύση νοείται ως ο φυσικός χώρος του ανθρώπου, όπου διατηρούνται το μέτρο, ο λογαριασμός και η εσωτερική ησυχία.	«Σημαίνει πως είμαι στον τόπο μου. Όπως πρέπει.» / «Ο άνθρωπος άμα κοπεί απ' τη φύση, χάνει πράματα μεγάλα.»
Μετάδοση ως περπάτημα, λάθος και διόρθωση	Η γνώση μεταδίδεται μόνο μέσα από παρουσία στον τόπο, λάθη, διορθώσεις και κοινή εμπειρία με παλαιότερους.	«Έτσι μαθαίνεται. Με το περπάτημα, με το λάθος, με τη διόρθωση την ιδιαν ώρα.» / «Άμα το κάνεις μάθημα μόνο από μακριά, θα μείνουνε οι λέξεις και θα χαθεί το πράμα.»
Η γνώση ως μνήμη της κοινότητας και του τρόπου ζωής	Η απώλεια της γνώσης για τα χόρτα σημαίνει απώλεια μνήμης, τρόπου ζωής και σχέσης με τον τόπο.	«Χάνεις τρόπο σκέψης, τρόπο ζωής, σχέση με τον τόπο.» / «Χάνεις μνήμη.»
Κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές και φτώχεια του τόπου	Ο Σ6 βιώνει τις αλλαγές ως φτώχεια του τόπου, εξάντληση, πάτημα, εγκατάλειψη και διατάραξη της φυσικής «σειράς» του βουνού.	«Άλλοι τόποι εφτόχυναν, άλλοι πατήθηκαν, άλλοι αφέθηκαν...» / «Δεν είναι πως ο τόπος σε περιμένει όπως τον άφηκες.»
Κλιματική απορρύθμιση και σπάσιμο του κύκλου	Η κλιματική αλλαγή περιγράφεται ως διατάραξη του φυσικού κύκλου που χρειάζονται τα χόρτα για να φυτρώσουν και να ωριμάσουν.	«Το χόρτο θέλει κύκλο. Άμα σπάσει ο κύκλος, το βλέπεις κατευθείαν.»
Αντίθεση σε τουριστική βιτρίνα και εμπορική λογική	Ο Σ6 αντιμετωπίζει με επιφύλαξη την εμπορευματοποίηση, τον εντυπωσιασμό και τη μετατροπή της γνώσης σε παράσταση ή «βιτρίνα».	«Το χόρτο γίνεται παράδοση για να το δείξεις, όχι γιατί το ζεις.» / «Άλλο να ζεις μια γνώση κι άλλο να τηνε στήνεις σαν παράσταση.»
Ντόπιοι και ξένοι: βίωμα έναντι επιφανειακής πρόσληψης	Η διάκριση ανάμεσα στους ντόπιους και τους ξένους βασίζεται στο βίωμα, το περπάτημα, την αναμονή και το μέτρο, που οι δεύτεροι συνήθως δεν έχουν.	«Για τον άνθρωπο που 'ναι γεννημένος και μεγαλωμένος εδώ, τα χόρτα δεν είναι μόδα μήτε περιέργεια.» / «Άλλο πράμα ξέρεις και άλλο νομίζεις πως ξέρεις.»

Παράδοση και UNESCO ως ζήτημα αλήθειας και πράξης	Η παράδοση αναγνωρίζεται ως κληρονομιά μόνο εφόσον παραμένει ζωντανή στην πράξη και δεν αποσπάται από τους ανθρώπους που τη βίωσαν.	«Δεν φτάνει να το λες. Άμα δεν το ζεις... ξεραίνεται κι αυτό σαν λόγος.» / «Μην το πάρουν απ' τα χέρια των ανθρώπων που το 'χουν ζήσει...»
Διατήρηση της γνώσης μέσω καταγραφής και κοινής εξόδου	Η καταγραφή θεωρείται χρήσιμη, αλλά ανεπαρκής χωρίς κοινό περπάτημα νέων και παλιών στον τόπο.	«Με βίντεο, με φωτογραφίες, με συνταγές... όλα καλά είναι.» / «Η άλλη μισή είναι στο περπάτημα.»
Η πατρική διδαχή ως ηθική του σεβασμού στη γη	Η προσωπική ιστορία με τον πατέρα αποκαλύπτει ότι η γνώση των χόρτων είναι ταυτόχρονα και μάθημα μέτρου, ευθύνης και σεβασμού προς τη γη.	«Έτσα δεν μαζώνεται ο τόπος.» / «Δεν έμαθα μόνο χόρτα. Έμαθα πως η γη δε σου χρωστά...»

Πίνακας Παραρτήματος 8 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ7 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως συνειδητή αναζήτηση και όχι ως κληρονομημένη πρακτική	Η σχέση με τα χόρτα δεν προέρχεται από αδιάκοπη οικογενειακή παράδοση, αλλά από προσωπική επιλογή, αναζήτηση και σταδιακή μαθητεία στην ενήλικη ζωή.	«Δεν ξεκίνησα από πολύ μικρή να ασχολούμαι με αυτά.» / «Δεν ήταν μια κληρονομιά που απλώς πήρα, αλλά κάτι που το έχτισα βήμα-βήμα.»
Υβριδική μάθηση: τοπική εμπειρία και επιστημονική γνώση	Η γνώση συγκροτείται μέσα από συνδυασμό βιωματικής μαθητείας δίπλα σε ηλικιωμένους φορείς τοπικής γνώσης και συνεργασίας με βοτανολόγους.	«Έμαθα μέσα από έναν συνδυασμό: βιωματική γνώση από την κοινότητα και πιο οργανωμένη γνώση από την επιστήμη.» / «Συνεργάστηκα και με βοτανολόγους, που μου έδωσαν μια πιο συστηματική και επιστημονική κατανόηση»
Η συλλογή ως μαθητεία, αυτονομία και καθοδήγηση ομάδων	Η πορεία της Σ7 ξεκινά από τη μαθητεία σε ομάδες, περνά στην ατομική εξάσκηση και καταλήγει σε ρόλο συντονισμού και καθοδήγησης άλλων.	«Στην αρχή, όταν ξεκίνησα, πήγαινα κυρίως με άλλους.» / «Σήμερα, λόγω της δουλειάς μου, είναι πάλι κυρίως συλλογική δραστηριότητα, αλλά με διαφορετικό ρόλο.»
Βιοπολιτισμική γνώση ως ανάγνωση οικοσυστημάτων	Η γνώση δεν περιορίζεται στην ονοματοδοσία των χόρτων, αλλά επεκτείνεται στο περιβάλλον τους, στις συνθήκες ανάπτυξης και στις σχέσεις μεταξύ φυτών και τόπου.	«Αυτό που με ενδιαφέρει πολύ είναι να κατανοώ όχι μόνο το όνομα, αλλά και το περιβάλλον του κάθε φυτού» / «το πού φυτρώνει, με τι άλλα φυτά συνυπάρχει, πότε είναι στην καλύτερη φάση του»
Πολυαισθητηριακή και ενσώματη αναγνώριση των φυτών	Η αναγνώριση βασίζεται σε μορφολογία, αφή, μυρωδιά, εμπειρία πεδίου και ενσώματη εξοικείωση.	«Μετά έρχεται πολύ έντονα η αφή και η μυρωδιά.» / «μπαίνει και ένα στοιχείο ενσώματης γνώσης.»
Το τοπίο ως αναγνώσιμο πεδίο	Η Σ7 αναπτύσσει μια λογική ανάγνωσης του τοπίου, όπου κάθε χώρος δίνει διαφορετικά είδη και απαιτεί διαφορετικές προσδοκίες και πρακτικές.	«δεν υπάρχει ένα καλό μέρος γενικά.» / «αυτό που μαθαίνεις σιγά σιγά είναι να διαβάσεις το τοπίο»
Τοπικές ονομασίες και εμπειρικές κατηγοριοποιήσεις	Η τοπικότητα της γνώσης αποτυπώνεται τόσο στις διαφορετικές ονομασίες όσο και σε εμπειρικές κατηγορίες όπως «πικρά» και «γλυκά».	«υπάρχουν πιο γενικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται τοπικά, όπως πικρά ή γλυκά» / «πολλές φορές ξεκινάει μια πολύ ωραία ανταλλαγή γύρω από τα ονόματα!»

Άγραφοι κανόνες, ασφάλεια και βιωσιμότητα	Η συλλογή διέπεται από κανόνες μη εξάντλησης των φυτών, αποφυγής λαθών και σεβασμού προς το περιβάλλον και το οικοσύστημα.	«Ο βασικός κανόνας είναι ότι δεν παίρνεις ποτέ τα πάντα.» / «Αν υπάρχει αμφιβολία, το αφήνεις.»
Χόρτα ως τροφή, φροντίδα και διατροφική φιλοσοφία	Τα χόρτα αντιμετωπίζονται ως μέρος μιας ευρύτερης φιλοσοφίας διατροφής που συνδέει γαστρονομία, θεραπευτική αξία και εποχικότητα.	«με ενδιαφέρει περισσότερο να καταλάβει ο κόσμος ότι πρόκειται για μια ολόκληρη φιλοσοφία διατροφής» / «που βασίζεται στην εποχικότητα και στην ποικιλία.»
Κοινωνικές διαφοροποιήσεις και έμφυλοι ρόλοι στη μετάδοση	Η Σ7 αναγνωρίζει ότι οι έμφυλοι ρόλοι δεν είναι σήμερα αυστηροί, αλλά παραδοσιακά επηρέασαν τη διαδρομή και το είδος της γνώσης που κατείχε κανείς.	«υπήρχε μια κατανομή ρόλων που επηρέαζε και το πώς μεταδιδόταν η γνώση.»
«Δυνατά» χόρτα και παραδοσιακές αντιλήψεις περί ισχύος	Ο χαρακτηρισμός «δυνατό» συνδέεται με πικρά χόρτα, με αντιλήψεις για τη δράση τους στο σώμα και με εμπειρικές αξιολογήσεις αξίας.	«υπάρχει αυτή η έννοια του δυνατού χόρτου» / «Το δυνατό δεν αφορά μόνο τη γεύση, αλλά και την επίδραση.»
Αισθητηριακή εμπειρία ως καθαρότητα, φρεσκάδα και ισορροπία	Η εμπειρία του «καλού» χόρτου περιγράφεται μέσα από καθαρή μυρωδιά, σωστό στάδιο ωρίμανσης, ισορροπία γεύσης και ποιότητα μετά το μαγείρεμα.	«ένα καλό χόρτο έχει μια καθαρή, ζωντανή μυρωδιά» / «η πίκρα τους είναι ευχάριστη, όχι επιθετική.»
Μνήμη φαγητού και όχι μνήμη συλλογής	Η παιδική μνήμη δεν συνδέεται τόσο με τη συλλογή, όσο με την κατανάλωση, το οικογενειακό τραπέζι και τις γεύσεις του σπιτικού φαγητού.	«αυτές οι μνήμες δεν προέρχονται από το μάζεμα, αλλά από την κατανάλωση.» / «τα συνδέω με αυτή την αίσθηση του σπιτικού, της απλότητας.»
Συλλογή ως παρουσία, σύνδεση και ευθύνη	Η πράξη της συλλογής βιώνεται ως αίσθηση παρουσίας, επανασύνδεσης με τη φύση και συνειδητής ευθύνης απέναντι στο οικοσύστημα.	«Νιώθω κυρίως μια αίσθηση σύνδεσης και παρουσίας.» / «Παράλληλα, υπάρχει και ένα στοιχείο ευθύνης.»
Η συλλογή ως σχεδόν τελετουργική εμπειρία προσοχής	Αν και δεν ονομάζεται τελετουργία, η διαδικασία περιγράφεται ως επαναληπτική, ρυθμική και προσεκτική είσοδος στο τοπίο.	«υπάρχει ένα μπαίνω στο κλίμα.» / «Αυτή η επανάληψη δημιουργεί μια αίσθηση που μοιάζει τελετουργική»
Σύγχρονες ανάγκες: ποιότητα, επαφή, μάθηση	Σήμερα το μάζεμα δεν καλύπτει ανάγκη επιβίωσης, αλλά ανάγκες ποιότητας τροφής, επαφής με τη φύση, εκπαίδευσης και εσωτερικής ισορροπίας.	«είναι ένας τρόπος να έχεις πρόσβαση σε ποιοτική, φρέσκια τροφή» / «καλύπτει και μια πιο εσωτερική ανάγκη»
Εποχικότητα και παρατήρηση του κύκλου της φύσης	Η κατάλληλη εποχή για συλλογή αναγνωρίζεται μέσα από βροχές, μυρωδιές του εδάφους, πράσινισμα του τοπίου και εμπειρική εξοικείωση με τον φυσικό κύκλο.	«Η μυρωδιά της γης μετά τις πρώτες βροχές είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό σημάδι.» / «δεν είναι μόνο θέμα ημερομηνίας, αλλά παρατήρησης.»
Ευχαρίστηση, περηφάνια και ολοκλήρωση του κύκλου	Η ικανοποίηση συνδέεται με την αναγνώριση, τη σωστή επιλογή, το μοίρασμα του φαγητού και την ολοκλήρωση ενός κύκλου από το πεδίο στο πιάτο.	«Είναι σαν να ολοκληρώνεται ένας κύκλος.» / «είναι μια περηφάνια που δεν έχει να κάνει με επίδειξη»
Η φύση ως εμπειρία ισορροπίας και επανασύνδεσης	Η παρουσία στη φύση βιώνεται ως αντιστάθμισμα της καθημερινότητας, ως εμπειρία	«μου δίνει μια αίσθηση ισορροπίας.» / «δεν την βλέπεις απλώς σαν κάτι εκεί έξω, αλλά

	ισορροπίας, ακρόασης και προσωπικής σχέσης με το τοπίο.	αναπτύσσεις μια πιο προσωπική σχέση.»
Η μετάδοση σήμερα απαιτεί συνειδητή οργάνωση	Σε αντίθεση με το παρελθόν, η γνώση δεν μεταδίδεται φυσικά μέσα στην καθημερινότητα, αλλά χρειάζεται οργανωμένα πλαίσια μάθησης, εργαστήρια και πεδία εμπειρίας.	«Χρειάζεται πιο συνειδητή προσπάθεια» / «Σήμερα, θα έλεγα ότι αυτή η στιγμή μάθησης μεταφέρεται περισσότερο σε οργανωμένες δράσεις»
Το σχολείο, οι σύλλογοι και τα βιωματικά εργαστήρια ως νέοι φορείς μετάδοσης	Η Σ7 αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε θεσμούς και δράσεις που μπορούν να δημιουργήσουν γέφυρες ανάμεσα στις γενιές και να κρατήσουν τον βιωματικό χαρακτήρα της γνώσης.	«Πιστεύω πολύ και στη δύναμη των βιωματικών εργαστηρίων» / «χρειάζεται να δημιουργηθούν γέφυρες ανάμεσα στις γενιές.»
Η απώλεια της γνώσης ως απώλεια σχέσης με τον κόσμο	Η εξαφάνιση αυτής της γνώσης σημαίνει απώλεια τοπικής μνήμης, αυτάρκειας, κοινωνικής συνοχής και ενός διαφορετικού τρόπου σχετίζεσθαι με τον κόσμο.	«θα χάσουμε έναν ολόκληρο τρόπο να σχετιζόμαστε με τον κόσμο γύρω μας...»
Μεταβαλλόμενο τοπίο, κλιματική αστάθεια και πίεση από τη χρήση	Η Σ7 αναδεικνύει την ασταθή φύση του τοπίου, τις κλιματικές μεταβολές, τις αλλαγές στη χρήση γης και την πίεση από αυξημένο ενδιαφέρον και συλλογή.	«οι τοποθεσίες αλλάζουν, και αυτό σε αναγκάζει να προσαρμόζεσαι συνεχώς» / «η κλιματική αλλαγή επηρεάζει πολύ άμεσα τη διαθεσιμότητα των χόρτων»
Τουρισμός ως ευκαιρία και κίνδυνος	Ο τουρισμός μπορεί να αναδείξει τη γνώση, αλλά εγκυμονεί τον κίνδυνο της υπεραπλούστευσης, της μόδας και της κατανάλωσης εμπειρίας χωρίς ουσία.	«υπάρχει και ο κίνδυνος της υπεραπλούστευσης ή του trend.» / «αν μείνει σε ένα επίπεδο κατανάλωσης εμπειρίας, χωρίς ουσία, τότε υπάρχει σοβαρός κίνδυνος»
Μετατοπίσεις στην έννοια του «καλού» χόρτου	Αυτό που θεωρείται σήμερα «καλό» μετακινείται από τη χρηστικότητα προς τη γαστρονομική ιδιαίτερη αξία, τη θρεπτική αφήγηση και τη σύγχρονη πολιτισμική προβολή.	«Παλιότερα, το καλό χόρτο συνδεόταν περισσότερο με τη διαθεσιμότητα και τη χρηστικότητα.» / «Σήμερα, έχει μπει και μια άλλη διάσταση, που σχετίζεται με τη γαστρονομία και την ειδικότητα.»
Μόνιμοι κάτοικοι και επισκέπτες: διαφορετικές αλλά δυνητικά συμπληρωματικές οπτικές	Οι ντόπιοι προσεγγίζουν τα χόρτα βιωματικά και καθημερινά, ενώ οι επισκέπτες πιο συνειδητά αλλά και αποσπασματικά, δημιουργώντας δυνατότητες αλληλεπίδρασης.	«Οι μόνιμοι κάτοικοι... έχουν μια πιο βιωματική και πρακτική σχέση με τα χόρτα.» / «υπάρχει μια διαφορά, αλλά και μια δυνατότητα αλληλεπίδρασης.»
Παράδοση, UNESCO και κίνδυνος απομάκρυνσης από την κοινότητα	Η Σ7 βλέπει θετικά την αναγνώριση, αλλά φοβάται την τυποποίηση, την απομάκρυνση από την κοινότητα και την απώλεια της ποικιλομορφίας και της αμεσότητας.	«υπάρχει ο κίνδυνος να παγώσει ή να παρουσιαστεί σαν κάτι στατικό.» / «θα φοβόμουν περισσότερο είναι να χαθεί η αυθεντικότητα και η αμεσότητα αυτής της γνώσης.»
Συνέχεια της γνώσης ως ελεύθερη και συνειδητή επιλογή	Η γνώση πρέπει να μεταδίδεται ως δυνατότητα και εμπειρία, όχι ως υποχρέωση ή μηχανική αναπαραγωγή της παράδοσης.	«θα ήθελα να υπάρχει συνέχεια, αλλά με έναν τρόπο που να είναι ελεύθερος και συνειδητός»
Εκπαιδευτικός ρόλος χωρίς οικογενειακό πλαίσιο	Η Σ7 δεν μιλά ως μητέρα, αλλά ως επαγγελματίας που δημιουργεί πλαίσια εμπειρίας και πρώτης σχέσης των παιδιών με το περιβάλλον.	«Δεν έχω παιδιά, αλλά μέσα από τη δουλειά μου έρχομαι πολύ συχνά σε επαφή με παιδιά» / «δεν μπαίνω τόσο πολύ στη λεπτομέρεια της αναγνώρισης, όσο στο να δημιουργηθεί μια πρώτη σχέση.»

Η ιστορία του «πρώτα μάθε να βλέπεις το μέρος» ως πυρήνας της κοσμοαντίληψης	Η χαρακτηριστική διδαχή από ηλικιωμένο γνώστη αποτυπώνει ότι η ουσιαστική γνώση δεν είναι απλή ταυτοποίηση φυτών αλλά κατανόηση του οικοσυστήματος και των σχέσεων μέσα στον τόπο.	«Άστο αυτό τώρα... πρώτα μάθε να βλέπεις το μέρος, όχι το χόρτο». / «η γνώση δεν είναι μόνο στο να ξεχωρίζεις τα φυτά ένα-ένα, αλλά στο να κατανοείς το σύνολο»
--	--	---

Πίνακας Παραρτήματος 9 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ8 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως καθημερινή αγροτική ζωή	Η γνώση για τα χόρτα παρουσιάζεται ως οργανικό μέρος της καθημερινής ζωής, της αγροτικής εργασίας και της οικογενειακής ανατροφής.	«Είναι δουλειά καθημερινή, δεν είναι κάτι περιστασιακό.» / «Είναι μέσα στη ζωή μου από πάντα.»
Η μάθηση μέσα από μητρική και γυναικεία γραμμή μετάδοσης	Η γνώση μεταδίδεται κυρίως από τη μητέρα και τη γιαγιά, μέσα από κοινή παρουσία και πρακτική συμμετοχή.	«Η μάνα μου και η γιαγιά μου.» / «Σε παίρνανε μαζί, σου δείχνανε, και μετά σου λέγανε «κόψε κι εσύ».»
Βιοπολιτισμική γνώση συνδεδεμένη με εποχικότητα, τόπο και ζήτηση	Η γνώση των χόρτων οργανώνεται γύρω από την εποχή, τον τόπο συλλογής και τις ανάγκες της καθημερινής χρήσης και διάθεσης.	«Μαζεύω αρκετά, ανάλογα την εποχή.» / «Τον χειμώνα και την άνοιξη είναι το πολύ μάζεμα.»
Το μαθημένο μάτι και το χέρι της εμπειρίας	Η αναγνώριση των χόρτων βασίζεται στο μάτι, στην αφή, στη μυρωδιά και στη συσσωρευμένη εμπειρία του χωραφιού.	«Τα ξεχωρίζω κυρίως με το μάτι και με την εμπειρία.» / «Μετά είναι και το χέρι.»
Λιόφυτα, πεζούλες και καθαρά χωράφια ως βασικά πεδία συλλογής	Οι τόποι συλλογής συνδέονται με λιόφυτα, άκρες χωραφιών, πεζούλες και κυρίως με μέρη χωρίς φάρμακα.	«Πηγαίνω κυρίως σε λιόφυτα» / «Αποφεύγω σημεία που ξέρω ότι έχουν φάρμακα.»
Το «καλό μέρος» ως συνδυασμός εδάφους, υγρασίας και καθαρότητας	Η αξιολόγηση του τόπου βασίζεται στο χώμα, στην υγρασία, στα συνοδά φυτά και στην απουσία ψεκασμών.	«Το καταλαβαίνεις από το χώμα και από το τι βλέπεις γύρω.» / «Αν το μέρος δεν έχει ψεκαστεί, είναι καλύτερο.»
Τοπικές ονομασίες και εμπειρικές κατηγορίες χρήσης	Η τοπική γνώση εκφράζεται μέσα από εμπειρικές ονομασίες που σχετίζονται με γεύση και χρήση.	«Το ίδιο χόρτο αλλιώς το λέμε εμείς, αλλιώς σε άλλο χωριό.» / «Λένε π.χ. πικρά, γλυκά, για πίτα, τέτοια.»
Κανόνες συλλογής: μέτρο, μη εξάντληση και ασφάλεια	Η συλλογή διέπεται από σαφείς άγραφους κανόνες που αφορούν την αναγέννηση των φυτών, την προστασία του εδάφους και τη σιγουριά αναγνώρισης.	«Δεν ξεριζώνεις τα πάντα.» / «παίρνεις μόνο ό,τι ξέρεις!»
Τα χόρτα ως τροφή, εμπόρευμα και τοπικός πόρος	Τα χόρτα συνδέονται όχι μόνο με την οικιακή χρήση αλλά και με την αγορά, τη διάθεση σε μαγαζιά και την τοπική οικονομία.	«Τα δίνω και σε μαγαζιά» / «Για μένα είναι και δουλειά. Είναι εισόδημα σε ένα βαθμό.»
Παραδοσιακές θεραπευτικές αντιλήψεις και «δυνατά» χόρτα	Η αξία των πικρών και πιο δύσκολων χόρτων αποδίδεται μέσα από αντιλήψεις περί καθαρισμού, ενδυνάμωσης και κόπου.	«Λέγανε ότι κάνουν καλό, καθαρίζουν, δυναμώνουν.» / «Και ό,τι ήταν πιο δύσκολο να βρεις, το θεωρούσαν πιο δυνατό.»
Έμφυλοι ρόλοι ως παλαιότερη αλλά μη απόλυτη διάκριση	Η Σ8 αναγνωρίζει ότι υπήρχε παλαιότερα ένας σχετικός διαχωρισμός ρόλων, χωρίς όμως να τον θεωρεί απόλυτο ή σταθερό σήμερα.	«Παλιότερα υπήρχε λίγο αυτό.» / «Σήμερα δεν το βλέπω αυτό.»

Αισθητηριακή αξιολόγηση της ποιότητας	Η ποιότητα του χόρτου αναγνωρίζεται από τη μυρωδιά, την τρυφερότητα, τη γεύση και τη συμπεριφορά του στο μαγείρεμα.	«Το καλό χόρτο φαίνεται από την πρώτη στιγμή.» / «Κρατάει, δεν λιώνει τελείως.»
Μνήμη παιδικής ηλικίας και καθημερινού οικογενειακού φαγητού	Η παιδική μνήμη ενεργοποιείται μέσα από τα ραδίκια, το καθάρισμα και το οικογενειακό τραπέζι μετά τα χωράφια.	«Ναι, τα ραδίκια κυρίως.» / «Θυμάμαι να γυρνάμε από τα χωράφια και να τα καθαρίζουμε»
Η συλλογή ως γνώριμη εργασία και εσωτερική σιγουριά	Η συλλογή δεν παρουσιάζεται ως εξαιρετική εμπειρία αλλά ως γνώριμη, ενσωματωμένη πρακτική που συνδυάζει ηρεμία, εργασία και ικανοποίηση.	«Νιώθω ότι κάνω κάτι που ξέρω καλά.» / «Έχει και μια ηρεμία, γιατί είσαι έξω, αλλά είναι και δουλειά.»
Ρυθμός, σειρά και προσανατολισμός στο μάζεμα	Το μάζεμα οργανώνεται μέσα από συγκεκριμένη σειρά, πρώιμη έξοδο και γνώση του τι και πού αναζητείται.	«Ξεκινάς νωρίς, πας στα γνωστά μέρη» / «Δεν πας έτσι τυχαία.»
Πρακτικές ανάγκες: τροφή, ποιότητα, εισόδημα και τρόπος ζωής	Το μάζεμα συνδέεται παλιότερα με την ανάγκη επιβίωσης και σήμερα με την ποιότητα τροφής, το εισόδημα και τη συνέχιση ενός τρόπου ζωής.	«Παλιά ήταν ανάγκη για φαγητό.» / «Είναι και τρόπος ζωής. Δεν το ξεχωρίζω από τα υπόλοιπα.»
Εποχικότητα και ενσώματη αίσθηση της έναρξης της συλλογής	Η κατάλληλη στιγμή για συλλογή γίνεται αντιληπτή μέσα από τη μυρωδιά της γης, το πρασίνισμα και την εμπειρική αίσθηση του κύκλου.	«κυρίως το πώς μυρίζει η γη μετά τη βροχή.» / «Με τα χρόνια το καταλαβαίνεις χωρίς να το σκέφτεσαι πολύ.»
Ευχαρίστηση και περηφάνια μέσα από την ποιότητα και το μέτρο	Η ικανοποίηση και η περηφάνια συνδέονται με το σωστό μέρος, τη σωστή συλλογή, την ποιότητα του τελικού φαγητού και τον σεβασμό στον τόπο.	«Όταν βρίσκω καλό μέρος και έχει χόρτα όπως πρέπει.» / «Όταν ξέρω ότι πήρα σωστά, χωρίς να χαλάσω τον τόπο.»
Η φύση ως φυσικός χώρος ζωής και εξάρτησης	Η φύση δεν παρουσιάζεται ως «απόδραση», αλλά ως φυσιολογικός χώρος ζωής, εργασίας και επιβίωσης.	«Είναι φυσιολογικό, δεν είναι κάτι ξεχωριστό.» / «Και πρέπει να τον προσέχεις, γιατί από εκεί ζεις.»
Η μετάδοση φθίνει λόγω απομάκρυνσης από το χωράφι	Οι νέοι μαθαίνουν λιγότερο, επειδή δεν έχουν την ίδια άμεση σχέση με το χωράφι, τον κόπο και την πράξη.	«Δεν έχουν την ίδια επαφή.» / «Θέλει κόπο για να μάθεις, και δεν το επιλέγουν πολλοί.»
Η πράξη ως βασική προϋπόθεση της μάθησης	Η μάθηση δεν μπορεί να περιοριστεί στη θεωρία ή στα βιβλία, αλλά απαιτεί έξοδο, πράξη και συνύπαρξη με γνώστες.	«Να βγαίνουν έξω, αυτό είναι το βασικό.» / «με πράξη, όχι μόνο λόγια.»
Η απώλεια της γνώσης ως απώλεια γης, αυτάρκειας και παράδοσης	Η εξαφάνιση της γνώσης για τα χόρτα σημαίνει απώλεια επαφής με τη γη, αυτάρκειας, ονομάτων, τρόπων και παραδοσιακής συνέχειας.	«Χάνεται η επαφή με τη γη» / «Χάνεται και η παράδοση, οι τρόποι, τα ονόματα, όλα αυτά.»
Ξηρασία, φάρμακα και μεταβολή τοπίου ως βασικές πιέσεις	Η Σ8 τονίζει κυρίως τη μείωση των νερών, τη χρήση φυτοφαρμάκων και τη μεταβολή του τοπίου ως βασικά εμπόδια στη συλλογή.	«Λιγότερα νερά, περισσότερη ξηρασία.» / «Σε πολλά χωράφια δεν μπορείς να μπεις πια.»
Αγορά, τουριστικό ενδιαφέρον και πίεση στους τόπους συλλογής	Η αυξημένη ζήτηση φέρνει ενδιαφέρον, αλλά και πίεση, καθώς περισσότεροι μαζεύουν χωρίς γνώση, προκαλώντας ζημιά.	«Αυτό είναι καλό μέχρι ένα σημείο.» / «Πάνε περισσότεροι να μαζέψουν, και όχι όλοι με γνώση.»
Μετατόπιση της αξίας προς τα «γνωστά» χόρτα	Η σύγχρονη αγορά και η αναγνωρισιμότητα ανεβάζουν ορισμένα είδη, ενώ άλλα υποτιμώνται παρά την αξία τους.	«τώρα δίνουν αξία σε συγκεκριμένα, πιο «γνωστά».» / «Τώρα κάποια ανεβαίνουν και άλλα τα αφήνουν»
Μόνιμοι κάτοικοι και επισκέπτες:	Οι ντόπιοι βλέπουν τα χόρτα ως καθημερινότητα, ενώ οι επισκέπτες ως κάτι ιδιαίτερο και ξεχωριστό.	«Ο ντόπιος το βλέπει σαν κάτι καθημερινό, δεν το κάνει

καθημερινότητα έναντι ιδιαίτερης εμπειρίας		θέμα.» / «Ο άλλος το βλέπει πιο πολύ σαν κάτι ιδιαίτερο.»
Παράδοση και UNESCO ως αναγνώριση με όρους πράξης	Η αναγνώριση θεωρείται θετική, αρκεί να μη μείνει σε λέξεις ή τυποποίηση και να συνεχίσει να υπάρχει στην πράξη.	«Αλλά δεν πρέπει να μείνει μόνο σαν λέξη.» / «Αν δεν συνεχιστεί στην πράξη, δεν έχει νόημα.»
Φόβος τυποποίησης, εκμετάλλευσης και απομάκρυνσης από τους φορείς γνώσης	Η Σ8 ανησυχεί ότι μια επίσημη αναγνώριση μπορεί να αποσπάσει τη γνώση από τους ανθρώπους που τη ζουν και να την κάνει κανόνα ή προϊόν.	«Να γίνει πολύ κανόνας, πολύ τυποποιημένο.» / «Και να φύγει από τα χέρια αυτών που το κάνουν»
Συνέχεια ως ελεύθερη επιλογή και βασική εξοικείωση	Η συνέχεια της γνώσης είναι επιθυμητή, αλλά όχι καταναγκαστικά, προέχει να αποκτήσουν οι επόμενοι μια βάση και μια σχέση με το αντικείμενο.	«Ναι, αλλά να το θέλουν.» / «Αλλά τουλάχιστον έχουν μια βάση.»
Η ιστορία της μητέρας ως μάθημα έγκαιρης μάθησης	Η σύντομη προσωπική ιστορία με τη μητέρα αποτυπώνει την ιδέα ότι η γνώση των χόρτων πρέπει να αποκτηθεί στην ώρα της, μέσα στη ζωντανή εμπειρία.	«άμα δεν μάθεις τώρα, μετά θα ψάχνεις και δεν θα βρίσκεις» / «Αυτά δεν μαθαίνονται εύκολα αργότερα.»

Πίνακας Παραρτήματος 10 Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ9 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως ερευνητική και συμμετοχική εμπλοκή	Η σχέση με τα χόρτα δεν προέρχεται από πρώιμη οικογενειακή βιωματική εμπειρία, αλλά από εθνολογικό ενδιαφέρον, επιτόπια έρευνα και συμμετοχή σε εξόδους πεδίου.	«η σχέση μου με το θέμα των χόρτων δεν είναι τόσο βιωμένη από παιδί, όσο ερευνητική και συμμετοχική.» / «Η σχέση μου με την ύπαιθρο είναι πιο συνειδητή και μαθησιακή»
Σταδιακή μύηση στη γνώση του πεδίου	Η πρώτη επαφή με το μάζεμα των χόρτων δεν βιώνεται ως μία στιγμή, αλλά ως σταδιακή εμπάθυνση μέσα από παρατήρηση και κοινή εξόδο με γνώστες.	«το θυμάμαι πιο πολύ ως σταδιακή επαφή παρά ως μία συγκεκριμένη στιγμή.» / «Εκεί νιώθω ότι έγινε η πραγματική πρώτη επαφή μου.»
Η μάθηση ως πολυφωνική διαδικασία από πληροφορητές	Η γνώση χτίζεται μέσω πολλών διαφορετικών αφηγητών και πληροφορητών, όχι μέσα από έναν μόνο δάσκαλο ή συγγενή.	«Όχι, δεν θα έλεγα ότι με έμαθε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο.» / «Ο καθένας μου έδειχνε κάτι λίγο διαφορετικό»
Η συλλογή ως συλλογική διαδικασία μάθησης	Για τον Σ9, η συλλογή δεν είναι κυρίως ατομική πρακτική, αλλά μορφή συμμετοχής και μάθησης μέσα από συντροφιά, μνήμη και παρατήρηση.	«θα έλεγα ότι ήταν κυρίως συλλογική δραστηριότητα.» / «Ακόμα κι όταν βρέθηκα μόνος στο πεδίο, συνήθως πήγαινα έχοντας ήδη στο μυαλό μου όσα είχα δει ή ακούσει από άλλους.»
Η γνώση ως εύθραυστη και υπό διατήρηση	Η ενασχόληση με τα χόρτα μετατοπίζεται από την απλή καταγραφή προς μια πιο σύνθετη αντίληψη που τονίζει την ευθραυστότητα της πρακτικής και την ανάγκη φροντίδας της.	«Στην αρχή το έβλεπα περισσότερο σαν θέμα καταγραφής.» / «Τώρα το βλέπω και σαν σχέση με τον τόπο, αλλά και σαν κάτι πιο εύθραυστο»
Βιοπολιτισμική γνώση μέσα από μαθησιακή εμπειρία	Ο Σ9 γνωρίζει τα είδη κυρίως μέσα από πεδίο, αφήγησεις και καθοδήγηση, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τα όρια της δικής του εμπειρίας.	«δεν θα έλεγα ότι έχω την άνεση ενός ανθρώπου που τα μαζεύει από παιδί.» / «Εγώ τα ξέρω περισσότερο μέσα από αυτή τη μαθησιακή εμπειρία»

Αναγνώριση ως συνδυασμός μορφολογίας, πλαισίου και καθοδήγησης	Η αναγνώριση δεν παρουσιάζεται ως αυτάρκης δεξιότητα, αλλά ως διαδικασία που χτίζεται μέσα από παρατήρηση, συμφραζόμενα και εμπειρότερους συνοδούς.	«η αναγνώριση είναι κάτι που ακόμα χτίζεται.» / «μαθαίνεις να ξεχωρίζεις ένα χόρτο όχι μόνο από το ίδιο το φυτό, αλλά και από το πλαίσιο μέσα στο οποίο το συναντάς.»
Η ανάγνωση του τόπου ως κεντρική μαθησιακή διαδικασία	Η εμπειρία του πεδίου μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το μεμονωμένο φυτό στη γενικότερη κατανόηση του τοπίου και των οικολογικών συσχετισμών.	«Εγώ, δηλαδή, το έμαθα πιο πολύ ως ανάγνωση του τόπου.» / «Το τοπίο γίνεται πιο αναγνώσιμο.»
Τοπικές ονομασίες ως φορείς εμπειρίας και κοινότητας	Οι τοπικές λέξεις και κατηγορίες δεν λειτουργούν μόνο ως ονομασίες ειδών, αλλά ως εκφράσεις χρήσης, γεύσης και κοινοτικής γνώσης.	«Οι ίδιοι άνθρωποι δεν μιλούν πάντα με όρους, αλλά με τοπικές λέξεις» / «ένα όνομα δεν δηλώνει μόνο το φυτό, αλλά και το πώς το ξέρει η κοινότητα.»
Άγραφοι κανόνες συλλογής ως παρατηρημένη ηθική	Οι κανόνες συλλογής γίνονται αντιληπτοί από τον Σ9 όχι ως δική του αυτονόητη γνώση, αλλά ως ηθική πρακτική που έμαθε παρατηρώντας άλλους.	«εγώ τους έχω μάθει κυρίως παρατηρώντας άλλους.» / «Να αφήνεις πάντα πίσω φυτά»
Η χρήση των χόρτων ως αντικείμενο έρευνας και όχι μόνο προσωπικής πρακτικής	Ο Σ9 έχει περιορισμένη προσωπική πρακτική χρήση, αλλά αναδεικνύει μέσα από την έρευνα τη διατροφική, θεραπευτική και συμβολική πολυσημία των χόρτων.	«Εγώ προσωπικά τα συναντώ κυρίως μέσα από τη μαγειρική» / «Εμένα αυτό με ενδιαφέρει κυρίως ως κομμάτι της λαϊκής γνώσης»
Έμφυτη διάσταση ως κοινωνική κατανομή γνώσης	Η έμφυτη διάσταση νοείται περισσότερο ως διαφορά στη διαδρομή και στη μορφή της γνώσης, όχι ως απόλυτος διαχωρισμός φυτών ή πρακτικών.	«υπήρχε σε κάποιο βαθμό μια έμφυτη διάσταση» / «οι γυναίκες φαίνεται να είχαν πιο λεπτομερή γνώση για τη χρήση των χόρτων στην κουζίνα»
Βότανα και χόρτα ως πολιτισμικά φορτισμένα σύμβολα	Ο Σ9 αναδεικνύει ιδιαίτερα τη συμβολική διάσταση ορισμένων βοτάνων, όπως το δίκταμο, μέσα από τις αφηγήσεις και τον σεβασμό που τα περιβάλλει.	«το φυτό αποκτά σχεδόν χαρακτήρα συμβόλου.» / «η σχέση με τα χόρτα και τα βότανα δεν είναι μόνο διατροφική ή χρηστική, αλλά και συμβολική.»
Αισθητηριακή ποιότητα και εποχικότητα	Η ποιότητα των χόρτων κατανοείται ως συνάρτηση γεύσης, οσμής, υφής και σωστής χρονικής στιγμής.	«η ποιότητα δεν είναι μόνο θέμα είδους, αλλά και εποχής.» / «Το ίδιο χόρτο μπορεί να είναι εξαιρετικό σε μια στιγμή και πολύ πιο αδιάφορο λίγο αργότερα.»
Μνήμη παιδικής ηλικίας μέσα από οικείες οσμές	Η παιδική μνήμη συνδέεται όχι με συλλεκτική πρακτική, αλλά με οσφρητική οικειότητα και καθημερινές εικόνες.	«Ναι, μάλλον ο μάραθος, κυρίως λόγω της μυρωδιάς του.» / «είναι από εκείνα τα φυτά που τα συνδέεις πολύ εύκολα με οικείες εικόνες.»
Συλλογή ως προσοχή, ευθύνη και είσοδος σε προϋπάρχουσα γνώση	Η εμπειρία της συλλογής βιώνεται με μεγάλη συγκέντρωση, αίσθηση ευθύνης και επίγνωση ότι ο ίδιος εισέρχεται σε μια γνώση που τον προϋπάρχει.	«Νιώθω κυρίως μια έντονη προσοχή.» / «είναι και η αίσθηση ότι μπαίνω για λίγο σε μια γνώση που υπάρχει πριν από μένα.»
Συμβολικός ρυθμός της συλλογής	Παρότι δεν μιλά για τελετουργία με αυστηρή έννοια, αναγνωρίζει επαναλαμβανόμενες πρακτικές με συμβολικό βάρος και ρυθμό.	«λειτουργούν σχεδόν τελετουργικά.» / «Εγώ θα το έβλεπα περισσότερο ως μια πρακτική με συμβολικό βάρος»
Το μάζεμα ως τροφή, γνώση και επανασύνδεση	Ο Σ9 αντιλαμβάνεται το μάζεμα όχι μόνο ως συμπλήρωμα τροφής, αλλά και ως μορφή σχέσης με τη γη, τη μνήμη και τη σύγχρονη ανάγκη επανασύνδεσης.	«καλύπτει και μια άλλη ανάγκη: την ανάγκη επανασύνδεσης.» / «η τροφή δεν έρχεται απλώς έτοιμη, αλλά συνδέεται με εμπειρία και φροντίδα.»

Η εποχική στροφή του τοπίου ως μαθημένη αίσθηση	Η έναρξη της περιόδου συλλογής βιώνεται μέσα από τις βροχές, την υγρασία, το βρεγμένο χώμα και μια συνολική αίσθηση ότι «γυρίζει ο καιρός».	«η μυρωδιά του βρεγμένου χώματος» / «σαν να γυρίζει ο καιρός.»
Ευχαρίστηση μέσα από τη μετατροπή του τοπίου σε νόημα	Η ικανοποίηση αντλείται από τη στιγμή που το άγριο τοπίο αρχίζει να γίνεται αναγνώσιμο και να συνδέεται με μνήμη, συλλογή και φαγητό.	«κάτι που στην αρχή μοιάζει απλώς με «άγρια βλάστηση» αρχίζει να αποκτά νόημα.» / «η πιο όμορφη στιγμή είναι όταν αυτή η εμπειρία μοιράζεται.»
Περηφάνια ως σεβαστή συμμετοχή και διαγενεακή εμπιστοσύνη	Η περηφάνια για τον Σ9 δεν σχετίζεται με αυθεντία, αλλά με το ότι γίνεται δεκτός και συμμετέχει με σεβασμό σε γνώση που του εμπιστεύονται άλλοι.	«δεν βρίσκομαι απλώς εκεί ως παρατηρητής» / «αρχίζω να συμμετέχω με σεβασμό σε μια γνώση που μου εμπιστεύονται άλλοι άνθρωποι.»
Το φαγητό ως φορέας μνήμης και σχέσης	Η μαγειρική σημασία των χόρτων προσεγγίζεται από τον Σ9 κυρίως ως φορέας μνήμης, σχέσης και πολιτισμικής συνέχειας.	«η τροφή γίνεται φορέας μνήμης και σχέσης.»
Η φύση ως αλλαγή τρόπου προσοχής	Η έξοδος στη φύση σημαίνει για τον Σ9 μια μετατόπιση από τη γρήγορη αστική πρόσληψη σε πιο αργή, προσεκτική και αναλυτική παρατήρηση.	«σημαίνει κυρίως ότι αλλάζω τρόπο προσοχής.» / «στο πεδίο αναγκάζεσαι να κοιτάξεις πιο αργά»
Οι νέοι δεν στερούνται ενδιαφέροντος αλλά πλαισίου μάθησης	Το βασικό πρόβλημα δεν είναι η αδιαφορία των νέων, αλλά η έλλειψη του βιωματικού πλαισίου μέσα στο οποίο θα μπορούσαν να μάθουν ουσιαστικά.	«Δεν θα έλεγα ότι οι νέοι αδιαφορούν.» / «συχνά δεν έχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσαν πραγματικά να μάθουν.»
Η μετάδοση απαιτεί συνδυασμό σχολείου, φορέων και πεδίου	Η συνέχιση της γνώσης προϋποθέτει συνάντηση σχολείου, τοπικών φορέων, επιτόπιας εμπειρίας και σχέσεων ανάμεσα στις γενιές.	«θα βοηθούσε πολύ ένας συνδυασμός σχολείου, τοπικών φορέων και επιτόπιας εμπειρίας.» / «το βασικό είναι να δημιουργηθούν συνθήκες συνάντησης ανάμεσα στις γενιές.»
Η απώλεια της γνώσης ως απώλεια κοινωνικής συνέχειας και ταυτότητας	Η εξαφάνιση αυτής της γνώσης σημαίνει όχι μόνο απώλεια φυτολογικής πληροφορίας, αλλά και διάρρηξη μνήμης, σχέσεων και κοινοτικής ταυτότητας.	«θα χαθεί ένας τρόπος να σχετίζεται η κοινότητα με τον τόπο της» / «θα είναι απώλεια ταυτότητας.»
Αλλαγή τοπίου και αποσταθεροποίηση της σχέσης με τον τόπο	Οι αλλαγές στους τόπους συλλογής νοούνται ως αλλαγή όχι μόνο φυτών αλλά και της ίδιας της δυνατότητας πρόβλεψης, γνώσης και σχέσης με το τοπίο.	«Δεν αλλάζουν μόνο τα φυτά, αλλάζει και η δυνατότητα να ξέρεις πού να πας»
Τουρισμός ως ορατότητα και κίνδυνος επιφανειακής κατανάλωσης	Ο τουρισμός μπορεί να καταστήσει τα χόρτα πιο ορατά, αλλά ταυτόχρονα κινδυνεύει να τα μετατρέψει σε εικόνα και προϊόν χωρίς ουσιαστική σχέση με τον τόπο.	«να μένει μόνο η εικόνα και όχι το πραγματικό νόημα.» / «αν τελικά την απλοποιεί και την κάνει προϊόν.»
Μετατόπιση του «καλού» από την πρακτική αξία στη γαστρονομική και πολιτισμική προβολή	Η αξιολόγηση των χόρτων έχει μετακινηθεί από την οικιακή χρηστικότητα σε κριτήρια γαστρονομικής ιδιαιτερότητας και πολιτισμικής ελκυστικότητας.	«παλιότερα καλό χόρτο ήταν κυρίως αυτό που ήξερες να βρεις την κατάλληλη στιγμή» / «Σήμερα, αρκετές φορές, το καλό συνδέεται και με άλλα πράγματα»
Η σπανιότητα ως απώλεια φυτών και γνώσης μαζί	Όταν ένα χόρτο γίνεται σπάνιο, δεν περιορίζεται μόνο η παρουσία του	«όταν ένα χόρτο γίνεται σπάνιο, δεν χάνεται μόνο το φυτό από το

	στο πεδίο, αλλά αποδυναμώνεται και η κοινωνική γνώση που το περιβάλλει.	πεδίο» / «αρχίζει να χάνεται και η γνώση γύρω του.»
Κλιματική αλλαγή ως δοκιμασία της παραδοσιακής γνώσης	Η κλιματική αστάθεια δεν επηρεάζει μόνο τη διαθεσιμότητα, αλλά και τη δυνατότητα της παραδοσιακής εποχικής γνώσης να παραμένει λειτουργική.	«οι εποχές δεν διαβάζονται πια τόσο εύκολα όπως παλιά.» / «δοκιμάζεται και η παραδοσιακή γνώση.»
Μόνιμοι κάτοικοι και αστικοί πληθυσμοί: «ζω με» έναντι «συναντώ»	Η βασική διαφορά εντοπίζεται ανάμεσα σε αυτούς που ζουν μέσα στη γνώση και σε αυτούς που τη συναντούν αποσπασματικά ως εμπειρία ή αντικείμενο ενδιαφέροντος.	«η βασική διαφορά είναι ανάμεσα στο «ζω με αυτή τη γνώση» και στο «συναντώ αυτή τη γνώση».»
Κληρονομιά με θετικό πρόσημο αλλά χωρίς πάγωμα	Η αναγνώριση ως κληρονομιά κρίνεται θετικά, αρκεί να μη μετατρέψει τη γνώση σε παγωμένη ετικέτα αποκομμένη από τη ζωντανή πρακτική.	«Το αισθάνομαι θετικά» / «αρκεί να μη γίνει μόνο τίτλος ή ετικέτα»
UNESCO, τεκμηρίωση και φόβος τυποποίησης	Η θεσμική αναγνώριση μπορεί να ενισχύσει την τεκμηρίωση και τη μετάδοση, αλλά ελλοχεύει ο κίνδυνος τυποποίησης, επιφανειακής προβολής και απώλειας τοπικών διαφορών.	«Θα μπορούσε επίσης να στηρίξει καλύτερα την τεκμηρίωση και τη μετάδοση.» / «φοβάμαι την τυποποίηση.»
Η συνέχεια της γνώσης ως ουσιαστική και όχι θεατρική αναπαράσταση	Η επιθυμητή συνέχεια αυτής της πρακτικής δεν ταυτίζεται με μηχανική αναπαραγωγή της παράδοσης, αλλά με ουσιαστική και βιώσιμη συνέχισή της.	«όχι σαν απλή αναπαράσταση της παράδοσης.»
Συμμετοχή στη μετάδοση ως συμπαραγωγή γνώσης	Ο Σ9 δεν παρουσιάζεται ως φορέας τελικής αυθεντίας, αλλά ως συμμετέχων σε συλλογικές μαθησιακές διαδικασίες με άλλους νεότερους και ομάδες.	«όχι ως δάσκαλος, αλλά πιο πολύ ως κάποιος που μαθαίνει μαζί με άλλους»
Καταγραφή και πράξη ως αδιαχώριστοι όροι διάσωσης	Η διατήρηση της γνώσης απαιτεί ταυτόχρονα τεκμηρίωση με σύγχρονα μέσα και ζωντανή εμπειρία στο πεδίο.	«μπορούν να σωθούν μόνο αν συνδυαστούν δύο πράγματα: καταγραφή και πράξη.» / «να καταγράψουμε, αλλά και να περπατάμε μαζί στο πεδίο.»
Το «δυνατό» ως γευστική και πολιτισμική κατηγορία	Η έννοια του «δυνατού» δεν είναι μόνο γαστρονομική, αλλά και πολιτισμική, καθώς συμπεκνώνει τρόπους αξιολόγησης και νοηματοδότησης των φυτών.	«το δυνατό είναι και γευστική και πολιτισμική κατηγορία.»
Τα χόρτα ως αφορμή μνήμης και αφήγησης	Η πιο έντονη αφήγηση της συνέντευξης αναδεικνύει ότι η πρακτική των χόρτων λειτουργεί ως είσοδος σε κοινωνική μνήμη, σχέσεις και ιστορίες ζωής.	«το τοπίο άρχισε να λειτουργεί σαν μνήμη.» / «πολλές φορές ξεκινάς να καταγράφεις φυτά και τελικά βρίσκεσαι να καταγράφεις μνήμη.»

Πίνακας Παραρτήματος II Κύριες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της Σ10 και ενδεικτικά αποσπάσματα

Θεματική	Περιγραφή	Ενδεικτικά αποσπάσματα
Η γνώση ως συνάντηση βοτανικής και εθνοβοτανικής	Η σχέση με τα χόρτα συγκροτείται μέσα από τη συνάντηση επιστημονικής μελέτης, επιτόπιας	«η ενασχόλησή μου δεν είναι μόνο επιστημονική με τη στενή έννοια, αλλά και εθνοβοτανική» / «η

	παρατήρησης και τοπικής εμπειρικής γνώσης.	κατανόηση των χόρτων στην Κρήτη προκύπτει ακριβώς στη συνάντηση ανάμεσα στη λαϊκή εμπειρία και στη συστηματική μελέτη.»
Η ύπαιθρος ως αναγκαίο πεδίο ουσιαστικής κατανόησης	Παρότι η βάση του είναι αστική, η ουσιαστική κατανόηση των χόρτων προκύπτει μέσα από συνεχή παρουσία στο πεδίο και επαφή με κοινότητες της υπαίθρου.	«η ουσιαστική κατανόηση των χόρτων δεν μπορεί να αποκτηθεί χωρίς επαφή με το τοπίο» / «τα πιο καθοριστικά βιώματά μου για αυτό το θέμα είναι βιώματα υπαίθρου»
Διπλή πρώτη επαφή: πολιτισμική και επιστημονική	Η πρώτη σχέση με τα χόρτα εμφανίζεται τόσο μέσα από το οικογενειακό-πολιτισμικό περιβάλλον όσο και αργότερα μέσα από συστηματική επιστημονική εργασία πεδίου.	«Είχα μάλιστα δύο επίπεδα πρώτης επαφής.» / «Η πιο ουσιαστική, όμως, πρώτη επαφή με το μάζεμα έγινε αργότερα»
Πολυεστιακή μαθητεία: τοπικοί γνώστες και επιστημονική εκπαίδευση	Η μάθηση προέρχεται από τοπικούς συλλέκτες, κατοίκους χωριών και βιωματικούς γνώστες, αλλά και από βιβλιογραφία, μορφολογική παρατήρηση και συστηματική εκπαίδευση.	«υπήρχαν πρόσωπα από το τοπικό περιβάλλον» / «σημαντικό μέρος της μάθησής μου προήλθε από τη συστηματική βοτανική εκπαίδευση»
Η συλλογή ως συλλογική και μεθοδολογική πράξη	Η έξοδος για χόρτα δεν είναι μόνο κοινωνική εμπειρία, αλλά και ερευνητική μεθοδολογία που βασίζεται στη συνάντηση γνώσεων.	«ήταν κυρίως συλλογική δραστηριότητα.» / «Όχι μόνο με την κοινωνική έννοια... και με τη μεθοδολογική.»
Μετατόπιση από τη γνωριμία στην κριτική και βιώσιμη προσέγγιση	Η σχέση με τη συλλογή μετασχηματίζεται από γνωριμία και εξοικείωση σε πιο συστηματική, κριτική και οικολογικά υπεύθυνη πρακτική.	«Παλαιότερα η συλλογή είχε για μένα περισσότερο χαρακτήρα γνωριμίας» / «Σήμερα προσεγγίζω τη διαδικασία πιο συστηματικά... πιο κριτικά...»
Αναγνώριση ως συνδυασμός μορφολογίας και μικροπεριβάλλοντος	Η αναγνώριση των ειδών βασίζεται σε μορφολογικά χαρακτηριστικά αλλά και στη γνώση του μικροπεριβάλλοντος, της εποχής και της συνοδού βλάστησης.	«Συνδυάζοντας δύο επίπεδα γνώσης: το μορφολογικό... και το εμπειρικό» / «το μικροπεριβάλλον λειτουργεί και αυτό ως κριτήριο αναγνώρισης.»
Το τοπίο των χόρτων ως πολλαπλότητα μικροπεριβαλλόντων	Δεν υπάρχει ένα ενιαίο τοπίο των χόρτων, αλλά ένα μωσαϊκό οικοτόπων και μεταβατικών ζωνών που στηρίζουν διαφορετικά είδη.	«Δεν υπάρχει δηλαδή ένα ενιαίο... θα πω τοπίο των χόρτων.» / «Υπάρχουν πολλά διαφορετικά μικροπεριβάλλοντα»
Το “καλό μέρος” ως οικολογική, πρακτική και ηθική κατηγορία	Ένα καλό μέρος για χόρτα ορίζεται από την οικολογική ποιότητα, την ασφάλεια, την καθαρότητα και τη βιωσιμότητα της συλλογής.	«το καλό μέρος δεν ορίζεται μόνο από την αφθονία, αλλά και από την ποιότητα, την ασφάλεια και τη βιωσιμότητα της συλλογής.»
Κρητική εθνοβοτανική: τοπικά ονόματα και τοπικά κριτήρια	Η κρητική γνώση για τα χόρτα αποτυπώνεται σε τοπικές ονομασίες και αξιολογικά/οικολογικά κριτήρια που δεν ταυτίζονται με τη βοτανική ταξινόμηση.	«αυτό είναι από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία της κρητικής εθνοβοτανικής.» / «η λαϊκή ταξινόμηση δεν ακολουθεί πάντα τη βοτανική λογική»
Άγραφοι κανόνες ως συνάντηση τοπικής εμπειρίας και οικολογικής ηθικής	Η σωστή συλλογή συνδέεται με σιγουριά στην αναγνώριση, μέτρο, αποφυγή αποψίλωσης και σεβασμό στον τόπο.	«δεν συλλέγουμε ποτέ κάτι αν δεν είμαστε απολύτως βέβαιοι για την αναγνώρισή του.» / «παίρνεις ό,τι χρειάζεσαι, όχι ό,τι μπορείς να πάρεις.»

Τα χόρτα ως γαστρονομία, τεκμήριο και πολιτισμική μνήμη	Η χρήση των χόρτων δεν περιορίζεται στη μαγειρική, αλλά εκτείνεται στην τεκμηρίωση, στην εκπαιδευτική τους αξία και στη μνήμη της κοινότητας.	«η χρήση των χόρτων είναι σε δύο επίπεδα.» / «Ορισμένα είδη λειτουργούν ως φορείς πολιτισμικής μνήμης»
Έμφυλες κατανομές γνώσης και πρακτικής	Η έμφυλη διάσταση δεν εκφράζεται ως σταθερή διάκριση φυτών, αλλά ως κοινωνικός καταμερισμός γνώσης ανάμεσα σε κουζίνα, τοπίο και υπαίθριες εργασίες.	«Περισσότερο υπάρχουν έμφυλες κατανομές γνώσης και πρακτικής» / «που διαμορφώθηκαν από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.»
Φυτά με συμβολικό βάρος και σχεδόν μυθική υπόσταση	Ορισμένα βότανα, ιδιαίτερα το δίκταμο, νοούνται ως φυτά με ισχυρό πολιτισμικό φορτίο, φήμη και συμβολική δύναμη.	«Πρόκειται για φυτό με πολύ ισχυρό πολιτισμικό φορτίο» / «απέκτησε μια σχεδόν μυθική υπόσταση.»
Αισθητηριακή ποιότητα ως τρυφερότητα, άρωμα και χαρακτήρας	Η ποιότητα ενός καλού χόρτου ή βοτάνου αναγνωρίζεται από την υφή, την πικράδα, το άρωμα, την ανάπτυξη και τη συμπεριφορά στο μαγείρεμα.	«ένα βασικό κριτήριο είναι η τρυφερότητα του φυτού» / «Ένα καλό χόρτο κρατά τον χαρακτήρα του»
Πολιτισμική και αισθητηριακή μνήμη	Η μνήμη που συνδέεται με συγκεκριμένα φυτά είναι συχνά πολιτισμική και αισθητηριακή, όχι μόνο ατομική ή βιογραφική.	«η μνήμη δεν είναι πάντα μόνο προσωπική· είναι και πολιτισμική.» / «Η μυρωδιά, η γεύση και η εικόνα τους με επιστρέφουν σε έναν κρητικό κόσμο πολύ οικείο»
Συλλογή ως οικειότητα, παρατήρηση και ευθύνη	Η πράξη της συλλογής βιώνεται ως ταυτόχρονη επαφή με το τοπίο, χαρά της αναγνώρισης και έντονη οικολογική ευθύνη.	«συνυπάρχουν η παρατήρηση, η χαρά της αναγνώρισης και ένα αίσθημα ευθύνης.» / «δεν μπορεί κανείς να προσεγγίζει τη συλλογή χωρίς οικολογική συνείδηση.»
Άτυπη τελετουργία της εποχής, της κοινής εξόδου και του περάσματος στο τραπέζι	Η συλλογή δεν οργανώνεται ως επίσημο τελετουργικό, αλλά ως επαναλαμβανόμενος πολιτισμικός κύκλος που συνδέει εποχή, τόπο, κοινή έξοδο και γεύμα.	«έχουν κάτι από τελετουργία, ακόμη κι αν δεν ονομάζεται έτσι.» / «μια μορφή άτυπης τελετουργίας που συνδέει τη φύση, την εποχικότητα και την κοινότητα.»
Το μάζεμα ως τροφή, οικολογική εγρήγορση και κοινωνική συνέχεια	Η πρακτική καλύπτει διατροφικές, οικολογικές, πολιτισμικές και διαγενεακές ανάγκες.	«δεν είναι μόνο διατροφική. Είναι και ανάγκη συνέχειας, σχέσης με τον τόπο» / «ως μορφή οικολογικής εγρήγορσης και σύνδεσης με το περιβάλλον.»
Αισθητηριακοί εποχικοί δείκτες ως ενσώματη γνώση του τόπου	Η κατάλληλη εποχή για συλλογή αναγνωρίζεται μέσω της οσμής του εδάφους, της βλάστησης και της γενικής ατμόσφαιρας του τοπίου.	«ορισμένα αισθητηριακά στοιχεία του τοπίου λειτουργούν σχεδόν ως εποχικοί δείκτες» / «αποτελούν μέρος μιας ενσώματης γνώσης του τόπου.»
Ευχαρίστηση από τη μετάβαση πεδίου–πιάτου	Η ευχαρίστηση αντλείται από την παρατήρηση, τη σωστή αναγνώριση, τη συλλογή με ρυθμό και την ολοκλήρωση της διαδικασίας στο μαγείρεμα.	«η συνέχεια από το πεδίο στο πιάτο» / «η συλλογή, η γνώση και η χρήση αποτελούν μέρη της ίδιας διαδικασίας.»
Περηφάνια ως ακρίβεια, υπευθυνότητα και μεταβίβαση γνώσης	Η περηφάνια συνδέεται με τη σωστή εφαρμογή της γνώσης, τη βιώσιμη συλλογή και τη δυνατότητα να μεταδίδεται η λογική της πρακτικής σε νεότερους.	«η περηφάνια προκύπτει όταν βλέπω ότι η γνώση εφαρμόζεται με ακρίβεια και υπευθυνότητα.» / «όταν βλέπω ότι κάποιος νεότερος αρχίζει να καταλαβαίνει τη λογική της εποχικότητας»
Η φύση ως επανασύνδεση, βιοποικιλότητα και συνέχεια	Η παρουσία στη φύση γίνεται αντιληπτή ως ουσιαστική επανασύνδεση με τη βιοποικιλότητα, τους ανθρώπους	«Ουσιαστικής επανασύνδεσης με τη φύση» / «σημαίνει και επαφή με μια συνέχεια.»

	και τη συνέχεια της τοπικής γνώσης.	
Νέοι, πληροφορία και απώλεια βιωματικού δεσμού	Οι νεότεροι μπορεί να ενδιαφέρονται, αλλά η γνώση τους μένει συχνά αποσπασματική, επειδή λείπει ο φυσικός ενσωματωμένος τρόπος μετάδοσης.	«η μάθηση δεν γίνεται πια με τον φυσικό, ενσωματωμένο τρόπο που συνέβαινε άλλοτε.» / «η γνώση συχνά αντικαθίσταται από μια πληροφορία που δεν στηρίζεται στην εμπειρία.»
Μετάδοση μέσω σχολείου, κοινότητας και πεδίου	Η συνέχιση της γνώσης απαιτεί οργανωμένη σύνδεση σχολείου, τοπικών φορέων και επιτόπιας εμπειρίας.	«ο ιδανικός τρόπος συνέχισης αυτής της γνώσης είναι ένας συνδυασμός σχολείου, τοπικής κοινότητας και επιτόπιας εμπειρίας.»
Η απώλεια της γνώσης ως πολιτισμική, κοινωνική και οικολογική αποδυνάμωση	Η εξαφάνιση της γνώσης θα σήμαινε απώλεια βιοπολιτισμικής μνήμης, κοινωνικής συνοχής και οικολογικής ισορροπίας.	«χάνεται ένα κομμάτι της άυλης κληρονομιάς της κοινότητας» / «δεν χάνεται μόνο η μνήμη του παρελθόντος, αλλά και ένας τρόπος οικολογικής κατανόησης»
Μεταβαλλόμενο τοπίο: χημική επιβάρυνση, εγκατάλειψη και κατακερματισμός	Οι τοποθεσίες συλλογής έχουν αλλάξει λόγω εντατικοποίησης, εγκατάλειψης, αγροχημικών, οικιστικής ανάπτυξης και κλιματικής αστάθειας.	«οι τοποθεσίες έχουν αλλάξει» / «αναδιαμορφώνουν τη σχέση των κοινοτήτων με τα χόρτα.»
Τουρισμός ως ορατότητα αλλά και κίνδυνος αλλοίωσης της ουσίας	Ο τουρισμός μπορεί να αναδείξει τα χόρτα, αλλά επίσης να τα εντάξει σε μια εικόνα αυθεντικότητας που αποκόπτεται από το κοινωνικοοικολογικό τους υπόβαθρο.	«μπορεί η πρακτική να αποκοπεί από το κοινωνικό και οικολογικό της υπόβαθρο.» / «ώστε η ανάδειξη αυτής της γνώσης να μη γίνει τελικά μια μορφή απλοποίησης ή φθοράς της.»
Μετατόπιση του «καλού» προς γαστρονομικά και εμπορικά κριτήρια	Η αξιολόγηση των χόρτων μετακινείται από τη βιωματική, διατροφική λογική προς πιο επιλεκτικά, γαστρονομικά και εμπορικά φίλτρα.	«Σήμερα, σε αρκετές περιπτώσεις, βλέπουμε ότι το καλό συνδέεται περισσότερο με γαστρονομικά ή και εμπορικά κριτήρια.»
Σπανιότητα ως σωρευτική διαδικασία οικολογικής και κοινωνικής μεταβολής	Η σπανιότητα ειδών νοείται ως αποτέλεσμα μακρόχρονων, σωρευτικών μεταβολών στο τοπίο, στη χρήση γης, στη συλλογή και στο κλίμα.	«δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο γεγονός, αλλά για μια σωρευτική διαδικασία.»
Κλιματική αλλαγή ως οικολογική και πολιτισμική διατάραξη	Η κλιματική αλλαγή δεν αλλάζει μόνο τη διαθεσιμότητα των ειδών, αλλά και τη σταθερότητα των εποχικών κύκλων πάνω στους οποίους στηριζόταν η εμπειρική γνώση.	«η επίδραση δεν είναι μόνο οικολογική ή πρακτική· είναι και πολιτισμική» / «δυσκολεύεται και η εμπειρική γνώση»
Μόνιμοι κάτοικοι και επισκέπτες: τρόπος ζωής έναντι εμπειρίας	Οι ντόπιοι αντιλαμβάνονται τα χόρτα ως μέρος της ζωής τους, ενώ οι αστικοί/τουρίστες συχνά ως εμπειρία, γεύση ή εικόνα αυθεντικότητας.	«για τον μόνιμο κάτοικο τα χόρτα είναι πιο πολύ μέρος ενός τρόπου ζωής» / «για τον επισκέπτη ή τον τουρίστα είναι πιο συχνά μέρος μιας εμπειρίας»
Κληρονομιά ως θετική αναγνώριση υπό τον όρο της ζωντανής συνέχειας	Η έννοια της κληρονομιάς γίνεται αποδεκτή μόνο εφόσον δεν παγώνει τη γνώση ούτε τη μετατρέπει σε μουσειακό κατάλοιπο.	«να μη χρησιμοποιούμε τις λέξεις κληρονομιά και παράδοση με έναν τρόπο πολύ στατικό» / «Πρέπει να μη χαθεί η σύνδεση με την καθημερινή πράξη»
UNESCO ως εργαλείο ορατότητας, διαφύλαξης και πολιτικής στήριξης	Η αναγνώριση από την UNESCO μπορεί να ενισχύσει την τεκμηρίωση, την εκπαίδευση, τη διαφύλαξη και τη στήριξη πολιτικών προστασίας τοπίων και γνώσης.	«θα έδινε μεγαλύτερη ορατότητα» / «σαν εργαλείο διατήρησης, ευαισθητοποίησης και ενδυνάμωσης της ίδιας της κοινότητας.»

Κίνδυνοι UNESCO: αποκοπή, εμπορευματοποίηση και ομογενοποίηση	Η θεσμική αναγνώριση μπορεί να γίνει προβληματική αν αφαιρέσει τη γνώση από τις κοινότητες, αν αυξήσει την αγορά και αν τη μετατρέψει σε ομοιόμορφο αφήγημα.	«μπορεί να μετατραπεί σε ένα πιο αφηρημένο πολιτισμικό στοιχείο» / «υπάρχει ο κίνδυνος να χαθεί ακριβώς αυτή η εσωτερική ποικιλία»
Συνέχεια της πρακτικής ως υπεύθυνη και ενημερωμένη συνέχιση	Η επιθυμητή συνέχεια δεν είναι μηχανική επανάληψη, αλλά ζωντανή, υπεύθυνη και σύγχρονη ανανέωση της γνώσης.	«όχι σαν μια μηχανική αντιγραφή του παρελθόντος.» / «σαν μια ζωντανή, υπεύθυνη και ενημερωμένη συνέχεια»
Εκπαίδευση νέων ως συνειδητή και όχι αυθόρμητη μετάδοση	Η γνώση δεν περνά πια φυσικά στην οικογένεια, αλλά μέσα από συνειδητά οργανωμένες εκπαιδευτικές δράσεις, εξορμήσεις και συνεργασίες.	«η γνώση δεν περνά πια τόσο φυσικά από γενιά σε γενιά» / «χρειάζονται πλέον πιο συνειδητοί τρόποι για να μεταφερθεί.»
Διάσωση μέσω αρχείου και ζωντανής εμπειρίας	Η διατήρηση της γνώσης απαιτεί τόσο συστηματική καταγραφή όσο και ενεργό επιτόπια εμπειρία με ανθρώπους που γνωρίζουν την πρακτική.	«μόνο αν πάμε και στους δύο δρόμους μαζί, δηλαδή και στην καταγραφή και στη ζωντανή μετάδοση.» / «αν μείνει μόνο στο αρχείο, μπορεί να χάσει τη ζωντάνια του.»
Το “δυνατό” ως γεύση, φήμη και συλλογικό αποτύπωμα	Η έννοια του “δυνατού” φυτού υπερβαίνει τη γεύση ή τη χρηστικότητα και αγγίζει την πολιτισμική βαρύτητα και το αποτύπωμα στη μνήμη.	«ένα δυνατό φυτό είναι συνήθως ένα φυτό που αφήνει αποτύπωμα.» / «Και στη γεύση και στη μνήμη»
«Το χόρτο το μαθαίνεις στο χώμα, όχι στο χαρτί»	Η χαρακτηριστική φράση συνοψίζει την κεντρική ιδέα ότι η γνώση των χόρτων είναι ενσώματη, επιτόπια και ταπεινωτική απέναντι στην πολυπλοκότητα του πεδίου.	«το χόρτο το μαθαίνεις στο χώμα, όχι στο χαρτί.» / «τα χόρτα στην Κρήτη σε μαθαίνουν να πηγαίνεις πιο αργά.»